

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**REFAH PARTİSİ'Nİ YARATAN TARİHSEL DİNAMİKLERİN KURAMSAL
ÇÖZÜMLEMESİ: SINIF, SİYASET, DEVLET**

**THEORETICAL ANALYSIS OF THE HISTORICAL DYNAMICS THAT
CREATED THE WELFARE PARTY: CLASS, POLITICS, STATE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDA BAYDENK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Rasim Berker BANK

GİRESUN-2022

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**REFAH PARTİSİ'Nİ YARATAN TARİHSEL DİNAMİKLERİN KURAMSAL
ÇÖZÜMLEMESİ: SINIF, SİYASET, DEVLET**

**THEORETICAL ANALYSIS OF THE HISTORICAL DYNAMICS THAT
CREATED THE WELFARE PARTY: CLASS, POLITICS, STATE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDA BAYDENK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Rasim Berker BANK

GİRESUN-2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 27/06/2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Seda Baydenk'in Refah Partisi'ni Yaratın Tarihsel Dinamiklerin Kuramsal Çözümlemesi: Sınıf, Siyaset, Devlet başlıklı tezini incelemiş olup aday 27/06/2022 tarihinde, saat 15.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Doç.Dr. Rasim Berker BANK	
Üye	Doç.Dr. Cenk ÖZGEN	
Üye	Dr. Öğretim Üyesi Sina KISACIK	

ONAY

...../...../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Refah Partisi’ni Yaratan Tarihsel Dinamiklerin Kuramsal Çözümlemesi: Sınıf, Siyaset, Devlet” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/06/2022

Seda BAYDENK

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Marksist kuramcılardan Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in kuramsal perspektiflerinden hareketle Türkiye'de devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları eliyle neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal meşruiyetin sağlandığı Türk-İslam sentezi politikasıyla gelişme imkânı bulan İslamcılık ideolojisini siyasi argüman olarak kullanan Refah Partisi'nin ve İslami sermayenin yine devlet aygıtları eliyle tasfiye edilme sürecini incelemek amaçlanmıştır.

Tez çalışması sürecimin her aşamasında bana her türlü yardımlarını, engin tecrübelerini, bilgisini ve kıymetli zamanını sunan danışmanım Doç. Dr. Rasim Berker Bank'a her zaman müteşekkîr kalacağım vefasıyla sonsuz teşekkür ediyorum. Çalışma sürecim boyunca karamsarlığa düştüğüm her anda bana ışık olan değerli dostlarıma ve ihmal etmek zorunda kaldığım süreçlerde bana sabredip destek olan, hayatımın her anında emeği olan sevgili anneme çok teşekkür ediyorum.

ÖZET
REFAH PARTİSİ'Nİ YARATAN TARİHSEL DİNAMİKLERİN KURAMSAL
ÇÖZÜMLEMESİ: SINIF, SİYASET, DEVLET

Seda Baydenk

Giresun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, 134 sayfa, Haziran 2022

Danışman: Doç. Dr. Rasim Berker Bank

1970’li yıllar refah devleti uygulamalarının çözülerek küresel kapitalizmin bunalım yaşadığı yıllardır. Batı uluslararası sermayede yeni düzenlemelere giderek refah devleti uygulamalarının öngördüğü ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracatın öncülüğünde dışa açılmayı öngören neo-liberal politikalara geçiş sürecine girdi. Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile kapitalist sistemin 1970’li yıllarda yaşadığı krizi aşmaya yönelik yapılanma sürecine girildi. Devletin baskı aygıtının rolü üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasının koşullarını son aşamada zor kullanarak sağlamaktır. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile baskı aygıtı olarak ordu, kapitalist üretim sürecinin devamlılığını da devletin ideolojik aygıtları üzerinde artan işleviyle sağlayarak neo-liberal hegemonyanın inşa sürecine girişti. Ekonomi politiginde neo-liberal hegemonyanın meşruluğunun sağlanması için toplum Türk-İslam sentezi etrafında bütünleştirilmeye çalışıldı. Neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentezi ile gelişen İslam’ı siyasal argüman olarak kullanan Refah Partisi bu konjonktürde büyüme imkanı buldu. Laik Türkiye Cumhuriyeti’nde 1980’lerin başında devlet eliyle gelişme imkânı bulan din, 28 Şubat sürecinde yine devlet eliyle bastırıldı. Çalışmada cevap aranan temel problem: 1980-28 Şubat süreci içinde Ordu, devletin baskı ve ideolojik aygıtlarını darbe sürecinde ve Refah Partisi üzerinde nasıl kullanmıştır?

Anahtar Kelimeler: Refah Partisi, Hegemonya, Devletin Baskı Aygıtları, Devletin İdeolojik Aygıtları.

ABSTRACT**THEORETICAL ANALYSIS OF THE HISTORICAL DYNAMICS THAT
CREATED THE WELFARE PARTY: CLASS, POLITICS, STATE****Seda Baydenk****Giresun University, Political Science and Public Administration Department****Master Thesis, 134 Pages, June 2022****Supervisor: Rasim Berker Bank**

The 1970s were a time when the welfare state was dismantled and global capitalism was in crisis. By forging new arrangements in international capital, the West began a move from the import substitution industrialization model envisioned by welfare state practices to neoliberal policies that envision opening up to the world under the leadership of exports. With the January 24 Decisions in Turkey, a restructuring process to solve the capitalist system's crisis in the 1970s began. The role of the state's repressive apparatus is to provide the conditions for the restructuring of the relations of production by force at the final stage. With the September 12 Military Intervention, the army, as an instrument of oppression, started the process of building neo-liberal hegemony by ensuring the continuity of the capitalist production process with its increasing function on the ideological apparatus of the state. In order to ensure the legitimacy of neo-liberal hegemony in political economy, society was tried to be integrated around the Turkish-Islamic synthesis. In the process of building neo-liberal hegemony, the Welfare Party, which used Islam, which developed with the Turkish-Islamic synthesis as a tool of social consent, as a political argument, had the opportunity to grow in this conjuncture. In the secular Turkish Republic, religion, which found a sign of development by the state in the early 1980s, was suppressed by the state again during the 28 February process. The main problem for which an answer is sought in the study: How did the army use the state's oppression and ideological apparatuses during the 1980-28 February period, during the coup process and on the Welfare Party?

Key Words: Welfare Part, , Hegemony, Ideological State Apparatus, Repressive State Apparatus

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİNİ YARATAN DİNAMİKLER

1.1. TÜRKİYE SİYASETİNDE İSLAMCILIĞIN GELİŞİM SEYRİ	6
1.2. MİLLÎ NİZAM PARTİSİ	13
1.3. MİLLÎ SELAMET PARTİSİ	18
1.3.1. MSP'nin Hükümet Tecrübeleri	19
1.4. 12 EYLÜL'Ü HAZIRLAYAN GELİŞMELER	22
1.4.1. III. Ecevit Hükümeti	22
1.4.2. VI. Demirel Hükümeti	26

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL KONJONKTÜRÜNDE GELİŞEN İSLAMCILIK

2.1. DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARININ ASKERİ VESAYET ALTINA GİRMESİ: 12 EYLÜL ASKERİ REJİMİ.....	30
2.2. 12 EYLÜL ASKERİ HÜKÜMET DÖNEMİNDE HUKUKİ DÜZENLEMELER ...	35
2.2.1. 1982'ye Kadar Olan Hukuki Düzenlemeler.....	36
2.2.2. 1982 Anayasası Ve Getirdiği Sınırlılıklar.....	40
2.2.3. Siyasi Partiler Kanunu	45
2.2.4. Sendikalar Kanunu.....	47
2.2.5. Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.....	48
2.2.6. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu.....	48
2.2.7. Dernekler Kanunu	49
2.2.8. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu.....	51
2.2.9. Olağanüstü Hal Kanunu	52
2.2.10. Milli Güvenlik Kurulu Kanunu.....	52
2.2.11. Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu	53
2.3. 12 EYLÜL'ÜN EKONOMİ POLİTİĞİ: NEOLİBERALİZM	54

2.4. NEOLİBERAL HEGEMONYANIN İNŞASI SÜRECİNDE TOPLUMSAL RIZANIN ARACI: TÜRK-İSLAM SENTEZİ.....	57
2.5. NEO-LİBERAL POLİTİKALAR VE İSLAMİ SERMAYENİN GENİŞLEMESİ ...	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İSLAM SENTEZİ İLE YÜKSELEN İSLAMCILIK

3.1. REFAH PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE İDEOLOJİK ARGÜMANLARI	67
3.1.1. Adil Düzen Projesi.....	69
3.1.2. Dış Politikada Yeni Açılım	70
3.1.3. Demokrasi ve Laiklik Görüşü	71
3.1.4. Teröre Sunduğu Çözüm	73
3.1.5. Partinin Çalışma ve Örgütlenme Tarzı.....	74
3.2. REFAH PARTİSİ'NİN İKTİDAR MÜCADELESİ.....	75
3.2.1. Seçimler ve Refah Partisi'nin Yükselişi	77
3.3. REFAH PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİNDEKİ ETKENLER	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELİŞİ VE 28 ŞUBAT SÜRECİ

4.1. REFAHYOL HÜKÜMETİ.....	90
4.2. DEVLETİN BASKI AYGITI ORDU VE İDEOLOJİK AYGITI MEDYANIN REFAH ÜZERİNDEKİ İŞBİRLİĞİ	93
4.3. 28 ŞUBAT SÜRECİ	103
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ANAP : Anavatan Partisi

AP : Adalet Partisi

BÇG : Batı Çalışma Grubu

BM : Birleşmiş Devletler

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DBA : Devletin Baskı Aygıtı

DEP : Demokrasi Partisi

DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi

DİA : Devletin İdeolojik Aygıtları

DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DYP : Doğru Yol Partisi

DP : Demokrat Parti

DSP : Demokratik Sol Parti

IDP : Islahatçı Demokrasi Partisi

IMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

İSKİ : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi

MÇP : Milliyetçi Çalışma Partisi

MG : Milli Görüş

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MNP : Milli Nizam Partisi

MSP : Milli Selamet Partisi

NATO : Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

RP : Refah Partisi

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Siyasal yaşamın temeli yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Yönetenler kendi iradelerini, düşüncelerini, felsefi, ekonomik, kültürel vs. dünya görüşlerini yönetilenlere kabul ettirebilen taraflardır. Yönetenler siyasal iktidarı elinde bulunduran taraflar olarak yönetilenler adına kararlar alırlar ve bu kararlara itaati sağlamak için gerekirse fiziki zorlama ve cezalandırma haklarına sahiptirler. Siyasal iktidar, devlet değildir fakat yasal ve kurumlaşmış bir kuvvet, devleti harekete geçiren bir güçtür (Çam, 2011, 105).

Siyaset ve siyasetin dinamiklerini oluşturan iktidar ilişkileri toplumsal bir ortamda yaşanır. Toplumu oluşturan insanlar arasında belirli sınıf farklılıkları, sosyal bir hiyerarşi mevcuttur. Bu sınıf farklılıkları toplumda çeşitli çatışmaları da beraberinde getirir. Bu sınıflar arası kavgayı siyasal çatışmanın temel eksenine haline getiren Karl Marx, ekonomik faaliyetleri siyaset, ideoloji, gibi faaliyetlerin temel yapısı olarak ele alır. Toplumda ayrılmış bulunan sosyal sınıflar, üretim araçları ile olan ilişkilerine göre ayrılırlar. Üretim araçlarının mülkiyeti sınıf ayrımının temelidir. Marxist görüşte üretim araçlarını elinde bulunduran sınıflar topluma egemen olan sınıflardır. Bu egemen sınıflar köle toplumunda köle sahipleri, feodal toplumda toprak sahipleri, kapitalist toplumda fabrika ve işletme sahipleri olan burjuvazidir. Burjuvazi üretim araçlarına sahip olarak toplumun ekonomik yönetimine, dolayısıyla siyasal yönetimine de hâkim olur. Kapitalist toplumlarda üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar burjuva sınıftır, emeğini satıp geçimini sağlamak zorunda olan sınıf ise proletaryadır. Hâkim sınıf ya da egemen sınıf olarak üretimin eyleyicileri üretim araçlarını elinde tutarak, toplumun ekonomik iktidarını ve siyasal iktidarını elinde tutmuş, dolayısıyla sınıf hâkimiyetini sağlamış olurlar (Kışlalı, 1987, 185-187).

Marx toplumu, ekonomik faaliyetleri temel alan alt yapı ve toplumsal alanı oluşturan üstyapı ilişkileri içinde ele almıştır. Marx, üretim faaliyetlerini altyapıda konumlandırırken, siyaset kurumunu üstyapıda konumlandırmıştır. Bu konumlandırmadan hareketle ekonominin siyaseti şekillendirdiği saptaması, üretim

tarzının ve o üretim tarzına sahip olanların düşüncelerinin topluma kabul ettirilmesi açısından siyaset aygıtının bir araç olarak görülmesini sağlamıştır. Altyapıdaki ekonomik faaliyetleri yürüten egemen sınıf, kendi çıkarlarını tüm toplum kesiminin çıkarları gibi göstererek kendi hegemonyasını kurup koruma amacındadır. Egemenler toplumun siyasal, kültürel, ekonomik tüm alanlarına sirayet ederek topluma göstermek istediklerini gösterip, toplumun rızasını alma çabası güderler. Egemenler bu yolla toplum üzerindeki hegemonyasını kurarak ideolojisinin yeniden üretimini sürekli olarak gerçekleştirirler ve bu doğrultuda toplumu yönlendirme yoluna giderek bu yönlendirme işlevini devlet aygıtları vasıtasıyla gerçekleştirirler.

Egemen sınıfın ideolojisini topluma kabul ettirmekteki amacı; kapitalizmin sürdürülebilirliğinin devam etmesidir. Bunu gerçekleştirirken yönetilenlerin onayına dayalı, egemen sınıfın çıkarlarının yeniden üretimini sağlayacak, kapitalist devletin açıkça zora başvurmasına gerek kalmayacak bir ideoloji ve politik oluşum gereklidir. Karl Marx'tan ilham alan Antonio Gramsci'ye göre egemen sınıfın kendi sınıfsal düşününü-ideolojisini toplumun tüm kesimlerine kabul ettirip toplumsal rızasını kazanmasında başvurulan yollar egemen sınıfın hegemonyasını inşa etmesidir. Gramsci'ye göre kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan salt egemen sınıfın siyasi ve iktisadi iktidarı değil, fikir ve ideolojilerinin hegemonyasıdır (Heywood, 2013, 25). Egemen sınıfın ideolojisini diğer sınıflara kabul ettirip hâkimiyetini sağlaması, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurması demektir.

Gramsci egemen sınıfın ideolojini yayma işlevinde, üst düzey bürokrasiyi, orduyu, dini kurumlar ve okulları ideolojiye kültürel katkı sağlayacak yapılar içerisinde ele alırken; gazete, dergi, kitap, sinema gibi araçları ideolojiyi yaymakla yükümlü görür (Portelli, 1982, 23). Gramsci'de egemen sınıfın zor unsuruna karşılık gelen uğrak politik toplum kavramıyla belirir. O'na göre politik toplum, egemen sınıfın toplumun diğer katmanlarına, hâkim üretim modeline uygun davranılması için uyguladığı baskı aygıtıdır. Toplumsal uzlaşmasının yok olduğu yönetim krizi aşamalarında egemen sınıf, toplumun bütününe karşı zor kullanır. Dolayısıyla politik toplum, var olan düzeni, hâkim sistemi zor yoluyla sürdürme işlevine sahiptir. Gramsci'ye göre parlamento ve siyasi partiler sivil toplumun ve politik toplumun

unsurlarıdır ve devlet bu anlamda iki toplum alanını da kapsayan, zor unsuruyla güçlendirilmiş hegemonyadır (Özbek, 2011, 123).

Kapitalist sınıf sistemi hegemonyasını inşa sürecinde iktisadi iktidarı yanında siyasal iktidarını da kurmalı ve siyasal iktidarını kurarken de toplumsal rızayı sağlamalıdır. Salt zora dayalı siyasal iktidar zorbalığı temsil etmektedir. Bu doğrultuda toplumsal sınıfların hegemonya inşası sürecinde toplumsal rızanın sağlanmasında kullanılan aygıtlar ise Louis Althusser tarafından incelenmiştir. Egemen sınıfın ideolojisi Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) ve Devletin Baskı Aygıtları (DBA) ile topluma kabul ettirilerek toplumsal rıza sağlanır. Althusser, egemen sınıfın toplum üzerinde hegemonyasını inşa edip sürdürülebilirliğin sağlanmasında, ideolojiyi yaymakla görevli olan DİA'nın etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini belirtir. Egemen sınıf, ideolojik aygıtları kullanarak, toplumun tüm kesimlerine kendi hegemonyasını yayar (Althusser, 2005, 53). Bu süreç sonunda egemen sınıf toplumsal meşruiyetini kazanarak hegemonyasını inşa etmiş olur.

Dünyada olduğu gibi 1980 sonrasında Türkiye’de de önemli sosyo-ekonomik ve siyasal değişim ve dönüşümler yaşandı. Neo-Liberalizm ve neo-muhafazakârlık sentezi olan yeni sağ ideoloji 1980’lere damgasını vurdu. Neo-liberal hegemonyanın inşa süreci 1980’li ve neo-liberal hegemonyanın çözülmeye başladığı 1990’lı yıllar çalışmanın ana dönemlerini oluşturmaktadır. Dünyadaki değişim ve dönüşümden hareketle şekillenen ve 1980 askeri müdahalesi ile kırılma yaşayan Türkiye siyaseti, askeri hükümetin yürütmeyi ele almasıyla liberal politikaların etkisine daha açık hale geldi. Türkiye neo-liberal hegemonyanın inşa sürecinde kendine özgü bir politika uygulayarak ekonomide liberal faaliyetler yürütse de siyaset, hukuk ve toplumsal alanda baskıcı politikalar yürüttü. Neo-liberal politika aslen devletin alanının daralmasını ve özgürlükleri temel alırken Türkiye’de uygulandığı tam aksi yönde oldu. Bu dönemde devletin baskı aygıtları topluma karşı etkin bir şekilde kullanıldı. Neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentez ideolojisi oldu. Kapitalizmin yeniden yapılanma süreci içinde olduğu bu dönemde tasfiye edilen sola karşı Türk-İslam sentezi politikasını uygulayan Askeri hükümet, sol ideolojilere karşı dini devlet eliyle destekledi. Askeri hükümetin ideolojik tutumu

siyaset sahnesinde İslamcı partilerin görülmesine neden oldu. 1983'te sivil siyasete geçilmesiyle kurulan (RP-Refah) Refah Partisi neo-liberal hegemonyanın çözülmeye başladığı 1990'lı yılların yeni düzen vaat eden partisi oldu.

Kapitalizmin yeniden yapılanması aşamasında neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentez ideolojisinin devlet aygıtları eliyle benimsetilmesi sonucunda RP'nin gelişme ve tasfiye edildiği 28 Şubat sürecini Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in kuramsal çözümlemeleri perspektifinden göstermek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde; Hegemonya inşasında toplumsal rızanın gerekliliğinden hareketle Türkiye'de İslamcılığın gelişim seyrine kısaca bakılarak İslamcılığın nasıl ve hangi özelliğinden hareketle hegemonya inşasında bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığı göstermek; bu doğrultuda İslamcılığı argüman olarak kullanan tezimizin ana konusu Refah Partisi'nin öncül partilerinden Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin siyasetteki gelişmeleriyle İslamcılığın gelişimine olan etkilerini ele almak; militan İslamcı ve ekonomik bunalımla beraber militan sol hareketler sonucunda 12 Eylül askeri müdahalesine giderken toplumsal, siyasal, ekonomik koşulları incelemek amaçlanmıştır. Bu koşullardan hareketle 1980'lerde devlet aygıtlarının işleyişinin ardında yatan sebepleri görebilmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; devlet aygıtlarının askeri vesayet altına girişi olan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtlarının işleyişini vermek amaçlanmıştır. Althusser'in, devletin baskı aygıtı olarak gördüğü ordunun, neo-liberal hegemonyanın inşası sürecindeki faaliyetleri verilerek hegemonya inşasında sürekliliği ve meşruiyeti sağlayacak yapısal düzenlemeler incelenmiştir. Althusser'e göre egemen sınıf siyasal iktidarını sürdürürken zor kullanma tekeli yanında, toplumsal rızayı da sağlayarak iktidarını meşru bir temele koyar ve sürekliliğini sağlar. Bu doğrultuda hegemonya inşası sürecinde, toplumsal rıza oluşturma amacı olarak kullanılan Türk-İslam sentezinin içeriğini vermek amaçlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde hegemonya inşasında toplumsal rıza aracı olarak kullanılan Türk-İslam sentezi ile siyasal alanda gelişme imkânı bulan İslam'ı argüman olarak kullanan Refah Partisi'nin yükselişini vermek amaçlanmıştır. Gerek öncül partilerine kıyasla değişen söylemleriyle, gerek diğer partilerin ekonomideki bunalıma cevap verememesinden hareketle halkın tek çözüm olarak görmesinin çaresizliği etkisiyle, gerek neo-liberal hareketle büyüme imkânı bulan İslamcı sermayenin etkisiyle Refah Partisi'nin iktidar mücadelesini incelemek amaçlanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde; 12 Eylül'ün sentez ideolojisi ile yükselişe geçen Refah Partisi ve neo-liberal politikalar sonucu büyüyen (İslamcı-Yeşil) Anadolu sermayesinin büyük sermaye ile hegemonya mücadelesi ve RP'nin cumhuriyet niteliklerine karşıt faaliyetleri sebebiyle siyasal alandan tasfiye sürecini vermek amaçlanmıştır. Bu süreçte Althusser'in devletin baskı aygıtı olarak gördüğü ordu ve devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak gördüğü medya işbirliğiyle Refah Partisi'nin dolayısıyla İslamcılığın siyaset ve ekonomiden tasfiye süreci olan 28 Şubat sürecini vermek amaçlanmıştır.

Tez çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Geçmişte meydana gelmiş ve davranış göstermiş olay, olgu nesne ve subjelerin, araştırılmasında ya da belirlenmiş bir problemin geçmişle ve bazen de günümüzle ilişkisi yönünden incelenmesinde yararlanılan yaklaşım, tarihsel yöntemdir (Ekiz, 2017, 22). İlgili tarihsel süreçte gerçekleşen olayın araştırılmasında akademik makaleler, ilgili kitaplar, parti kongre tutanakları ve meclis tutanakları, dönemin gazeteleri incelenmiş olup, araştırmanın sağlığı ve zengin bilgi birikimine sahip olmak amacıyla doküman analizi yapılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİNİ YARATAN DİNAMİKLER

1.1. TÜRKİYE SİYASETİNDE İSLAMCILIĞIN GELİŞİM SEYRİ

Bir ülkenin siyasi otoritesinin istikrarlı ve uzun vadede ayakta kalmasının altında yatan temel faktör; yönetilenlerin, iktidarın meşruluğu üzerindeki fikir birliğinin sağlanması ve bunun sürekli kılınmasıdır. Siyasal bir sistemde yönetilenlerin, iktidarın meşruiyetine inandıkları ölçüde iktidarın kararlarına gönüllü olarak uyma eğilimi göstermeleri bakımından siyasal alanda meşruiyetin elde edilip tutulması oldukça önemlidir. Yönetilenlerin gönüllü olarak siyasi iktidarın kararlarına uyması sürdükçe siyasal iktidar salt zor kullanma tekeline gerek duymadan yönetilenler üzerinde itaati sağlamış olur. Yönetilenlerin siyasal iktidarın meşruluğuna olan inancının zayıf olması halinde ise, iktidarın kararlarına olan itaati sarsılacaktır. Bu durumda iktidar, itaati sağlamak için fiziki güç kullanma veya zor kullanma tehdidine başvurma yoluna gidecektir (Eryücel, 2017, 83).

Zor kullanma siyasal iktidarın özünde mevcuttur ancak mutlak anlamda zor kullanarak varlığını sürdürmeye çalışan iktidarın yönetilenler nezdinde meşru otoriteye dönüşmesi mümkün değildir. Sadece zor kullanarak bir iktidarın ele geçirilmesi iktidarı kullanana haklılık kazandırmayacaktır. Aynı şekilde meşru yolla iktidarı elde edenlerin sonraları yetkilerini kötüye kullanması da meşruiyetlerini kaybetmelerine neden olacaktır. Eğer ki bir güç toplumsal rızaya dayanmıyorsa iktidar, meşruiyet elde edememişse siyasal iktidar sürekli hale gelemez. Toplumsal rızaya dayanmayan siyasal iktidar bir zoru ve zorbalığı temsil etmektedir. Bu sebeple siyasal iktidarların amacı toplumsal rıza oluşturmaktır (Eryücel, 2017, 84).

İktidarların çeşitli kaynakları ve hakları ileri sürerek güçlerinin haklılığına toplumu inandırması sorunu, meşruiyet kaynakları olarak karşımıza çıkar. Siyasal iktidarlar her türlü meşruiyet kaynağını toplumsal rızayı sağlamak adına kullanırlar ve dini de bu amaçla kullanmışlardır. Dinin siyasal iktidarı kutsal gören özelliği onu güçlü bir meşruiyet kaynağı yapan etkidir (Eryücel, 2017, 84-86).

Bir inanç biçimi olarak dinler, insanların dünyevi ve uhrevi sorunlarına çözüm arayışları temelinde, insanların davranışlarını yönlendiren düşünce sistemleridir. Siyasal alanda İslamcılık ise insanların siyasal davranışlarını yönlendiren önemli bir etkidir. İslamcılık, sadece bir inanç biçimi olarak değil aynı zamanda insanların siyasal davranışlarını yönlendirmeyi amaçlayan önemli bir işleve sahiptir. Bu özelliğinden hareketle dinler siyasette değişen dengelere göre kimi zaman yardımcı bir politika olarak kullanılırken kimi zaman da kamusal alanın dışına bırakılarak özel alanla sınırlandırılmıştır. İslamcılık, insanları hak arama mücadelesinden alıkoymak adına kendi kaderlerine razı olmalarını teşvik eden bir politika olarak kullanılmıştır (Çam, 2011, 251). İslam toplumlarında iktidarların kaynağı çok uzun süre dini metinleri referans alarak bir meşruiyet alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Siyasal iktidarın işlevi bu çerçevede anlam kazanmıştır. İslam peygamberinin ölümünün ardından oluşturulan Hilafet makamı, tarih boyunca İslam devletleri tarafından bir meşruiyet gerekçesi olarak kullanılmıştır. Mısır seferi sonrası Halifeliğin Osmanlı'ya geçmesiyle İslam, Osmanlı devleti tarafından bir meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır (Mardin, 2017, 14).

İslamcılık, İslam toplumlarında belli belirsiz bir eğilim ve arayışlar olarak ortaya çıkan sosyal bir hareketlenmeydi. 19. Yüzyılın sonuna doğru bilinçli bir akımdan daha çok farklı nitelikler taşıyan fakat yine de aynı amaçla İslami düzen kurma arayışıdır. Bu arayış sadece Osmanlı İmparatorluğuna özgü değildir. Bütün İslam toplumlarının eğilim ve arayışı bu yönde olmuştur. İslamcılık düşüncesi Abdülaziz döneminde İttihad-ı İslam şeklinde Osmanlı siyasal hayatında kullanılmaya başladı. Burada İslamcılık fikrini ilk ortaya atanlardan Cemalettin Efgani'nin de ilk defa İstanbul'a 1870'de gelmesine dikkat edilmelidir. Efgani'nin fikirleri aydınlar üzerinde etkili olmuştur. Abdülaziz döneminde İttihad-ı İslam şeklinde kullanılmaya başlayan İslamcılık düşüncesi 19. Yüzyılın sonunda siyasal bir araç olarak padişah II. Abdülhamit tarafından kullanıldı. 1876'da tahta çıkan Abdülhamit İslamcılığı devlet politikası haline, başka bir ifadeyle resmi ideoloji haline getirdi (Aktay, 1996, 68-96; Mardin, 2017, 23-24).

İslamcılık fikri 1908 ayaklanmasından ve Padişahın 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymaya zorlanmasından sonra geniş yayın çalışmaları ile açıklık

kazandı. İslamcılık, İmparatorluğun parçalanmasını önlemek adına tebaasını birleştirmek ve Batı karşısında geri kalmışlığı önlemek, emperyalist devletlere karşı korunmak amacıyla II. Abdülhamit zamanında devlet politikası işlevi gördü. Böylece İslam dinine toplumu pekiştirme, milli devlet sınırları içerisinde ve dünya devletleri alışverişinde bir yer ve kimlik belirleyicisi görevleri yüklendi (Mardin, 2017, 14-24). Osmanlı tebaasındaki azınlıkların gerçekleştirdiği isyanlar ile Osmanlılık fikri gerileyerek yerini İslamcılık fikrine bıraktı. Milliyet ayrımı yapılmaksızın Müslüman kimliği vurgulandı. Fakat bu dönemde Arap milliyetçiliği güden Müslümanların Batılı devletlerle anlaşması ve Balkan savaşlarında Türk olmayan unsurların Osmanlı karşısında yer alması sonucu İslamcılık fikrine bağlılık azaldı (Çelik, 2009, 43-44).

Böylece değişen koşullara bağlı olarak İslamcılığın ve Osmanlıcılığın toplumsal birliği sağlayamayacağı anlaşılarak Türkçülük fikri önem kazandı. Osmanlı içindeki problemlere çözüm olarak Türkçülük görüldü. Millet kavramı dini içeriğe sahip olmaktan çıkarak zaman içinde etnik grubu tanımlayan anlama bürünecektir. Türkçülük bu anlamda siyaseten önem kazandı. İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki kadrosunun oluşturduğu iktidarla birlikte Türkçülük ideolojisi etkisini hissettirmeye başladı. İttihat ve Terakki kadrosunun çizdiği Türkçülüğün ana hatları; Osmanlı içindeki Türkleri bir millet haline getirerek milli bir vicdan oluşturmak ve ülke dışındaki milyonlarca Türk ile birleşme yollarını arayarak Turan adlı vatanı kurmaktır (Çelik, 2009, 70-72). İslam coğrafyasını oluşturan bir birlikteliğin yerine etnisite farklılığının önem kazanması doğrultusunda Türklük coğrafyası anlayışı olan Turancılık önem kazandı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayılmacılık politikasının başarısızlıkla sonuçlanması ile Turancılık fikri de önemini yitirdi. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla Misak-ı Milli ile vatan coğrafyasının sınırları belirlendi. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra tamamen reddedilen Turancılık yerini, kendisini Anadolu ile sınırlandıran “vatan” kavramına bıraktı (Çelik, 2009, 70-72).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu Sevr Antlaşması ile hem yasal olarak hem fiilen yıkılmaya mahkûm edildi. Kurtuluş Savaşı sırasında İslamcılık, Anadolu'da halk tabakası üzerinde önemli rol oynadı. Anadolu'nun istilasına karşı örgütlenme bir çok bölgede din adamları tarafından sağlandı.

Cumhuriyetin laikliğe doğru attığı adımlarla beraber bu din adamlarının kamu işlerinde rolleri azaldı (Mardin, 1996, 1937-1938). Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından mücadeleyi yürüten lider kadro, Meclisin Ankara'da toplanması kararını aldı. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında herhangi bir irade ve güç tanınmadı. 20 Ocak 1921'de ilk meclis tarafından Teşkilatı Esasiye Kanunu çıkarıldı. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ve hilafetin meclise bağlanması geniş kapsamlı değişme süreçlerini harekete geçirdi. 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanıyla dini temellere dayalı monarşik devlet yapısından halk yönetimine dayalı bir devlet yapısına geçildi. Böylece toplumsal ilişkileri, kurumları, hukuk kurallarını oluşturan ve onları birbirine bağlayan temel, İslam olmaktan çıkarıldı. Bunun yerine millet ve halk olgusuna dayalı bir sistem kuruldu (Çelik, 2009, 82).

Milli mücadelenin başarıya ulaşmasıyla birlikte laiklik ilkesinin temelinde bir cumhuriyet kuruldu. Yeni düzenin temeli laiklik oldu. "Türkiye'de laiklik ilkesi, pratikte, dini kamu hizmeti olarak benimseyen devletin dini kötü kullanımlardan korumak ve dinsel çevrelerin politik ve sosyal baskısını önlemek amacıyla din işlerinin kontrol altında tutulması şeklinde belirmişti" (Tunaya, 1998, 182; aktaran Sencer, 1999, 1999). Anayasanın kurucu ilkesi olarak laikliğin uygulanmasının tasvirinin açık şekilde verilmiş olmaması her zaman tartışma konusu olmuştur. Türkiye'de laiklik ve uygulanışı, tanımlarına göre çok daha karmaşıktır. Laikliğin anlamı, uygulanmasının tasvir edilmesiyle değil, onun cumhuriyet rejiminin temel hedefleriyle ilişkisi açısından en iyi şekilde açıklanabilir. Cumhuriyet rejiminin temel hedefleri, Türk toplumu için sosyal pekiştirici işlev bulma ve Türkler arasında sosyal şuuru yükseltmenin aracını oluşturmaktır. Bu konularda İslam yetersiz görüldüğü tarafıyla reddedilerek kamu kurumlarından insanların vicdanlarına bırakıldı (Çelik, 2009, 85).

1923'ten 1946'ya kadar tek parti olarak CHP'nin egemen olduğu bu süreçte Türk devrimlerinin hayata geçmesine engel olan, devrimlerle çelişen düşünce ve eylem irtica ve gericilik olarak görüldü. Türk devrimlerine en belirgin muhalefet tarikatların destek verdiği Şeyh Said isyanıyla ortaya çıktı. 13 Şubat 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılarak Şeyh Said ve yanındakiler Diyarbakır İstiklal

Mahkemesince idama mahkum edildi. Bu olaydan sonra 1925'te tarikatlar kapatılarak dini gücün dayanakları ortadan kaldırılmış oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak din denetim altına alındı (Çelik, 2009, 86). Dinin nasıl yorumlanacağı ve içeriği merkezi bir otoriteye bağlandı. İslam dininden ne anlanması gerektiği, yorumunun nasıl olması gerektiği Diyanet'e bağlandı. Anayasaya göre İslam hâlâ devletin diniydi. 1928 yılında Anayasa'dan "devletin dini İslam'dır" ibaresi kaldırılarak laikleşme yolunda önemli bir adım atıldı. 1937 yılında Anayasa'ya laiklik ifadesi eklenerek devletin şekli laik ve demokrat bir cumhuriyet halini aldı (Çelik, 2009, 86). Şeyh Said İsyanından sonra tarikatların kapatılarak radikal dinci muhaliflerin her alandan ellerinin çektilmesi ve laikliğin zamana yayılarak kabullendirilmesi cumhuriyet döneminde İslamcı hareketlerin oluşmasını engelleyen sebeplerdir. İslami kurumların kapatılması İslamcı oluşumları yer altına çekerek faaliyetlerini gizli şekilde yürütmelerine sebep oldu (Çelik, 2009, 88). Bu kesimler çok partili hayata geçişle beraber tekrar gün yüzüne çıkarak gelişme imkânı bulacaklardır.

Türkiye, Atatürk dönemi sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle ekonomik olarak ve tek parti yönetiminin baskıcı uygulamalarıyla bunalımlı bir döneme girdi. Bu koşullar altında hissedilen muhalefet kendisini siyasi bir çatı altında göstermenin imkânlarına sahip değildi. İktidar partisi ekonomik ve sosyal anlamda yitirilen dengenin yeniden sağlanabilmesi adına varlık vergisi alma yoluna gitti. İktidarın bu uygulaması ticaret ve sanayi çevrelerini rahatsız ederek yönetime güveni zedeledi. Dolayısıyla ekonomik olarak gücü elinde bulunduran bu kesim muhalefetin yanında yer alarak desteklemişlerdir. Muhalefetin baskısını hisseden İsmet İnönü 1945 yılında yaptığı konuşmasında demokrasinin gereği olan başka siyasi partilerin de kurulmasının mümkün olacağını söyleyerek çok partili hayata geçişin sinyallerini verdi (Çavdar, 1995, 408-409). İktidar ekonomik dengeyi kurmak adına diğer önemli adımı çiftçiyi topraklandırma kanunu ile attı. Fakat bu adım karşısında büyük toprak sahiplerinin olduğu güçlü bir muhalefet bulmasına sebep oldu. Toprak Kanunu'nun Meclis'te görüşüldüğü sırada CHP içinden bir grup milletvekili yasaya karşı çıktığını bildirdiler. Yasaya karşı çıkarak Dörtlülük Takrir sunan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Türk siyasal

hayatında çok partili sisteme geçişin önemli adımını atarak 7 Ocak 1946'da (DP) Demokrat Partisi'ni kurdular.

İslamcı faaliyetlerin tekrar gün yüzüne çıkması çok partili hayata geçişle birlikte başladı. İslamcılar ve İslamcı hareketler CHP'nin içinden çıkan muhaliflerle oluşan Demokrat Parti döneminde siyasal alanda ilişkilerini geliştirdi. Çok partili hayata geçişle, halk iradesinin önemsenmeye başlaması dini taleplerin de siyasette yer almasına olanak sağladı. Siyasiler, Cumhuriyetin ilk yıllarında kamusal alandan dışlanan dinci faaliyetlere taviz vermeye ve denetimleri altına almaya başladılar. Dini, laik devletin işleyişine tehdit oluşturmayacak şekilde, zararsız bir hale dönüştürmeye çalıştılar (Akdoğan, 2000, 58).

Çok partili sistemin ilk yılı 1946'da CHP ilk kez din konusunda farklı görüşleri dile getirdi. Bu süreçte Demokrat Parti CHP'ye laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinden eleştirilerde bulundu. DP programında devletin dinin dışında olması gerektiği ifadeleriyle laik görüş sunarken aynı zamanda dindarlara baskı yapıldığı ve dinin ihmal edildiği görüşlerine de yer verdi (Salimoğlu, 2020, 60). DP'nin CHP'ye yönelik etkili muhalefeti CHP içinde din konusunda tartışmaların yaşanmasına sebep oldu. CHP içinde dine yönelik tartışmaları başlatan isim İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver oldu.

Tanrıöver'in dine yönelik konuşmaları 1946 yılı itibariyle Türkiye'nin Sovyetlere karşı ABD tarafında yer alması ile benimsenen antikomünist ideolojinin izlerini taşımaktadır. Tanrıöver komünizme karşı dini ön plana çıkararak Türk gençliğinin terbiye edilmesinde manevi temellere dönülmesi gerektiğini, ülkede artan komünizm düşüncesine karşı korunmanın yolunu Türk milletinin manevi kaynağı olarak gördüğü dine fırsat vermenin gerekliliğini savundu. Bu doğrultuda geçmişle bağın yeniden kurulması ve türbelerin yeniden açılması önerisinde bulundu. Dönemin Başbakanı Recep Peker, ülkede dindarlık eksikliğinin olmadığını, zehir olarak nitelendirdiği komünizmden kurtulmak isterken yeni bir zehrin, şeriatın önünün açılmayacağı görüşündeydi. Neticede parti divanında yapılan tartışmalar sonucunda ilköğretim düzeyinde köylere ulaşacak kadar bir imam hatip eğitimi verilmesi kararlaştırıldı (Salimoğlu, 2020,61-62).

Dini taleplerin gün yüzüne çıktığı bu dönemde CHP bu taleplere cevap verme stratejileri geliştirme yoluna gitti. CHP'nin 1947 yılı 7. Kurultayı'nda dinin toplumsal pekiştirici özelliğini açık olarak ileri sürmesi dini gelişmeleri hızlandıran bir etkindir. CHP, DP'nin kendisine yönelik dini baskı yaptığına ve devletçilik ilkesi doğrultusunda kentlerde devlet denetimine yönelik eleştirileri Kurultayda tartışılan iki önemli konu oldu (Mardin, 2017, 29-30). CHP 7. Kurultay'ında laik kesim ve muhafazakâr kesim karşı karşıya geldiler. Laiklik konusunda çatışan iki kesimden muhafazakâr kesim DP'de olduğu gibi laikliğin dinsizlik etkisi yarattığını, devrimlerden ödün vereceği endişesiyle dini taleplerin ihmal edildiğini savundu. Dini talepleri yerine getirmenin şariat olmadığını, manevi boşluğun din ile doldurulması gerektiğini savundular. Laik kesimin görüşleri ise laiklikten kesinlikle taviz verilmeyeceği yönündeydi. Tanrıöver Kurultay'da türbelerin açılması gerektiği yönünde önerge verdi. Tanrıöver'in bu tutumuna karşı eleştiriler gelse de Türbelerin Kapatılmasına İlişkin Kanunda yapılan değişiklikle 1950 yılında "Türk büyüklerine ait ve sanat değeri bulunan" türbelerin açılması kararlaştırıldı (Tunaya, 1998, 18-19). CHP bu Kurultay ile laiklik ve devletçilik ilkeleri konularında daha esnek bir politika izleme yoluna gitti.

Ahmad'a göre CHP çok partili siyasete geçilmeseydi de militan laikliği gevşetip İslam'a yönelik daha liberal bir tutum sergileyecekti fakat çok partili siyasetle konu rekabet ögesi haline geldi ve kazanan DP oldu (Ahmad, 1996, 463).

1950 genel seçimlerini kazanarak iktidara gelen DP, laikliğin din düşmanlığını olarak algılanmaması gerektiğini savundu ve bu yönde uygulamalara girişti. DP, hükümet programında irticai faaliyetleri tahrik edecek bir gelişmeye izin vermeyeceğini ancak din ve vicdan hürriyetlerinin gerekliliklerinin yerine getirileceğini açıkladı.

DP, savunduğu liberal düşüncelerle CHP'nin izlediği baskıcı politikalara karşı oluşan hoşnutsuzluğu gün yüzüne çıkararak kısa zamanda halkın desteğini kazandı. DP'nin ana kadrosunu girişimci ve tüccarlar sınıfı ile bir seçkinler grubu oluşturuyordu. DP, sadece bu grubun çıkarlarını temsil etmeyen, aynı zamanda beklentileri artan köylüler ve yerel seçkinleri de temsil etmeyi amaçlayan bir parti oldu. CHP döneminin İslamcı gruplara karşı yürüttüğü katı politika ve laiklik

anlayışına karşın DP'nin dine daha hoşgörölü yaklaşımı köylü ve taşralıların desteğini almalarını sağladı (Keskin, 2012, 110). Fakat İslamcılar DP'nin İslamcı bir çizgiye sahip parti olmadığını farkındalardı. İslamcı kesimler CHP'ye karşı tek muhalefet olan siyasal gücün yanında olarak DP'yi desteklediler.

DP'nin iktidar olduktan sonra dinsel hayata yönelik ilk faaliyeti ezanın Türkçe dışında herhangi bir dille okunmasını yasaklayan kanunu değiştirmek oldu ve ezan tekrar Arapça okutuldu. Ancak ezanın Arapça okutulması bir mecburiyet değil, din görevlilerinin tercihine bırakıldı. DP'nin diğer faaliyetleri hacca gideceklerle döviz yardımı yapmak, din derslerinin okullara konulması ve imam hatip kurslarına izin verilmesi gibi gelişmeler, dine toplumda bir yer tanıma eğilimlerinin zeminini hazırladı (Mardin, 2017, 29-30). DP'nin amacı hiçbir zaman ülkeyi İslam devletine dönüştürmek olmadı. DP, dinci faaliyetlerin gelişmesine imkân veren uygulamalar gerçekleştirse de irticai faaliyetleri engellemek adına da önlemlere başvurdu. Fakat politik kaygılar birtakım dinci uygulamalara göz yumulmasına neden oldu. Neticede genel olarak Nurcular, Süleymancılar gibi dini gruplar önceki dönemlere kıyasla daha rahat hareket edebilme imkânı buldular.

DP'nin gerici olarak nitelendirilen dinci faaliyetleri ordu içindeki sol Kemalist kesimleri rahatsız etti. Ordu içindeki büyük çoğunluğunu albayların oluşturduğu bu kesim DP'nin dinci kesimlerle ittifakından rahatsızlık duyarak yönetime el koydu. Demokrat Parti'nin iktidarı sürecinde gelişme imkânı bulan İslamcı hareket, iktidara son veren 1960 askeri darbesiyle yaşanan kesinti döneminde siyasi arenadan bir an çekilse de 1961 Anayasası'nın yaratmış olduğu görece demokratik koşullar altında özgürlükçü ortamın sağlanması ile siyasi arenaya tekrar girecek ve çok fazla siyasallaşacaktır (Mardin, 2017, 104). Bu bağlamda 1960'ların sonlarına doğru İslamcılığın siyasal arenaya girişi Milli Nizam Partisi (MNP) ile gerçekleşecektir. Bu doğrultuda bir sonraki başlığın altında Milli Nizam Partisi'ni kurulmaya sürükleyen süreç verilecektir.

1.2. MİLLİ NİZAM PARTİSİ

1960'lı yıllarda Türkiye'nin kapitalist sisteminde değişen ve gelişen ekonomik koşullar, küçük tüccarlara, zanaatkârlara ve az toprağa sahip köylülere zarar vererek ekonomik koşullarının bozulmasına neden oldu. Türkiye'nin hızlı büyüme dönemi olan bu dönem, Batı ile işbirliği içinde olan büyük sermayenin büyümesini sağlarken, Anadolu'daki küçük sanayi ve ticaret büyük sermayeye bağımlı hale geldi. Bu durum büyük ve küçük sermaye arasında çatışma yarattı (Çalışlar, 1995, 23). 1960'ların sonlarına doğru büyük sanayi ve ticaret sermayesi ile küçük sermaye arasında çıkar birliğinin olamayacağını anlaşıldığı, Adalet Partisi (AP) çatısı altında sağlanan uzlaşmanın sona ermesine yol açtı. 1960'ların sonlarında büyük sanayici ve işadamlarının çıkarlarıyla, Anadolu'nun küçük kasabalarındaki küçük işadamları ve esnafın çıkarlarının uzlaştırılması olanaksız hale geldi. Hızlı kapitalistleşme süreci ve bu sürece bağlı olarak özel sanayicinin giderek güçlenmesi Anadolu'daki küçük sermaye kuruluşlarının, kendilerinin AP tarafından gözetilip çıkarlarının korunmadığını fark etmelerine yol açtı (Duman, 1997, 69).

Ekonomik durumu kötüleşen küçük sermaye içindeki kesimler toplumsal rollerinde kayıplar yaşadılar. Rollerini kaybeden bu kesimler kaybetmenin sebeplerini Batılılaşma ve kapitalist ekonomik sistem olarak gördüler. Büyük burjuvazinin gelişmesinin yarattığı dinamizm içinde toplumsal ilişkilerin, saygı ve otorite anlayışının da değişimiyle saygınlığını kaybeden küçük burjuvazi, kapitalist gelişmeye ve bu gelişmenin temsilcisi olarak görülen AP'ye karşı cephe aldı. Bu durum siyasal alanda yeni oluşumların doğmasını sağladı (Duman, 1997, 70).

1961 Anayasası, siyasal katılım olanakları sağlayarak farklı toplumsal kesimlerin sınıf yönelimlerine uygun siyasal örgütlenmelere katılmaları için ortam hazırladı. 1961 sonrası siyasal ideolojilerin yayılmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında, milliyetçi ve sosyalist ideolojilerin yanında dinci ideoloji de ön plana çıktı. Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması ve partinin sendikal çalışmaları da küçük burjuvaziye rahatsız eden bir diğer gelişmeydi. Sahip olduklarını kaybetme korkusuyla karşılaşan küçük burjuvazi, büyük burjuvazinin ekonomik gücüne ve güçlenen sol akımlara karşı korunma ihtiyacı duydu. Bu korunma ihtiyacı küçük burjuvazinin gelenekçi-tutucu-İslamcı siyasal örgütlerde yer almasına yol açtı (Duman, 1997, 70-71).

Türkiye Odalar Birliği başkanlığına seçilen Necmettin Erbakan, İstanbul merkezli büyük sermayeye karşı taşralı orta ve küçük ölçekli sanayici-tüccarların savunucusu oldu. Büyük sermayenin tepkisini çeken Erbakan'ın AP iktidarı tarafından başkanlığı tanınmayarak görevinden alındı. Erbakan'ın AP'den milletvekili aday adaylığı veto edildi. Bunun üzerine Erbakan 1969 genel seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekili adayı olarak seçimlere girdi ve kazandı. Erbakan taşra esnafını koruyan tutumunu her fırsatta dile getirdi. Büyük sermaye çevresinin hegemonyası altındaki esnafa her zaman koruyucu bir tutum sergiledi. Küçük sermayenin tutucu davranışları ile Erbakan'ın tutucu tavrı bütünleşince küçük sermaye ve büyük şehirlerdeki taşralılar Erbakan'ın doğal destek kaynağı haline geldiler (Çalışlar, 1995, 23).

Küçük burjuvazi ve gelenekçi çevrenin bir kısmı, taleplerinin İslamcı-geleneksel bir düzende karşılanabileceğine inandıklarında, böyle bir sistemin kurulmasını sağlayacak siyasi örgütlere yönelmesi doğal olmalıdır. 1970'li yıllar bir yandan İslamcı gelenekçi siyasal örgütlenmelerin de gerçekleştiği yıllardır. Bu açıdan dinci partilere yönelişin gericilik olarak yorumlanması bilimsel olmayan bir yaklaşımdır (Duman, 1997, 71).

MNP'nin kuruluş sürecine yalnızca ekonomik katmanların çıkar çatışmaları açısından bakmak yeterli değildir. Cumhuriyet döneminin İslam'a yeni bir çerçeve çizerek dinin gücünü sınırlaması, İslamcı çevrelerin bastırılması Cumhuriyet politikalarına tepki doğurmuştur. Çok partili hayatla gün yüzüne çıkan bu tepkinin MNP'nin kuruluşunda önemli rolü vardır (Duman, 1997, 77-78).

MNP'nin ortaya çıkışını hazırlayan diğer faktör, kimi İslami cemaatlerin siyaseti AP içinde değil bağımsız yürütme isteğidir. Bu amaçla, ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal her sorunuyla ilgilenen Nakşibendi tarikatına bağlı İskender Paşa Cemaati lideri Mehmed Zahid Kotku, MNP'nin kurulmasını sağladı. Necmettin Erbakan'ı parti başkanı olarak belirleyen ve partinin adını koyan kişi de Kotku'ydu (Duman, 1997, 71). Anadolu'daki küçük sermaye AP'nin artık kendi sınıfsal çıkarlarını temsil etmediğini görerek siyasal örgütlenmesini Erbakan önderliğinde gerçekleştirdi. Büyük burjuvazi karşısında gelir ve saygınlığını kaybeden küçük

sermaye kesimi ile Batılılaşma hareketini reddeden bir kesim İslamcı 26 Ocak 1970’te kurulan MNP etrafında birleşti (Duman, 1997, 73-74).

MNP’yi oluşturan toplumsal kitle Cumhuriyet’in laik eğitim kurumlarında yetişmiş taşra kökenli, dindar ailede yetişmiş yeni seçkinler, taşrada ticaret ve sanayiyle uğraşan dindar girişimciler, hem taşra hem büyük kentlerde yaşayan Sünni dindarlardır. “İslam kardeşliği” etrafında bir araya gelen bu kesimler arasındaki kaynaşma İslami cemaat önderleri Kotku tarafından sağlandı (Çakır, 2005, 546). Çok partili yaşamla birlikte hızla gelişmeye başlayan kentlerde, sanayi ve ticaretin gelişme kaydetmesiyle taşrada sermaye biriktiren dindarlar bağımsız bir parti olma yolunda MNP’nin sağlam mali bir zemine oturmasına yardımcı oldular (Çakır, 2005, 546).

MNP Kuruluş Beyannamesi’nde amacını milletin fitratında bulunan ahlak ve faziletin açığa çıkarılarak topluma nizam ve huzur, adalet ve vatandaşlara saadet ve selamet getirmek olarak açıkladı. Milletin fitratındaki ahlak ve fazileti kaldırma çalışmalarının Tanzimat ile başladığını, gayri milli ve kozmopolit hareketlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesine sebep olduğunu açıkladı (Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, 1970, 1). MNP, partinin kurucuları arasında Nizamülmülk’ten II.Abdulhamit’e kadar birçok ismi sayıp Osmanlıcı bir söylem sundu.

MNP “maarif politikasında” az gelişmişlikten kurtulmanın milli şuur ve kültürle yetiştirilen inançlı insanlarla gerçekleştirebileceğini savundu. Yeni nesillerin inançlı, vatansever, milli ahlaka, aile düzenine, tarih bilincine sahip şekilde yetiştirilmesinin gerekliliğini vurguladı. İnançlı nesil yetirmenin din dersleri ile gerçekleştirileceğini, dini bilgiden mahrum bırakacak politikalar yerine din istismarına imkân vermeyecek bir eğitim ve öğretim politikasının uygulanacağını ifade etti (Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, 1970).

MNP laiklik konusunda partinin ölçüsünü; laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde uygulanmasına karşı olmak şeklinde ifade etti. Vatandaşın dini inanış, ibadet öğretim telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan hürriyeti anlayışına sahip olduklarını belirtti. Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen laikliğin,

dine baskı ve dindara saygısızlık amacına alet edilmesine karşı olduklarını belirtti (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 1970, 7).

MNP, iktisat politikasında bireyin gerçek benliğini kazanmasına yarayacak ahlaki ve kültürel kalkınmanın, iktisadi hayata istikrar getireceği görüşündeydi. Doğu Bloğunun sosyalist veya Batının sermayeyi putlaştıran kapitalist modellerini taklit eden görüşlerin dışında ve üstünde iktisadi felsefeye sahip olduklarını bildirdi. MNP'nin iktisat görüşü maddi ve manevi kalkınma olarak iki boyutludur. Maddi kalkınmanın yolunu manevi kalkınma olarak gördü. MNP programında milli bir söylemle devletçi bir müdahale ekonomisinden yana olduğunu belirtti. Ağır sanayi yatırımlarına destek verilerek dışarıya kapalı bir büyümeden yanaydı. Piyasa ekonomisine, faize ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) karşıydı. (MNP Programı, 1970, 19-20).

MNP'nin siyasi ömrü oldukça kısa sürdü ve 5 Mart 1971 tarihinde “laikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü” gerekçesiyle kapatma davası açıldı. Ordunun Atatürkçü düşünceye ve laikliğe olan bağlılığı 12 Mart 1971 askeri muhtırasından sonra MNP'nin kapatılması sürecini hızlandırdı. Anayasa Mahkemesi tarafından “laik devlet niteliğine ve Atatürk devrimciliğinin korunması ilkelerine aykırı olduğu” gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatıldı (Çakır, 2005, 544).

1971 Muhtırası'nın ardından 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Sıkıyönetim uygulaması, yönetime daha hızlı hareket edebilme ve temel hak ve özgürlükleri kısıtlayabilme yetkisi tanır. 12 Mart Muhtırası'nın ardından kurulan Nihat Erim liderliğinde oluşan teknokrat hükümetleri sıkıyönetime başvurarak güvenlik kaygısı üzerinden politikalarını sürdürdüler. Yönetilen sınıfların aktif rızasını kazanmakta başarısız olarak tam olarak hegemonyasını inşa edemediler. 12 Mart Muhtırası'nın siyasi amaçlarından biri sol siyasetin alanının daraltılması iken izleyen süreçte tam tersi olacak solun tarihsel olarak en fazla kitleselleştiği döneme kapı aralayacaktır. Devlet sol düşünceye karşı İslamcı partilerin laik rejime tehdit oluşturmayacağını varsayarak siyasette yer almalarına izin verecektir.

1.3. MİLLÎ SELAMET PARTİSİ

12 Mart'ın ilanından sonra generaller dini komünizme karşı bir tampon olarak gördüler. Türkiye'de dinin solculara karşı kullanılması siyasal İslamcılarının önünü açtı. Türkiye'de ABD destekli bir proje olan ılımlı İslam projesi hegemonya mücadelesinde kendini hissettirdi. ABD'nin Yeşil Kuşak projesi çerçevesince, Komünizmi ortadan kaldırmak için İslamcı akımları destekleyen ılımlı İslam projesi İslam dininin bir silah olarak kullanılmasıdır. Türkiye'de devlet eliyle sol örgütlere karşı dinin kalkan olarak kullanılmasının ardında yatan sebeplerinden biri de budur (Çoban, 2011, 235-236). MNP'nin kapatılmasından kısa süre sonra 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP) kuruldu. MNP ile aynı siyasi kadro ile kurulan parti tam anlamıyla Milli Nizam Partisi'nin devamı niteliğindeki partiydi.

MSP, MNP'nin politik anlayışını sürdürerek izlediği politikayı “Milli Görüş” olarak tanımladı. Milli Görüş'ün amacını ahlakçı, manevi değerlere gereken önemi vermek, teknik ve sanayide milli bir hamle yapmak, bu amaçla bireyin manevi eğitimini sağlamak olarak sıraladı. MSP, “Batı Kulübü”nün uydusu olarak nitelendirdiği CHP ve AP'yi manevi değerlere saygılı, sosyal adaletçi, güvenilir, milli düzeni öngören milli görüşün karşısında yer alan partiler olarak görürken Batı'yı dinsel temelde İslam düşmanı ve ekonomik temelde Türkiye'yi sömüren ve çöküşüne neden olan güç olarak gördü (Duman, 1997, 81). MSP'ye göre, Türkiye siyasetinde üç temel görüş vardır. CHP'nin sol görüşü, AP'nin liberal renksiz görüşü, MSP'nin milli görüşü. MSP'ye göre milli görüş her işin başı ahlaktır ilkesini savunurken diğer partiler maddeciliğe önem vermektedirler. Erbakan sol görüşlerin komünizm olarak ileri noktaya gelebileceğini, liberal görüşün ise sosyal ve manevi konulara duyarsız kalabileceğini öne sürdü (Çakır, 2005, 580-581).

Milli Görüş, politik eksenini milli-taklitçi(gayri milli) ekseninde kurdu. Erbakan, kendi görüşlerini milli, diğer parti görüşlerinin gayri milli görüş olduğunu ileri sürdü. Buradaki milli sıfatı dünyevi/ulusal olmaktan ziyade dinsel/ümmeç bir vurgu taşımaktadır. Bu gayri milli tanımı daha sonra yerini taklitçi suçlamasına bıraktı. Erbakan'ın milliliğinin kuvvetli bileşeni etno-dinsel yabancı düşmanlığıdır. Batı karşıtı ve anti-semitist bir tutum sergiledi. Büyük sermayeyi Mason-komprador

olarak nitelendirerek montaj sanayiye ile taklitçi zihniyeti sürdürmekle itham etti. 1992’de Avrupa Birliği’ne dönüşecek olan AET’ye Mason-Siyonist oyunu olarak gördüğü için katılmaya karşı çıktı ve İslam ülkeleriyle işbirliğini savundu (Bora, 2017, 471). Türkiye’nin Batı yerine İslam dünyası ile bütünleşmesini gerektiğini belirtti. İslam Ülkeleri Birleşmiş Milletleri, İslam Ortak Pazarı, İslam para birimi dinarı kabul etme, İslam dünyasını savunacak askeri güç ve İslam prensiplerini savunan fikir birliği oluşturma hedeflerini dile getirdi (Duman, 1998, 98).

12 Mart sürecinde kapatılan MNP’nin devamı olarak kurulan MSP, AP’nin tekelci sanayi burjuvazisini kayıran yaklaşımına karşı, küçük tüccar ve sanayiciyi savundu. MSP’nin tekelci, faizci, montajcı, Batıcı-Seküler, komprador-mason olarak nitelendirdiği İstanbul, Ankara, İzmir burjuvazisine (büyük sermaye) karşı Anadolu’nun yerli ve hakiki küçük taşra tüccarı, imalatçı ve esnafı ile muhafazakâr köylü ve işçi kitlelerini ağır kalkınmacı ve İslamcı tonu ağır basan bir hegemonya projesi etrafında toplamaya çalıştı. Özel mülkiyete karşı değildir fakat “*kapitalist görüşlere ve komünizmin her çeşidine karşıyız*” diyerek üçüncü bir yol dile getirdi. MSP, “Önce ahlak ve maneviyat” söylemi ile muhafazakâr ve İslamcı bir görünüm, “ağır sanayi hamlesi” söylemiyle de ulusal kalkınmacı bir görünüm vererek sağ ve sol partilere karşı kendini alternatif olarak yarattı ve rekabete girdi (Çakır, 2005, 580-581).

1.3.1. MSP’nin Hükümet Tecrübeleri

1.3.1.1. Msp-Chp Koalisyonu

Milli Selamet Partisi, girdiği bu rekabetten Ekim 1973 genel seçimlerinde zaferle çıkarak 48 milletvekili çıkardı ve 26 Ocak 1974’de CHP ile koalisyon kurdu. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit “Ak Günlere” adlı seçim bildirisi ile açıkça küçük ve orta sınıf işletmelerin tekelci burjuvazi tarafından ezilmesinin engelleneceği vaadinde bulundu. İdeolojik açıdan birbirinden farklı görüşlere sahip olan bu iki partinin birleştiği ortak temel Avrupa ve Amerikan nüfuzuna ve büyük sermayeye olan güvensizlikti (Zürcher, 2000, 380). 1970’lerde tüm dünyada olduğu gibi İslami görüş de soldan etkilendi ve İslamcılar da sosyal adalet kavramına önem verdiler. Bu doğrultuda MSP’nin CHP ile koalisyona girmesi diğer sağ partilerce “yeşil

komünist”, “komünist işbirlikçisi” gibi yakıştırmalara yol açtı. Bu koalisyon basında hormon ahenksizliği veya kan uyuşmazlığı olan kişilerin evliliğine benzetildi (Çakır, 2005, 547).

CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde gündemde olan önemli sorunlar; haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası’nın tartışılması ve Kıbrıs sorunudur. 12 Mart’tan sonra kurulan Erim hükümeti ABD baskıları sonucu haşhaş ekimini yasaklamıştı. Fakat bu yasak, haşhaş ekimiyle geçinen çiftçilerin yoksullaşmasına sebep oldu. CHP-MSP koalisyonu döneminde bu yasak kaldırıldı (Çavdar, 2013, 237). Bu dönemde diğer dikkat çeken gelişme, (Türkiye Büyük Millet Meclisi) TBMM’de Genel Af Yasası tartışılırken TCK 141. ve 142. Maddeler kapsamındaki suçların affedilmemesi doğrultusunda yirmiye yakın MSP milletvekilinin muhalefetle birlikte hareket etmesiydi. Genel Af, TBMM’nin 15 Mayıs 1974 tarihli toplantısında kabul edildi. Bu askerin hoşnut olmadığı bir gelişmeydi. Generallere göre genel af ileriki yıllardaki sokak olaylarının çekirdeğini oluşturacaktı (Birand, 1984, 44).

Bu hükümet döneminde dikkat çeken bir diğer önemli olay 20 Temmuz- 14 Ağustos 1974 tarihlerinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı’dır. Kıbrıs Barış Harekâtı batı ülkeleri ve özellikle Amerika ile yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların başlangıcı oldu. Diğer ekonomik etkenlerle beraber ABD ambargosu 12 Eylül’e giderken yaşanan ekonomik bunalımın bir başka etkeni haline geldi (Zürcher, 2000, 380). MSP, Kıbrıs’ın tamamının alınması gerektiğini ifade ederek CHP önüne geçmeyi hedefledi ve daha radikal karar verdiklerini tabanlarına göstermeye çalıştı. Kıbrıs’ta iki liderin başarıyı kişiselleştirip sahiplenmek istemesi koalisyonun bozulmasına sebep oldu.

Başbakan Ecevit’in İskandinav ülkelerine yapacağı gezinin kararnamesini MSP’li bakanların imzalamaması, Başbakan’a vekâletin Erbakan’a verilmemesi ve Kıbrıs Barış Harekâtı’nda kazanılan zaferin paylaşılabilmesi koalisyonun sonu oldu. Koalisyon Eylül 1974’te Ecevit’in istifası ile son buldu (Poyraz, 1996, 49).

1.3.1.2. Milliyetçi Cephe Koalisyonları

MSP'nin CHP ile başlayan iktidar ortaklığı İslamcılığın meşruiyetini güçlendirmesinin önünü açtı. MSP-CHP koalisyonunun bozulmasının ardından MSP, 31 Mart 1975'te Demirel'in Başbakan olduğu AP, (Milliyetçi Hareket Partisi) MHP, (Cumhuriyetçi Güven Partisi) CGP koalisyonuna dâhil oldu. MSP, bu koalisyon döneminde dinci kadrolarını devlet bürokrasisi içinde büyütme imkânı buldu (Çavdar, 2013, 243). Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, AP'nin batıya yönelik adımlarını taklitçilik olarak nitelendiriyordu. AET olan ilişkilerde Erbakan'ın Başbakan Demirel'e karşı muhalefeti koalisyon içinde sürtüşmelere yol açtı. Bu anlaşmazlık sebebiyle Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu, TBMM'nin 5 Haziran 1977'de erken genel seçim yapmaya karar vermesiyle son buldu.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal bunalım içinde gidilen 1977 genel seçim sonuçlarına göre partiler tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa sahip değillerdi. MSP 1973 genel seçimlerindeki 48 sandalye sayısını 24'e düşürdü. MSP'nin seçimlerdeki oy tabanı, daha çok gelir seviyesi düşük bölgelerdendi. Köken itibariyle Nakşibendilere dayanan MSP, Nurcuların da desteğini alıyordu fakat CHP ile koalisyonundan sonra Erbakan'a muhalefet ederek desteklerini çektiler. MSP 1977 genel seçimlerinde, yalnızca, MHP'nin Türkçülük ideolojisiyle giremediği Güneydoğu'da Kürt seçmenlerin oylarıyla oy oranını arttırabildi (Çalışlar, 1995, 43). Necmettin Erbakan, konumunu kaybetmemek adına ilkelerinden taviz vererek partisinin güç kaybına sebep oldu. Erbakan, kendisini zirveye taşıyan dini grupların desteğini alamayarak 1977 genel seçimlerinde beklediği yükselmeyi yakalayamadı (Karpat, 2015, 276).

1977 genel seçimlerinden birinci parti olarak CHP'nin azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca AP, MSP, MHP'den oluşan İkinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu kuruldu. Bu dönem öğrenci olaylarının, sağ- sol çatışmalarının daha da hızlandığı, ekonomik bunalımın artarak devam ettiği bir dönem oldu. Milliyetçi Cephe Hükümetleri 1971 Muhtırasının getirdiği sıkıyönetim ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) uygulamalarına devam etti. Muhtıranın getirdiği anayasa değişikliğinin sunduğu çerçeveden yararlanarak devlet aygıtını güçlendirme yoluna gitti (Yılmaz, 2015, 224).

MSP bu koalisyon döneminde de önemli ödünler elde ederek hedeflerini gerçekleştirme kararlılığı gösterdi. MSP koalisyonda bulunduğu dönemlerde manevi kalkınmaya büyük önem verdi. İmam-hatip okullarının, Kur'an kurslarının ve İslam Enstitülerinin sayılarını arttırdı. Türkiye'de İslam Konferansı Dış İşleri Bakanları Toplantısı gerçekleştirildiği sırada, İslam Konferansı'na üye olmak için resmen başvurdu. Arap-İslam dünyasının bilinen ve İslami hareketin önemli isimlerinin eserleri Türkçeye tercüme edilerek İslami yayıncılık canlandırıldı (Duman, 1997, 96). Koalisyon içi sürtüşmeler ve görüş ayrılıkları sonucu Ocak 1978'de İkinci Milliyetçi Cephe iktidarı gensoru ile düşürülen ilk hükümet olarak son buldu.

1.4. 12 EYLÜL'Ü HAZIRLAYAN GELİŞMELER

1.4.1. III. Ecevit Hükümeti

5 Ocak 1978'de kurulan III. Ecevit Hükümeti döneminde de toplumsal ve ekonomik bunalım devam etti. Bu başlık altında 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik bunalımın patlak verdiği 1978-1979 yıllarını, ekonomik bunalım karşısında işçi sınıfının mücadelesini ve İslamcı-ülkücü sağ kanadın sol ile mücadelesini ele alacağız.

1970'li yıllar kapitalizmin yapısal kriz yaşadığı yıllardır. Teknolojinin, yatırım mallarının, girdilerin ithal edildiği, dayanıklı tüketim mallarının yurt içinde üretildiği ithal ikameci modelin birikim krizi yaşadığı yıllardır. Egemen olan birikim rejimi modeli belirli sınıflar arası uzlaşmayı sağlayarak mekanizmayı işleten meşruiyet zemini oluşturur. İthal ikameci modelin de temel unsuru egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasındaki uzlaşmadır (Ozan, 2015, 666-668).

Bu uzlaşmada siyasi iktidara ve ekonomi politikalarına sermaye sınıfının egemen olmasına rağmen belirli sınırlamalar çerçevesinde geniş halk kitlelerine siyaset sahnesinde rol almana imkân verilir. Bu sınırlı genel oy mekanizması yoluyla egemen sınıfın çıkarları ile geniş halk kitlelerinin çıkarları arasında uzlaşma sağlanır (Boratav, 2005, 123). Ücret artışlarının üretkenlikteki artışlara bağlanması, grev hakkı, toplu pazarlık, sendikalaşma haklarının kullanılması, sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi, sanayileşmenin devlet tarafından üstlenilmesi, vergiler

aracılığıyla gelirin yeniden bölüşülmesi gibi uygulamalarla kapitalizmin temel unsuru kâr maksimizasyonuna ters düşecek şekilde burjuvazi ve emek kesimi uzlaştırılır (Aydın, 1997, 79).

Toplumun çeşitli kesimleri ile uzlaştırılarak kurulan bu denge, egemen blok aleyhine bozulursa rejim dışı müdahalelerle egemen blokun çıkarlarına yönelik düzenlemelere gidilir. Bu dengenin bozulması birikim rejiminin sınırlarına ulaşması demektir ve bu aşamada bu modelle uyumlu sınıf ittifakları çözülür ve sınıf ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerekir (Ozan, 2015, 668).

Türkiye ekonomisi 1970'lerin ortalarına kadar ithalata olan aşırı bağımlılığa ve ihracattaki durgunluğa rağmen istikrarlı ve yüksek tempoda bir büyüme sağladı. Bu büyümenin nedenleri; ekonomiye önemli ölçüde dış kaynak tahsis edilmesi, kısa ve uzun vadeli krediler ve dış yardımlar, Avrupa'daki Türk işçilerinin ülkeyi getirdiği dövizler ve siyasi rejimin popülist bölüşüm politikaları gütmesidir (Boratav, 2005, 118-123).

1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçrama bu rahat gidişe son verdi ve ithal ikameci model tıkanma içine girdi. Dünyada petrol fiyatının üç-dört misli artmasından kaynaklı ekonomik durgunluk yaşanırken Türkiye'de petrol ve türevlerinin fiyatları çok az değiştirildi. Dünyada değişen ekonomik koşullara uyum sağlayıcı politikaların ortaya koyulamaması üretimin gerilemesine, büyüme hızının düşmesine, yatırımların duraklamasına, ödemeler dengesi açıklarının büyümesine, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden oldu. Verimlilik artışındaki yavaşlama ve maliyetlerdeki artışa rağmen ücret artışlarının devam etmesi ithal ikameci birikim modelinin yeniden üretimini imkânsız hale getirdi (Aydın, 1999, 13). 1974-1975 yıllarında planlı ve rasyonel şekilde hafif olarak atlatılabilecek olan kriz üç yıl sonra çok daha şiddetli şekilde kendini gösterdi. 1970'lerin ortasında yaşanan petrol krizinin ülkeye yansması 1970'lerin sonlarında gerçekleşti. Ülkede döviz rezervi hemen hemen eridi ve Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD'nin ambargo koyması dış kaynakların ve kredilerin kesilmesine neden oldu. Dış ödeme zorluklarının gündeme gelmesiyle temel mallarda sıkıntılar başladı (Çavdar, 2013, 252-253).

Türkiye bu sorunların altına ezilirken uluslararası sermaye yeni düzenlemelere gitti. İhracatın öncülüğünde dışa açılmayı öngören neo-liberal politikalar İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de Ronald Reagan hükümetleriyle gündeme geldi. Neo-liberaller ekonomiye her türlü devlet müdahalesine karşı çıkarak serbest piyasayı öne sürdüler (Özçelik, 2011, 73-93). Neo-liberal dalga tıkanmakta olan Türkiye ekonomisine ihracata dayalı kalkınma modelini sundu. Hem yerli sermaye hem uluslararası sermaye açısından bir zorunluluk içinde, (Uluslararası Para Fonu- International Monetary Fund) IMF ve Dünya Bankasından alınan krediler karşılığında yeni birikim modeli dayatılmış oldu (Sönmez, 1986, 888).

Bu dönemde iktidarda olan Ecevit Hükümetinin destek için başvurduğu Avrupalı sosyal demokrat hükümetler, yeni kredi açılmasının koşulu olarak IMF ile istikrar politikası anlaşması talep ettiler. Hükümet emek kesimini zora sokan türden yapılanmayı siyasi intihar olarak gördü ve bu politikalara direndi. Kredi kanallarının kapanması ve kredilerin IMF gibi finans kurumlarının kontrolüne geçmesi Türkiye’yi dış borç bulma konusunda zora soktu (Ozan, 2015, 669). Siyasi istikrarsızlık koşullarında hiçbir parti IMF önerilerini benimseyecek durumda değildi. Popülist politika uygulayan siyasetçiler, emekçi sınıf aleyhine olan IMF programını, sendikaların da artan gücü sebebiyle uygulayacak araçlardan yoksundu (Boratav, 2005, 141-142).

Dış kaynakların tıkanmasıyla 1978-1979 yıllarında ithalatta durgunluk, ihracatta artış eğilimi görüldü. Fiyat kontrolleri ve polisiye önlemlerle düzeltilmeye çalışılan ekonomi politikaları sonucunda temel mallarda kuyruklar, karaborsalar oluştu ve karaborsa kazancı arttı. Genel fiyatlar seviyesinde artış eğilimi gerçekleşti ve dış kaynaklar tükendi. 1970’lerin sonlarında sınıfsal güç ilişkileri ve uzlaşmalar krizin derinleşmesiyle çözüldü. 1977 seçimiyle gelen destekleme fiyatlarındaki artış yükselen enflasyonla hızla eridi ve köylü ile çiftçi kesimi krizden doğrudan doğruya etkilendiler. Kentli emekçiler malların yokluğu ve karaborsa ile bunalırken örgütlü işçi sınıfı yükselen enflasyon karşısında reel gelirini korumayı amaçlayarak sendikal olarak militanlaşmış duruma geldi. İşçi sınıfının sendikal faaliyetleri ve reel ücretlerinin ulaştığı düzey sermaye lehine çözümü engelliyordu (Ozan, 2015, 670-672).

İşçi hareketlerinin giderek sola kayması, toplu sözleşme, grev gibi hareketler sermaye sınıfını rahatsız etti. Büyük sermaye çevreleri bu gidişe dur denilmesinin, sendikaların disiplin altına alınmasının, sermaye için gereken güven ortamının yeniden sağlanmasının çağrılarını açık şekilde yapmaya başladılar (Boratav, 2005, 146). Sermaye çevreleri artık ithal ikameci birikim modelinin işlemediğini ve değiştirilmesi gerektiğini ifade etmeye başladılar. Fakat bu birikim modelinin krizi yanında, toplumsal sınıfların siyasi partilerle bağının kopması ve kendilerini temsil edecek hükümetlerin kurulmamasının yarattığı temsil krizi, yapılanmanın önüne geçerek yapısal bir kriz de doğurmaktaydı. Yapısal krizi aşabilecek politikaların kararlarını alabilecek Meclis de tıkanma içine girince kriz aşılamaz duruma geldi (Ozan, 2015, 665). Toplumda iç güven ve huzur ortamı bozuldu. Hükümetin kurulmasından kısa süre sonra ilen edilen sıkıyönetime rağmen iç çatışmalar devam etti. Mezhepsel çatışmalar ve önemli isimleri de içeren cinayetler ülkeyi kargaşa ortamına sürükledi.

1979 yılının başından itibaren devam eden saldırılar ve cinayetler durdurulamadı. İşçi sınıfının hareketliliği, toplumsal şiddet olayları ve ekonomik sıkıntıların giderilememesi Ecevit hükümetinin kamuoyunda başarısızlıkla anılmasına sebep oldu. Bu şartlar altında Senato 1/3 yenileme ve boşalan 5 milletvekilliği için ara seçimlerin 14 Ekim 1979'da yapılmasını kararlaştırdı. Seçimlerde CHP oylarını düşürürken AP ve MSP oylarını arttırdı.

MSP'nin oylarını arttırmasının sebebi; kendisini Ortadoğu'daki Müslümanların davasıyla özdeşleştirmesi olarak görüldü. Erbakan, İran İslam Devrimi'ni ve Arap devletlerinin İsrail karşıtı politikalarını açık bir şekilde destekledi. Demirel'in kimi politikalarına karşı çıkarak ve CHP'den uzak durarak dini gruplar nezdinde kaybettiği saygınlığı tekrar kazandı. MSP'nin bu başarısının sebebi; onun tekrar köktendinci ilkelere sıkı bir biçimde adanmış olmasında görüldü. Erbakan, Türkiye'ye laikliği yerleştiren parti olan CHP ile ilişkisini koparttı ve Batı ve büyük sermaye ile ilişkilendirdikleri Demirel'in AP'sini sürekli olarak suçlayarak İslamcıların gözünde zedelenen imajını düzeltme yoluna gitti (Karpat, 2015, 277). Erbakan'ın büyük sermayeye ve laik cumhuriyete karşı tavırları ile sistem karşıtı oluşu ilerleyen süreçte ordunun darbe gerekçelerinden biri olacaktır.

Ekonomik ve siyasi bunalım, MSP-MHP-AP'nin sağ bloku ve sol blokun yarattığı çatışmalar hükümette bunalım yarattı. Bu ekonomik bunalım ve toplumsal sınıfların geldiği koşullar altında III. Ecevit Hükümeti 16 Ekim 1979'da istifa etti.

1.4.2. VI. Demirel Hükümeti

12 Eylül'e giderken son hükümet, VI. Demirel hükümeti kuruldu. Demirel, ekonomiyi düzelterek istikrar programını hazırlama görevini başbakanlık müsteşarlığına getirdiği Turgut Özal'a verdi. Yerli sermaye çevrelerinin desteğini almış olan Özal, 1980'li yıllar boyunca iktisat politikalarının belirlenmesinde başrolü oynayan isim olacaktır (Boratav, 2005, 146-147).

Neo-liberal hegemonya doğrultusunda dayatılan yeni sermaye birikim modeli Demirel hükümeti döneminde meclisten geçti. Meclisten geçen 24 Ocak Kararları, Türk lirasının değeri dış paralara göre büyük oranda düşürüldükten (devalüe ettikten) sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakılması; ithalatın serbestleştirilmesi yoluna gidilerek, ihracatın kredi vb. yollarla teşviki özendirilmesi; fiyatların piyasaya, arz- talep güçlerine bırakılarak çoğu maldaki sübvansiyonların (devlet destekleri) kaldırılması; faiz oranlarının yükseltilerek dövizde olduğu gibi denetimli şekilde serbest bırakılması; ekonomide devletin ağırlığı azaltılarak KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri) açıklarının zamlarla karşılanması; ücretler ve taban fiyatlarının, enflasyonun çok gerisinde kalacak şekilde arttırılmasını içeriyordu (Çavdar, 2013, 258).

Turgut Özal istikrar paketini açtığında ülkeye krediler geldi ve 1980 ilkbaharında ekonomik durum düzelmeye başladı, fakat bu politikalara karşı gerçekleşen direniş paketin uygulanmasına imkân vermiyordu. Bu dönemin en dikkat çekici unsurlarından biri, siyasi şiddetin artmasıdır. Siyasi suikastlar ve şiddet, dönemin sonuna doğru zirveye ulaştı. Sivil yurttaşlara yönelik şiddet olayları ile ülke kargaşa ortamına sahne oldu. Ekonomik ve siyasal kriz, kutuplaşma ve şiddet olayları ülkücü ve İslamcı siyasi organizasyonlar arasında militanlığın artmasına neden oldu. MHP'ye bağlı ülkücü gruplar ile MSP'ye bağlı Akıncılar, şiddet olayları içerisinde aktif şekilde yer aldılar (Duman, 1997, 101). 12 Eylül 1980 darbesinden

önce MSP'nin düzenlediği Konya mitingi bu militanlığın en belirgin bir örneğidir. Siyasal sistemin krize girmesi, asayiş sorunları, etnik ayrılıkçılık ve mezhepsel çatışmalar bir de yanına laik rejime tehdit olacak bir gelişmeyi ekledi: MSP'nin 6 Eylül 1980'de düzenlediği Kudüs Mitingi. Ocak 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden cesaret alan İslamcı gruplar ve bu grupların siyasal temsilcisi olarak görülen MSP Konya'da Kudüs'ü Kurtarma Mitingi düzenlediler. Bu gösteri sırasında gruplar yeşil bayraklar açarak şeriat isteklerini vurguladılar ve İstiklal Marşı'nı söylemeyi reddettiler (Birand, 1984, 262-263). Laik cumhuriyet rejimine aykırı söylemler içeren bu miting orduyu ve laik kesimi rahatsız eden bir gelişmeydi.

Siyasal sistemin krize girmesi, cumhurbaşkanı seçiminin yüzüncü turda bile yapılamamış olması, ülkenin toplumsal ve ekonomik bunalım haline girmesi ile mücadele edebilecek bir hükümetin kurulamamış olması siyasete olan güveni zedeledi. 1970'lerin sonunda ülkede adeta sağ-sol kutuplaşmasının yarattığı şiddet olayları hâkimdi. Radikal sol gruplar ve sağda dinci ve faşizan gruplar sokaklara, üniversite kampüslerine hâkim olma savaşı içindeydi. Sıkıyönetim ilanına rağmen cinayetler ve toplumsal olaylar durdurulamıyordu. Gecekondu mahalleleri sağ ya da sol olarak bir tarafın hâkimiyetine geçerek kurtarılmış bölge ilan ediliyordu (Zürcher, 2000, 382-384).

İşçi sınıfının sendikal haklar ve grev hakları, toplu pazarlık, ücret artışı gibi alanlardaki kazanımlarını koruma mücadelesi ve talepleri, sermaye sınıfının dışa açık, ihracata ve ucuz emeğe dayalı yeni birikim modeliyle çatışıyordu ve bu modelin uygulanmasını zorlaştırıyordu (Ozan, 2015, 678). Gerek büyük ve orta ölçekli sermayenin gerek dar gelirli kesimlerin üzerinde hegemonya kuracak olan bu kararlar büyük bir toplumsal kargaşanın ayak seslerini duyuruyordu. Emek kesiminin güçlü ve örgütlü olması; sermayenin kırılgan, zayıf ve devlet destekli olması, siyasetin istikrarsız ve popülist politikalara teslim oluşu büyük kısmı yasa sorunu olan 24 Ocak Kararları yasaların Mecliste çıkarılamaması sebebiyle uygulanamıyordu (Sönmez, 1986, 90). Dolayısıyla, Özal ekonominin sağlıklı bir duruma getirilmesinin öncülü olarak istikrar ve uyumun sağlanmasını istiyordu. Kararların uygulanmasına imkân veren sosyo-politik ortamı oluşturacak yapısal düzenlemeler devletin baskı aygıtı olan ordu eliyle gerçekleştirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL KONJONKTÜRÜNDE GELİŞEN İSLAMCILIK

1970’ler Türkiye tarihinde kargaşa ve istikrarsızlığın hâkim olduğu yıllardır. Dönemin genel karakteristiği sağ-sol çatışmalarıdır. Bu yıllarda toplumun siyasallaşması ve toplumsal örgütlenmenin artması ve çeşitlenmesiyle birlikte 1980 sonrasında da etkili olacak birçok siyasal aktör veya akım ortaya çıktı. Siyasal alanda farklı ve keskin ideolojilerin bulunduğu bu yıllarda, toplumsal sınıflar ekonomik, siyasi, ideolojik krizle başa çıkmanın mücadelesini veriyordu. Sınıf mücadelesinin keskinleştiği bu yıllar, sınıfsal çıkarların siyasal alanda daha fazla ifade edildiği bir dönemdi. Özellikle büyük sanayi sermayesi bu dönemde hem iktisadi hem siyasi alanda daha görünür bir hal aldı. Bu süre zarfında işçi sınıfı niceliksel olarak genişledi ve daha militan hale geldi. Devrimci sosyalist fikirlerin yayılması yaygınlaştı. Döneme grevler ve grev dışı eylemler, kitlesel mitingler damgasını vurdu. Siyasi amaçlı genel eylemler, işçi hareketinin önemli bir parçası haline geldi ve işçi sınıfının ağırlığı siyasette hissedildi (Ozan, 2015, 665-666).

1970’lerdeki siyasi gelişmeler İslamcılığın da siyasal alanda genişlediği ve toplumda militanlaştığı yıllardır. Bir yandan ekonomik bunalım bir yandan İslamcı kesimlerin laik rejim karşıtı hareketleri 12 Eylül askeri müdahalesine zemin hazırlayan etkenlerdir. Türkiye’de İslamcılık laik rejimi korumak adına siyasetten dışlanırken, genel anlamda Marksist kökenden gelen çeşitli “sol” oluşumlara karşı önemli bir dayanak noktası haline getirildi. 12 Eylül darbesinden sonra MSP laikliğe karşı söylemleri sebebiyle siyasal alandan tasfiye edilse de 12 Eylül yönetiminin toplumu bütünleştirme çabasıyla İslamcılık tekrar siyasal alanda yerini alacaktır.

1970’ler döneminin siyasi gelişmelerinin en önemli unsurları, parçalı siyasi temsil ve yarattığı temsil krizi, koalisyon hükümetleri, onları oluşturan partiler arasındaki çatışmalar ve parlamenter sistemin işleyişindeki tıkanıklıklardır (Ozan, 2015, 665). Toplumsal huzursuzluk, siyasal sistemin kriz içinde olması ve yanında ekonomik bunalım 12 Eylül’ü kaçınılmaz kıldı. Bu bağlamda 12 Eylül müdahalesi

sonrasında kurulan Askeri hükümet, ülkede kapitalist hegemonyanın yeniden inşasını ve korumak istediği laik cumhuriyet sistemine yönelik toplumsal rızayı Türk-İslam sentezi ideolojisiyle sağlayacaktır. Askeri hükümet sentez ideolojisiyle toplumu bütünleştirme çabalarını gerçekleştirirken devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtı bu süreçte önemli bir işlevi yerine getirecektir.

2.1. DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARININ ASKERİ VESAYET ALTINA GİRMESİ: 12 EYLÜL ASKERİ REJİMİ

Türkiye’de 1980’ler kapitalizmin sürdürülebilirliğinin devam ettirilmesi amacıyla neo-liberal hegemonyanın inşa edilmeye çalışıldığı yıllardır. Kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinde artı ürüne el koyan ve onu paylaşan sınıf, egemen sınıf olan burjuvazidir. Egemen sınıfın üstyapı kurumlarını ve dolayısıyla devleti de kontrol etmesi gerekir. Dolayısıyla egemen sınıf ideoloji, kültür, siyaset alanlarını içeren üstyapıda da egemenliğini sağlamalıdır (Boratav, 2005, 63). Kapitalist toplumlarda sürdürülebilirliğin sağlanmasında, kitlelerin açıkça şiddete ve baskıya maruz kalmadan yönetilmesi Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramı ile açıklanabilir. Ona göre kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan, egemen sınıfın salt siyasi ve iktisadi iktidarı değil, fikir ve ideolojilerinin hegemonyasıdır (Heywood, 2013, 25). Egemen sınıfın ideolojisini diğer sınıflara kabul ettirip hâkimiyetini sağlaması, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurması demektir.

Gramsci ideolojiyi sadece üst yapısal alanda işleyen toplumsal bir pratik olmaktan çok, üretim süreçlerinin şekillenmesinde işlevsel olan ve yapılar arası uyumu sağlayan bir pratik olarak görür (Sancar, 1997, 29). Gramsci, ideoloji kavramını egemen-bağımlı sınıflar arasındaki bir boyun eğme ilişkisini temel alarak açıklarken, siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki ilişkinin incelenmesini de gerekli görür (Örs, 2018, 21). Gramsci tarafından belli bir zaman ve mekânda belli bir altyapı ve üstyapı bütünlüğü olarak değerlendirilen tarihsel blok kavramı, üretim tarzının belirlendiği altyapının üstyapıyı belirlediği anda oluşmaktadır (Gramsci, 1986, 248). Dolayısıyla ilk aşamada altyapı üstyapıyı belirlemekte ancak tarihsel blok oluşuktan sonra, üstyapı altyapıdan daha fazla etkili olmakta ve ilişki tersine dönerek üstyapı altyapıyı etkilemektedir. Başka bir ifadeyle üstyapıda yer alan

ideoloji altyapıda yer alan üretim tarzı ve ilişkilerini etkilemektedir (Örs, 2018, 22-23). Gramsci tarihsel blokun üstyapı kertesinde sivil toplum ve politik toplum olmak üzere iki büyük üstyapı düzeyi ortaya koyar. Sivil toplum genel anlamda özel kurumların toplamı, politik toplum ise devlettir. Bu iki üstyapı düzeyi de egemen sınıfın hegemonya işlevini ve devlet ile yasal hükümet kanalıyla doğrudan egemenlik ve buyurma işlevini yerine getirir (Anderson, 1988, 41).

Gramsci devletin bizzat sivil toplumu içerdiğini söyleyerek devleti, sivil toplum ve politik toplumun birleşimi, yani zor ile güçlendirilmiş hegemonya olarak nitelendirir (Anderson, 1988, 28). Hegemonyanın kavramsallaştırılmasında önemli bir uğrak olan sivil toplum kavramı egemen sınıfın, bağımlı sınıfların rızasını kazandığı ve yönlendirdiği, kendi sınıfsal çıkarlarını toplumun kendi çıkarları gibi gösterdiği bir alandır. Sivil toplum sınıflarının güç için savaştığı bu alan hegemonya mücadelesinin ortaya koyulduğu alandır (Hall vd., 1985, 9). Gramsci'nin temel savı, devletin iktidarı zora ve siyasal egemenliğe dayanırken sivil toplumun iktidarı rızaya dayalı bir hegemonya alanıdır. Egemen bir sınıf varlığını devam ettirebilmek için toplum rızasını kazanmalıdır. Egemen sınıfın rızasını kazanmada başvurduğu tüm stratejiler hegemonyanın alanıdır. Egemen sınıfın kendi dünya görüşünü toplumun tüm alt sınıflarına yayarak, alt sınıfların özel çıkarları ile genel çıkarları eşitlemesi, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması hegemonya oluşturmaktır (Eagleton, 2020, 158). Gramsci'ye göre egemen sınıf boyun eğenlerin rızasıyla gücünü kazanır ve hegemonyasını oluşturur. Hegemonyasını yayan egemen sınıf sürekli olarak hegemonyasını yaymaya, sağlamlaştırmaya devam etmelidir. Muhalefetin olduğu her yerde yitirilebilir bir yönünün olması dolayısıyla hegemonya sürekli olarak yeniden üretilmelidir (Çoban, 2011, 54). Gramsci egemen sınıfın ideolojini yayma işlevinde, üst düzey bürokrasiyi, orduyu, dini kurumlar ve okulları ideolojiye kültürel katkı sağlayacak yapılar içerisinde ele alırken; gazete, dergi, kitap, sinema gibi araçları ideolojiyi yaymakla yükümlü görür (Portelli, 1982, 23).

Gramsci'de egemen sınıfın zor unsuruna karşılık gelen uğrak politik toplum kavramıyla belirir. O'na göre politik toplum, egemen sınıfın toplumun diğer katmanlarına, hâkim üretim modeline uygun davranılması için uyguladığı baskı aygıtıdır. Toplumsal uzlaşmasının yok olduğu yönetim krizi aşamalarında egemen

sınıf, toplumun bütününe karşı zor kullanır. Dolayısıyla politik toplum, var olan düzeni, hâkim sistemi zor yoluyla sürdürme işlevine sahiptir. Gramsci'ye göre parlamento ve siyasi partiler sivil toplumun ve politik toplumun unsurlarıdır ve devlet bu anlamda iki toplum alanını da kapsayan, zor unsuruyla güçlendirilmiş hegemonyadır (Özbek, 2011, 123).

Kapitalist sınıf sistemi hegemonyasını inşa sürecinde iktisadi iktidarı yanında siyasal iktidarını da kurmalı. Siyasal yapı olarak devleti işaret eden Althusser, devletin baskı aygıtı (DBA) ve devletin ideolojik aygıtları (DİA) olarak devlet yapısının iki ana unsurunu ortaya koyar. Siyasal yapı devletin zor-baskı aygıtıdır, bunun da sürekliliğini sağlayan devletin ideolojik aygıtlarıdır (Saygın, 2010, 547). Althusser, egemen sınıfın toplum üzerinde hegemonyasını inşa edip sürdürülebilirliğin sağlanmasında, ideolojiyi yaymakla görevli olan DİA'nın etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini belirtir. Egemen sınıf, ideolojik aygıtları kullanarak, toplumun tüm kesimlerine kendi hegemonyasını yayar (Althusser, 2005, 53). Egemen sınıf, siyasal iktidarını sürdürürken, zor kullanma tekeli yanında, toplumsa rızayı da sağlayarak iktidarını meşru bir temele koyar ve sürekliliğini sağlar. Hegemonyanın sürdürülmesinde gerekli olan rızanın sağlanması için, DİA'ların önemine dikkat çeker (Çoban, 2011, 48). Althusser'e göre DBA ve DİA'lar farklı şekillerde işleyen sistemlerdir. Baskı aygıtı doğrudan zor kullanarak işlerken, ideolojik aygıtlar ideolojiyi kullanarak işlerler. İdeoloji kurduğu bilgi hâkimiyetiyle bireyleri özne olarak hedef alır ve bireylerin gündelik yaşam akışında dolaysız, apaçık bir şekilde işlemektedir. İdeoloji bu şekilde bireylerin somut yaşam pratiklerine kadar her yere müdahale eder (Althusser, 2003, 83).

DBA bir bedenin uzuvları gibi işbölümü içinde çalışır. Merkezi idaredeki bir memur ile bir polis aynı yöntemleri kullanmaz fakat nihayetinde bütün bu üyeler devlet iktidarını elinde bulunduranların, baskı işlevinin yürütücülerinin emri altında bulunurlar. Baskı işlevinin yürütücüleri ise egemen sınıfın siyasetini uygulayan siyasal temsilcilerdir. DBA, egemen sınıfın siyasetini uygulayan siyasal temsilcilerin yönetimi altında örgütlenmiş devletin organik bir bütünüdür. DBA yasaların çiğnenmemesi, yasalara karşı gelenlerin yakalanması, hukuk tarafından verilen maddi cezaların uygulanması gibi aynı anda birden çok işlevi tek merkezden yerine

getirir. Devletin elinde kendi gündelik baskı aygıtı olarak polis, uzmanlaşmış baskı güçleri ile son aşamada başvuru baskı aygıtı olarak ordu ve kardeş emperyalist devletlerin orduları vardır. Devletin baskı aygıtının başında devlet ve ona doğrudan doğruya bağlı hükümet vardır. Hükümete bağlı olarak idare, ordu, polis, mahkeme ve hapishaneler bulunur (Althusser, 2003, 54-55).

Devletin ideolojik aygıtlarında böyle bir organik bütünlük söz konusu değildir. DİA'lar çoğul olarak var olurlar ve görece özerk bir maddi var oluşa sahiptirler. Devletin ideolojik aygıtları denildiğinde birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak ortaya çıkan belli sayıda gerçeklik belirtiliyor. Bu gerçeklikten yola çıkarak kabul edilen DİA'lar şunlardır; dinsel DİA (farklı Kiliseler'in oluşturduğu sistem), öğrenimsel DİA (farklı, gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem), aile DİA'sı, hukuki DİA, siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem), sendikal DİA, haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.), kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) (Althusser, 2003, 168-169). Görüldüğü üzere okul, kiliseler, basın, spor gibi aygıtlar ideolojik aygıt oldukları halde birbirinden farklıdır. Dinsel aygıt, kültürel aygıt, haberleşme aygıtı vs. bir tutulamaz. Siyasal aygıt da dâhil olmak üzere ideolojik aygıtlar birbirlerinden bağımsızdırlar (Althusser, 2003, 56).

12 Eylül Askeri darbesiyle devlet, hâkim üretim modeline uygun davranılması adına baskı unsurunu ön plana çıkararak olağanüstü devlet şeklini aldı. Devletin baskı aygıtının rolü son aşamada üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını zor kullanarak sağlamaktır. Bu yeni politik koşulların olağanüstü bir devlet koşullarında etkin ve engelsiz bir şekilde oluşmasından başka imkân yoktu. Dolayısıyla ideolojik ve politik hegemonya bunalımının yaşandığı bu süreç, özellikle işçi sınıfı olmak üzere politize olmuş geniş halk kitlelerinin (yönetilen-bağımlı kesim), burjuvazinin çıkarlarının korunması doğrultusunda baskı altına alınarak gerekli düzenlemelerin yapılması ile sonuçlanacaktır (Althusser, 2003, 174-175). 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile baskı aygıtı olarak ordu, kapitalist üretim sürecinin devamlılığını sağlayacak neo-liberal hegemonyanın inşasını gerçekleştiren aygıt olacaktır. Devletin ideolojik aygıtları üzerinde artan işleviyle hegemonyanın sürekliliğini sağlayacaktır.

12 Eylül sabahı kendilerine Milli Güvenlik Konseyi üyeleri sıfatını veren bir grup komutan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde İç Hizmet Kanunu'na dayanarak "Bayrak Harekâtı" adı verdikleri müdahaleyi gerçekleştirdiler. Parlamento feshedilerek üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı, hükümet feshedildi, tüm yurttan sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve yurtdışına çıkışlar yasaklandı. Tüm siyasi kadrolar ve kurumlar ülkenin bu duruma gelmesinin sorumlusu olarak görüldü. NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) dâhil tüm ittifaklara bağlı kalınacağı açıklandı ve diğer ülkelerle sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirileceği ve yeni bir anayasa ve seçim kanunu ile partiler kanunu hazırlanacağı bildirildi. Evren, bu amaçlananların gerçekleştirilmesi doğrultusunda her türlü siyasi faaliyetlerin durdurulduğunu, işçi ve köylüye yönelik önemli düzenlemelerin gerçekleştirileceğini, toplumun denekler ve birlikler şeklinde farklı örgütlenmelere üye olarak bölünmelerinin engellenmesi ve anarşist faaliyetlere fırsat verilmemesi için Atatürk ilkeleri ile eğitileceğini, Atatürk milliyetçiliğinin yurdun her köşesinde yaygınlaştırılacağını duyurdu (Birand, 1984, 294-299).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) müdahale için meşruiyetini toplumdaki siyasal çatışmadan, meclisteki gerginlik ve hükümetlerin kurulmamasıyla gelişen siyasal ve bir de yanında ekonomik krizden aldı. Siyasal ve ekonomik kriz toplumun tüm kesimlerine yansımıştı ve toplumda ideolojik kamplaşmalar hâkimdi. Hükümete ülkeyi bu kriz ortamından çıkarabileceğine dair güvenin kalmaması müdahaleye karşı bir eylem yaratmadı. Dolayısıyla TSK İç Hizmet Kanunu Madde 35'te yer alan "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır" ifadelerine dayanarak yönetime el koydu (Aydın ve Taşkın, 2020, 317-320).

Parlamento ve hükümetin feshedilip parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasının ardından siyasi parti liderleri gözaltına alındılar. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş askeri tesislerde gözaltında tutuldular (Çavdar, 2013, 264). Siyasal liderler zorunlu ikametgâhlarına götürülürken siyasal demeç ve faaliyet yasağı konusunda uyarıldılar.

Ellerine verilen yazıda “*Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur*” ifadesi ile beyanat, demeç verme hak ve özgürlüğü göz ardı edildi (Tanör, 2000, 28).

Silahlı mücadelede bulunup bulunmadığına bakılmadan büyük sermayenin faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu sendika liderleri, meslek ve gençlik örgütlerinin liderleri gözaltına alındı. Birçok dava açıldı, sayısız idam kararı verilerek uygulandı. Grev ve lokavtlar ertelendi (Çavdar, 2013, 264). Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve MİSK’in (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) faaliyetleri durduruldu, hesapları bloke edildi. Buralara bağlı sendikaların da faaliyetleri durdurulurken Türk-İş’e bağlı olan sendikalar faaliyetlerine devam ettiler (Tanör, 2000, 28-29).

Siyasi partileri ve önemli kuruluşları tasfiye eden Milli Güvenlik Konseyi yasama ve yürütme faaliyetlerini eline alarak Bakanlar Kurulu oluşturulmasına karar verdi. Emekli Oramiral Bülent Ulusu Başbakan olarak görevlendirildi ve Bakanlar Kurulu listesinin onaylanmasının ardından 12 Eylül öncesi toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlarının sebeplerini 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu düzenlemeler olarak gören askeri yönetim hukuki düzenlemelere girişti.

2.2. 12 EYLÜL ASKERİ HÜKÜMET DÖNEMİNDE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Kapitalist bir toplumda egemen sınıf, kendi hegemonyasını kurabilmek için yapısal düzenleme ihtiyacı duyar. Ekonomik yapının sürekliliği, ona meşru zeminini sağlayacak olan hukuki düzenle ve o hukuki düzeni sağlayacak siyasal yapı ile mümkündür. Ekonomik yapı her türlü yapısal unsuru nihai aşamada belirleyen bir etkidir. Ekonomik yapının anlaşılmasındaki kilit kavramlardan biri üretimdir ve toplumsal ilişkilerin sürekliliği yeniden üretime bağlıdır (Saygın, 2010, 538-544). Ekonomik yapı tek başına sürekliliğini sağlama yeterliliğine sahip değildir. Ekonomi, hukuk aracılığıyla meşruiyetini sağlarken ideoloji aracılığıyla da sürekliliğini sağlar. Ekonomik bir yapının sürekliliği ona meşru bir zemin sağlayacak olan bir hukuk düzeni ve bu hukuk düzenini yerleştirecek bir siyasal yapıya gereksinim duyar

(Saygın, 2010, 547). 12 Eylül Askeri Hükümeti neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde hegemonyanın sürekliliğini sağlayacak ve hukuki meşruiyetini koruyacak düzenlemelere gitti.

2.2.1. 1982'ye Kadar Olan Hukuki Düzenlemeler

12 Eylül müdahalesinin ardından değiştirilen ilk kanun 12 Mart Muhtırası sonrası kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu oldu. Bu kanun, ordunun ülkede görev ve yetkisini arttıran, sıkıyönetim zamanlarında orduya toplum üzerinde tam yetki veren bir düzenlemeydi. 12 Eylül'ün ardından Kanun'da birçok düzenleme yapıldı. 19 Eylül'de yapılan düzenleme ile sıkıyönetim komutanlarına sıkıyönetim bölgesindeki kamu personelin görevlerine son vermeye kadar geniş yetkiler tanındı. Yapılan değişiklikle gazete, dergi, kitap gibi yayımlar üzerinde tam hâkimiyet kurularak basın özgürlüğü gibi en temel hak sınırlanmış oldu.

12 Eylül yönetimiyle sıkıyönetim komutanına dernek faaliyetlerini, grev ve lokavtları yasaklamanın yanı sıra irade beyanı ve referandum gibi özgürlükleri durdurma yetkileri de verilerek halkın en temel özgürlükleri göz ardı edildi. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve bunların yerlerinin belirlenmesi dahi sıkıyönetim komutanına verildi. İnsanların günlük eğlendiği mekânlar dâhil sıkıyönetim komutanlarınca kontrol edilerek yaşamın her alanına etki edebilme yetkileri son derece genişletildi. Yine Sıkıyönetim Kanunu ile eğitim öğretim kurumlarını istediği gibi kapatma yetkisi tanınarak en temel hak olan eğitim öğretim hakkı dâhil ihlal edildi. Sıkıyönetim Kanunu ile güvenlik kuvvetlerinin teslim ol çağrısına uyulmaması ve sadece silaha yeltenilmesi durumunda bile sıkıyönetim komutanına ateş edilmesi yetkisi verilerek yaşam hakkı yok sayılır duruma geldi (Nergiz, 2012, 83-86).

Sıkıyönetim Kanunu ile ordu yürütme ve yasamadan sonra yargıya da müdahale etme yetkisi elde etti. Askeri mahkemelere atanacak olanlarda Genelkurmay Başkanı'nın görüşünün alınmasına karar verildi. Askeri mahkemede sanığın tutuklanıp tutuklanmayacağına dair son kararı askeri hakim sınıfı üyelerinden birinin verilmesi kararlaştırıldı. Normalde suçun işlendiği yer mahkemesinde dava

görülürken 12 Eylül askeri rejiminde davaların ivedilikle görülüp sonuçlanması için sıkıyönetim askeri mahkemesine davanın başka yerde icrasına karar verebilme yetkisi verilerek demokratik olmayan yollara gidildi. Ayrıca üç yıla kadar olan ceza hükümlerinde de temyize gidilememe kararı verildi. Orgu yargı alanında da özerk bir güç haline geldi (Nergiz, 2012, 86-89).

Sıkıyönetim Kanunu'nda 8 Ekim 1980'de yapılan değişikliklerle siyasi partilerin her kademedeki yan kuruluşlarının yönetici ve üyeleri, derneklerinin yönetici ve üyeleri hakkında soruşturma, yargılama yapmaya parti genel merkezlerinin bulunduğu yer sıkıyönetim mahkemeleri nezdindeki askeri mahkemeler yetkili kılındı. Suç dosyasının gönderildiği makamın dosyayı geri çeviremeyeceği ve adli mercilerin de görevsizlik ve yetkisizlik kararı veremeyeceği kararlaştırıldı. Askeri mahkemelerin görevlerinin insan yaşamının her alanına girmesi toplumu apolitikleştirme çabasıdır. Sıkıyönetim Kanunu'nda 7 Kasım'da yapılan bir diğer değişiklik gözaltı süresinin 30 günden 90 güne çıkarılmasıdır. Böylece masumluk karinesi de ihlal edilmiş oldu. 14 Kasım 1980'de yapılan değişiklikle sıkıyönetim komutanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumluyken Genelkurmay Başkanına karşı sorumlu hale geldi. Böylece ordu kendi içinde özgür olurken dışarıya karşı daha bağımsız hale geldi. Sıkıyönetim Kanunu'nda 3 Eylül 1981'de yapılan değişiklikle yayına yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılması izne bağlandı. Daha önce 30 günden 90 güne çıkarılan gözaltı süresi 45 güne indirildi. 12 Mart 1982'de yapılan değişiklikle derneklerden sonra vakıf ve teşekküllerinin açılması da izne bağlandı (Nergiz, 2012, 93-97).

27 Ekim 1980 tarihinde çıkarılan Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun ile Meclisin yetkileri Milli Güvenlik Konseyi'ne, Cumhurbaşkanının yetkileri Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanına ait olacağı kararlaştırıldı. Böylece yasama ve yürütme tek elde toplanmış oldu. Bu kanun ile Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen bildiri ve karar hükümleri, kanunların Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülemeyecektir (Nergiz, 2012, 99-101).

27 Ekim 1980 tarihinde çıkarılan Faaliyetleri Durdurulan Siyasi Parti, Dernek, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun ile kayyımların görevleri sıkıyönetim komutanının gözetim ve denetimi altında yerine

getirileceği kararlaştırıldı. Böylece ordu bütün sivil kuruluşlar üzerinde tam yetkiye sahip oldu (Nergiz, 2012, 101).

13 Şubat 1981’de, 1961’de çıkarılan Türk Vatandaşlığı Kanunu’nda değişikliğe gidilerek vatandaşlıktan çıkarılmak kolaylaştırıldı. Yurtdışında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin içi ve dış güvenliğine yönelik ve iktisadi güvenliğe yönelik tehdit içeren faaliyetlerde bulunanlar için kamu davası açılmasına ve üç ay içinde yurda dönmeyenler ve sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde bir ay içinde yurda dönmeyenler için vatandaşlıktan çıkarılma kararı alındı (Nergiz, 2012, 102). Vatandaşlık Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, "vatandaşlığın kaybettirilmesi" yolu sonuna kadar açıldığından, yurt dışına kaçmak zorunda kalan pek çok kişi yurttaşlık haklarını yitirdi ve ülkedeki malvarlıklarından da yoksun kaldılar.(Tanör, 2000, 35-36) Devletin ideolojik aygıtı olan yasalar vasıtasıyla oluşturulacak olan düzenle anlaşılamayanların tasfiyesi gerçekleşmiş oldu.

1 Nisan 1981 tarihinde çıkarılan Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkındaki Kanuna göre tüm kamu kuruluş ve kurumları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, her düzeydeki işçi ve işveren meslek teşekkülleri ve kamuya yararlı dernekleri denetleme alanına girerken TSK ve yargı organları görev alanı dışına bırakıldı (Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun, Kanun nu. 2443, Kabul Tarihi 1/4/1981, Madde 2). Böylece ordu denetlenemeyen özerk bir konuma getirildi.

29 Haziran 1981’de Kurucu Meclis oluşturularak görünürde yasama organı görevi verildi. Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi’nden oluşan Kurucu Meclis yeni anayasayı, siyasal partiler kanununu, seçim kanununu yapmakla görevlendirildi. Konsey, Danışma Meclisi’nin ve Kurucu Meclis’in oluşturduğu Anayasa Komisyonu’nun kararlarını denetleme, değiştirme, reddetme yetkisine sahipti (Karpaz, 2019, 214). Danışma Meclisi’nde alınan kararların Konsey’in denetim ve gözetimi altında alınması, Anayasa Komisyonu’ndan gelen metinlerin Konsey tarafından değiştirilmesi ordunun yargı üzerindeki ağırlığını, Anayasa hazırlama sürecinin demokratik koşullar altında gerçekleşmediğini göstermektedir.

12 Eylül'de yapılan açıklamalarda ilk başta sadece siyasi faaliyetlerin durdurulması açıklaması varken 16 Ekim 1981 tarihinde çıkarılan Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile tüm partilerin feshi gerçekleştirilerek taşınır ve taşınmaz malları hazineye aktarıldı. Milli Güvenlik Konseyi, 2 Haziran 1981 günü 52 sayılı Kararı ile ülkeyi 12 Eylül'e getiren kişileri eleştirilmesi ve övülmesi yönünde demeçlerin verilmesini, siyasal gösteri yapılmasını önlemek amacıyla her türlü siyasal parti faaliyeti, parlamento üyesi eski siyasetçiler ile parti yönetici ve üyelerinin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ile geleceği hakkında sözlü-yazılı demeç, makale yazmaları ve toplantı düzenlemelerini ve Sıkıyönetim Komutanlıklarının kararlarının tartışılmasını yasakladı (Tanör, 2000, 35).

12 Eylül müdahalesinin bir gerekçesi olarak görülen üniversitelerdeki kargaşalar, askeri yönetimin düzenleme alanı içine girdi. Bu doğrultuda Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Yükseköğretim Kurulu adına üniversiteleri, bağlı birimlerini, öğretim elemanlarını ve bunların faaliyetlerini denetleyecektir. Genelkurmay Başkanlığı da bu kurula bir üye seçebilecektir. 4 Kasım 1981'de çıkarılan Yükseköğretim Kanunu'na göre bir öğrencinin ideolojik olaylara katılması üniversiteden atılmaya sebep olabilecektir. Böylece 12 Eylül yönetimi devletin ideolojik aygıtı eğitim ve öğretim kurumlarından sol görüşleri tasfiye etmeyi ve siyasetten uzaklaştırmayı amaçladı (Ahmad, 1995, 260-261; Akşin, 2007, 341).

12 Eylül askeri müdahalesi ile 1965 yılında kabul edilen 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda da değişikliklere gidildi. Devlet memurlarına yemin belgesi imzalayarak göreve başlama uygulaması getirildi. Bu yemin metnindeki devlet memurlarının Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığı ifadesi ile 12 Eylül yönetiminin birleştirici hâkim ideolojisi olan Atatürkçülük tekrar vurgulandı (Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No. 2679, *Resmi Gazete* 17696, 16 Mayıs 1982). Yine kanunda yapılan değişikliklerle memurların bir siyasi partiye ve derneğe katılması yasaklandı. Böylece memurlar da depolitize edilerek siyasal alandan uzaklaştırılmış oldu.

12 Eylül askeri rejimi altında Milli Güvenlik Konseyi karar, yasa ve bildirileri ile kamu özgürlükleri ve temel haklar kısıntıya uğradı. Basın organları sansüre uğradı. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlandı. Yaşama hakkı ve kişi

dokunulmazlığı çok büyük ölçüde zarar gördü. Kişi güvenliği, 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kaldırıldı. Yargı yoluna başvuru hakları kısıldığından, hatta 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakkı kaldırıldığından hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşıldı (Tanör, 2000, 35-36). 12 Eylül Müdahalesiyle temel hak ve özgürlükler kısıtlandı. Birçok kişi tutuklandı, gözaltına alındı, idam cezası verilerek uygulandı. Birçok kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, binlerce dernek kapatıldı, birçok film yasaklandı ve binlerce dergi, kitap imha edildi. Birçok gazeteci cezaevine konuldu. Eğitim alanında birçok öğretmen ve akademisyen, yargı alanında hâkimler tutuklanarak cezaevine kondular. 12 Eylül müdahalesiyle devletin ideolojik aygıtları olan basın, okullar ve hukuk üzerinde devletin baskı aygıtı hâkim oldu. Ordu devletin baskı aygıtı olarak bizzat kendi eliyle devletin ideolojik aygıtları üzerinde faaliyetlerini doruk noktasına taşıdı.

2.2.2. 1982 Anayasası Ve Getirdiği Sınırlılıklar

Milli Güvenlik Konseyi tarafından 12 Eylül müdahalesinden itibaren çıkarılan kanunlar ve mevcut kanunlardaki değişiklikler devletçi, ideolojik olarak Atatürkçülük vurgusu yapan, özgürlük karşıtı ve toplumun tüm kesimini siyasal alandan dışlayan bir içeriğe sahiptir. Bu içeriklere paralel olarak çıkarılan 1982 Anayasası ile birçok sınırlama getirildi. Darbenin önemli bir nedeni olarak devlet otoritesinin ve kanun hâkimiyetinin yetersizliği görüldü ve siyasal sistemi yeniden düzenlemek adına yeni bir sistem kurma yoluna gidildi. Anayasa hazırlanması amacıyla Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkarıldı. Kurucu Meclis'in yapısı, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olarak iki organdan oluşturuldu (Kongar, 2000, 39).

Ekim 1981 Danışma Meclisi Açılış konuşmasında Evren, hak ve özgürlüklerin devleti güçsüz duruma getirecek sınırlara kadar genişletilemeyeceği, devletin dernekler aracılığıyla yönetilemeyeceği, cumhurbaşkanlığı makamının 6 ay kadar boş bırakılamayacağı, parlamentonun görevini yapamaz duruma getiremeyeceği, yargının ve yönetimin birbiri aleyhine işlemeyeceği, miting ve gösterilerle vatandaşların işlerine engel olunamayacağı, komünizme ve dine dayanarak siyaset yapılmayacağı sözleriyle getirmiş olduğu kısıtlamalara hukuki

düzende haklılık kazandırma yoluna gitti (Danışma Meclisi Tutanakları Dergisi, c.1, s.2-6).

Kurucu Meclis, Anayasa Komisyonu kurarak anayasa taslağı hazırlama çalışmalarına girişti. Yeni anayasa çalışmaları Askeri hükümetin denetimi altında ve isteği doğrultusunda hazırlandı. 23 Eylül 1982 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası Danışma Meclisi'nde kabul edilerek 6 Kasım 1982 referandumunda yüzde 92 oyla kabul edildi. 6 Kasım'daki referandumda Kenan Evren Türkiye Cumhuriyetinin en geniş yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanı oldu. Bu süreçte Anayasa'nın eleştirilmesine izin verilmeyişi kabulünün demokratik ilkelere göre meşru ortamda yapılmadığını göstermektedir (Kongar, 2000, 39).

Askeri hükümetin ve Neo-liberal politikaların istediği ortak düzenin oluşturulması doğrultusunda hazırlanan Anayasa, eski özgürlükleri, özellikle sol düşüncüyü kısıtlama yoluna gitti (Çavdar, 2013, 266). Hazırlanan Anayasa doğrultusunda:

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ve inkılap ve ilkeleri doğrultusunda çağdaş medeniyet düzeyine çıkmak amaçlandı. Millet iradesinin mutlak üstünlüğü temel alınarak egemenliğin kayıtsız şartız Türk milletine ait olduğu ve millet adına kullanılan yetkilerin Anayasa'da gösterilen hukuk düzeni sınırlarını aşamayacağı ifade edildi. Hiçbir düşüncenin Türk milli menfaatleri, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğü, Türklüğün tarihi ve manevi değerleri, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ifade edildi. Laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının siyasete karıştırılmayacağı, her Türk vatandaşının Anayasa'daki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanacağı ifade edildi ("Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 1). Böylece Türk devleti ve dini kutsal addedilerek sınırlarının ve korunmasının bu Anayasa ile gerçekleştirileceği belirtildi.

Anayasanın birinci maddesinde Türkiye devlet şeklinin cumhuriyet olduğu, ikinci maddesinde cumhuriyet niteliklerinin *"toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı,*

başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayandığı ve devletin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti” olduğu belirtildi. Anayasanın beşinci maddesinde devlete cumhuriyeti koruyup kollamak görevi verildi (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s.). İkinci maddeye Atatürk milliyetçiliği ibaresi eklenerek ve dördüncü maddeye ilk üç maddenin değiştirilemeyeceği ifadesi getirilerek yönetim şekli Cumhuriyet ve temel niteliklerinin korunması amaçlandı. Dolayısıyla devletin Anayasa’nın belirlediği ideolojik sınırların aşılmasına tahammül göstermeyeceği ifade edildi.

Madde on üç ve on dördte temel hak ve hürriyetlerin cumhuriyetin, devletin bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin ve güvenliğin, kamu düzeninin ve yararının korunmasını amacıyla sınırlanabileceği; savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulabileceği ifade edildi (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 4). Burada bahsedilen sınırlama nedenleri içeriği kesin olarak tespit edilebilecek nedenler değildir. İçerikteki bu belirsizlik siyasi karar organlarının takdirine bırakılarak keyfi uygulamalara imkân verildi. Durdurulma ifadesiyle de hak ve özlürlüklere anayasal güvencelere aykırı olarak en ağır şekilde önlem alma yoluna gidildi.

Din ve vicdan hürriyetini ele alan Madde 24’e göre “...*Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır...*” (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s.7). Bu ifadelerle dini eğitim devletin denetimi ve gözetimi altına alınarak içerik ve sınırların devlet tarafından belirlenmesi amaçlandı.

Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini düzenleyen Madde 42’ye göre “ ... *Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır...* ” (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 11). Böylece devletin ideolojik aygıtlarından biri olan okullarda askeri rejimin belirlediği Atatürkçülük çerçevesince eğitim verileceği ifade edildi.

Dernek kurma hürriyetini ele alan Madde 33'e göre derneklerin; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğe, Cumhuriyete, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe ve kamu yararına aykırı hareket edemeyeceği, siyasi amaç güdemeyeceği, siyasi partilerden destek görüp onlara destek olamayacağı, sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemeyeceği belirtildi ("Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 9) Bu sınırlamalarla, 12 Eylül öncesinde sol ve aşırı sağ destekli derneklerin yarattığı kargaşa ortamının tekrar yaratılmasının önü kapatılmaya çalışıldı.

Toplantı ve gösteri yürüyüşünün düzenlendiği 34. Madde ile kanunun belirlediği yetkili merciin, kamu düzenini bozacak olayların çıkması, milli güvenliğin ihlal edilmesi, Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etmeyi güden faaliyetler halinde toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabileceği veya iki aya kadar erteleyebileceği ifade edildi (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 7) .

Tanör (1986), yeni anayasanın kaynaklarını ele alırken genel olarak yürütmenin ve devlet otoritesinin güçlendirilmesi noktalarında Türkiye İşverenler Sendikasının (TİSK) önerilerine önem verildiğini, çalışma hayatı ve sendikal düzenle ilgili konularında TİSK önerilerinin önemli kaynak oluşturduğunu ifade etti (s. 108). Bu paralelde hazırlanan anayasada işverenler lehine, işçiler aleyhine getirilen düzenlemeler doğrultusunda sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için on yıl işçi olarak çalışma şartı getirilerek sendika kurmak zorlaştırıldı. Sendikalara siyasi amaç gütmek ve siyasi faaliyette bulunmak yasaklandı. Siyasi partilerden destek görmeleri ve siyasi patilere destek olmaları, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket etmeleri yasaklandı. Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev, işyeri işgali, iş yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yasaklandı ("Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 14). Böylece 12 Eylül öncesinde ülkedeki kargaşa ortamının gerekçesi olarak görülen sendikal faaliyetlerin, sınıfsal hareketlerin yarattığı bunalımın tekrar yaşanmaması için tedbir alındı.

Anayasa’da siyasi haklara ilişkin de pek çok sınırlama getirildi. Siyasi partilerin tüzük ve programları dışına çıkmaları, Anayasa’nın 14. Maddesindeki sınırlamaların dışına çıkmaları yasaklandı. Bu sınırlamalara uymayan siyasi partilerin temelli kapatılmasına karar verildi. Kurucuları ile her kademedeki yöneticileri, yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olmaları ve kapatılmış siyasi partinin üyelerinin çoğunluğunun bulunacağı yeni bir siyasi parti kurmaları yasaklandı (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 17). Bu madde ile siyasetten tasfiye edilen sol argümana sahip partiler ile laik cumhuriyet düzenine tehdit oluşturabilecek partilerin tekrar siyaset sahnesine çıkmasının önünün kapatılması amaçlandı.

Milli Güvenlik Kurulu’nu düzenleyen Madde 118’e göre " ... *Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır...*" (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 32). Böylece Başbakan ile beraber Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak gündem belirlenmesi ordunun ağırlığının arttığını göstermektedir. Anayasa Madde 125’e göre Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura’nın kararları yargı denetimi dışında sayıldı. Böylece ordu, kararlarının sorgulanmasına izin vermeyerek, kurmaya çalıştığı düzen karşısında sorumluluğunu kaldırmayı amaçladı.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri’ni ele alan Madde 143’teki " ... *Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin yargı bölgelerinde sıkıyönetim ilan edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kanunla belirlenen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi, Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne dönüştürülebilir*" (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 41) ifadelerine göre orduya yargı üzerinde ağırlık koyabilme yetkisi verildi. Ordunun yargı üzerinde sınırlama getirdiği bir diğer düzenleme Anayasa Mahkemesine başvurma hakkının 148 ve 152. maddeleridir. Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş zamanlarında çıkarılan kanun hükmünde kararnamelere karşı aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne dava açılmayacağı ve Anayasa Mahkemesi’nin işin esasına girerek ret kararının *Resmi Gazete*’de yayınlanışından itibaren 10 yıl

geçmedikçe tekrar başvuruda bulunamayacağı hükmü getirilerek hak arama özgürlüğü kısıtlandı "(“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 44). Böylece devletin baskı aygıtı olarak ordunun, devletin ideolojik aygıtlarından biri olan yargı erki üzerinde işlevselliğinin arttırıldığı görülmektedir.

Anayasa’da yer alan Geçici Madde 15’e göre hükümetin yönetime el koyduğu 12 Eylül 1980’den ilk genel seçimler sonucu TBMM Başkanlık Divanının oluşturuncaya kadar geçecek sürede Milli Güvenlik Konseyi’nin ve Konsey yönetim döneminde kurulan hükümetlerin ve Danışma Meclisi’nin karar ve tasarrufları hakkında cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiası öne sürülemeyeceği ve herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağı kararlaştırıldı (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 55). Bu madde ile Anayasa askeri rejimin uygulamalarını korudu ve böylece uygulamaların hukuki meşruiyeti sağlanmış oldu.

Sınırlama getiren madde hükümlerinden anlaşılacağı üzere Türkiye’de devletin baskı aygıtı olarak ordu denetiminde hazırlanan yeni anayasanın yapılmasında temel alınan özgürlüğün ve demokrasinin korunması ve pekiştirilmesi değil, otoritenin ve devletin güçlendirilmesidir. 1982 Anayasası’nın ardından hukuki düzenlemelere devam edildi ve aşağıda sayılan kanunlar çıkarıldı.

2.2.3. Siyasi Partiler Kanunu

22 Nisan 1983 tarihinde çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu’nda Atatürkçülüğe ilişkin unsurlara yoğun şekilde yer verildi. Kanunun 4. Maddesinde siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olduğu ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalıştığı belirtildi (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 4). Böylece Türk siyasal parti rejimlerinin sınırları belirlenmiş oldu.

Siyasi Partiler Kanunu’nun beşinci maddesinde siyasi partilerin, Anayasa’nın başlangıç kısmında yer alan temel ilkelere aykırı olamayacağı ve Türk devletinin bölünmez bütünlüğünü bozmayı, devletin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmeyi amaç edinemeyeceği ifadesine yer verildi. Yine aynı maddede siyasi parti

kurma hakkının devleti kişi veya zümre tarafından yönetmek veya sosyal bir sınıfın diğeri sosyal sınıflar üzerinde egemenlik kurmak, din, mezhep dil ve ırk ayrımı veya bölge farklılığı yaratmak amacıyla kullanılamayacağı ifade edildi (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 5). Bu sınırlılıklar ve yasaklar Kanunun 78. Maddesinde ayrıntılı olarak tekrar verildi.

Kanunun 84. Maddesinde Siyasi Partilerin, cumhuriyetin laiklik niteliğini korumak amacını güden devrim yasalarına aykırı amaç güdemeyecekleri ve faaliyette bulunamayacakları belirtildi (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 84). Madde 85'te siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün şahsiyet ve faaliyetlerini kötüleyip küçük düşüremeyecekleri ve bunlara yol açabilecek faaliyetlerde bulunamayacakları belirtildi. Parti ad ve amblemlerinde Atatürk adı ve resmini kullanamayacakları da belirtilerek Atatürk ve ilkelerine karşı saygısızlığın ve istismarının önüne geçmek amaçlandı (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 85).

Siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğinin değıştirilmesi ve halifeliliğın yeniden kurulması amacını güdüp bu amaca yönelik faaliyetlerde bulunamayacakları Kanunun 86. Maddesinde verildi (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 86). Madde 87 ve 88'de siyasi partilerin devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuk düzenini dini esaslara uydurmak amacı güdemeyecekleri ve siyasi menfaat amacıyla dini ve dinî hassasiyetleri kullanamayacakları, dinî tören, ayin ve bayramları düzenleyip bunları da parti propagandası haline getiremeyecekleri belirtildi (Siyasi Partiler Kanunu, 1983, Madde 87-88).

Siyasi Partiler Kanunu'nda siyasi partiler Atatürk ilke ve inkılaplarına bağılılık esasıyla düzenlenip, her biri kapatma nedeni olan sebepler de ilgili maddelerle ayrıntılı şekilde belirtildi. 12 Eylül rejimi siyasi partilerin sınırlarını Atatürkçülük ve dini hassasiyetlere önem veren bir laiklik çerçevesince çizdi. 12 Eylül rejimi süresince hukuki düzenlemelere devam edilerek Sendikalar Kanunu çıkarıldı.

2.2.4. Sendikalar Kanunu

12 Eylül müdahalesi öncesinde sendikaların artan faaliyetleri sebebiyle iş gününün azalması fabrika çalışma kapasitesini düşüren ve üretimi yavaşlatan sebeplerdendi. 12 Eylül öncesi dönemde artan grevler ve işçi eylemlerinden etkilenen büyük sermaye kesimleri grev, sendika ve toplu sözleşmelerin sınırlandırılması için mücadele verdiler. 5 Mayıs 1983 tarihinde kabul edilen Sendikalar Kanunu ile sermaye kesimine rahatsızlık veren sendikal faaliyetler darbe sonrasında askeri rejimin düzenleme alanı içine girdi.

Kanunun 28. maddesinde sendika ve konfederasyonlara Türkiye devletinin şekli cumhuriyete, cumhuriyetin temel niteliklerine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne saygı duyan, milletin egemenliğinin kullanımını herhangi bir zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı ilkelerine aykırı faaliyet göstermeyen uluslararası işçi ve işveren kuruluşlarına üye olup üyelikten çıkabileceği serbestliği verdi (Sendikalar Kanunu, *Resmi Gazete* Mükerrer, 07.05.1983, Sayı 18040, s. 9). Böylece cumhuriyet ve niteliklerine herhangi bir sınıf ve zümreden gelebilecek tehlikelerin önlenmesini amaçlandı.

Kanunun 37. maddesinde sendika ve konfederasyonların Anayasasının 14. maddesindeki yasaklara aykırı hareket edemeyecekleri ve Anayasada belirlenen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamayacağı belirtildi. Sendika ve konfederasyonların siyasi amaç güdüp siyasi faaliyette bulunamayacakları, siyasi partilerle ilişki ve işbirliği içinde olamayacakları, siyasi partilerden destek görüp siyasi partilere destek olamayacakları, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyasi amaçla ortak hareket edemeyecekleri, bir siyasi partinin adım, amblem veya işaretlerini kullanamayacakları ifade edildi (Sendikalar Kanunu, *Resmi Gazete* Mükerrer, 07.05.1983, Sayı 18040, s. 11).

Sendikal faaliyetlerin cumhuriyet niteliklerine aykırı olmasına ve bir sınıfın egemenliğini yaratmak doğrultusunda gerçekleşmesine izin verilmezken Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile kimlerin grev ve lokavt yapamayacağı ayrıntılı olarak verildi ve işçi hakları önemli ölçüde sınırlandırıldı. Güç dengesi işverenlerin lehine, işçilerin aleyhine bozuldu (Ozan,2015,579). 12 Eylül rejimi

hukuki düzenlemelere resmi ideolojinin yayıcı işlevini üstlenen devletin ideolojik aygıtı olarak eğitim kurumları alanında devam etti.

2.2.5. Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun

16 Haziran 1983 tarihinde 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile Atatürk inkılap ve ilkelerine, Anayasa’da bulunan Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, manevi, kültürel değerlerini benimseyip koruyan ve geliştiren, vatanını milletini sevip yüceltme hedefinde olan, insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar yetiştirmek amaçlandı (14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 16.6.1983, 2842, s. 4).

Eğitim sisteminin her türlü derece ve türündeki ders programlarında ve uygulanmasında Atatürk milliyetçiliği temel alındı. Eğitim kurumlarında Anayasa’da ifade edilen Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılması yasaklandı. Türk milli eğitiminde laiklik temel alındığı, din kültürü ve ahlak dersinin ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda zorunlu olması kararlaştırıldı (14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 16.6.1983, 2842, s. 5).

Atatürk Milliyetçiliği ifadesi Kanuna eklendi ve resmi ideolojinin devletin ideolojik aygıtı olan eğitim kurumlarında benimsetilmesi amaçlandı. Yine Atatürkçü düşüncüyü benimsetmek ve yaymak amacıyla Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu çıkarıldı.

2.2.6. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu

Anayasa’nın 134. Maddesi Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun kuruluşunu ele alır. Buna göre “Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve inkılaplarını,

Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu kurulması kararı verildi (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 38). Bu amaçla Atatürkçü düşüncüyü yaymak adına 11 Ağustos 1983 tarihinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’ kuruldu.

Kanuna göre kişilerin milli mücadele ruhu ve bilinci içerisinde Atatürkçü düşünceye ve inkılaplarına, Türkiye Cumhuriyeti’nin var olma şuuruna bağlı olmaları amaçlandı. Türk vatandaşlarının milli gurur, sevinç ve kederlerde milli kültür etrafında bölünmez bir bütün olarak hareket etmeleri doğrultusunda bu bütünleşme ve dayanışmada Atatürkçü düşünce ve Atatürk ilke ve inkılapları birleştirici bir güç olarak görüldü (Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu, *Resmi Gazete* 18138.14 Ağustos 1983. Kanun No. 2876). Bu kanun ile resmi ideolojinin Atatürkçü düşünce olduğu vurgulandı.

12 Eylül rejimi hukuki düzenlemelere Anayasa’da yer alan sınırlamalara rağmen tekrar ele aldığı Dernekler Kanunu ile devam ederek sınırlarını daha ayrıntılı şekilde düzenledi.

2.2.7. Dernekler Kanunu

7 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe giren Dernekler Kanunu ile Sendikalar Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu’na benzer düzenlemelere gidildi.

Kanunun 5. Maddesinde kurulması yasak olan dernekler açıklandı. Buna göre Anayasa’nın başlangıç kısmında yer alan temel ilkelere aykırı olarak dernek kurmak yasaklandı. Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü bozmayı; dil, din, mezhep, sınıf ve ırk ayrımını esas alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını ortadan kaldırmayı amaç edinen derneklerin kurulması yasaklandı. Anayasa’da belirtilen temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmayı; kanunlara, milli güvenliğe, kamu

düzenine ve yararına, genel ahlak ve sağlığın korunmasına aykırı faaliyetlerde bulunmayı amaç edinen derneklerin kurulması yasaklandı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.3).

Bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep gibi farklılıklara dayanarak bu farklılıklara yönelik azınlıklar olduğunun propagandasını yapmak, korumak ve yaymak amacıyla dernekler kurmak yasaklandı. Bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmayı amaçlayan, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini amaçlayan, memleket içinde kurulu ekonomik veya sosyal düzeni devirmeyi veya devletin hukuki ve siyasi düzenini yok etmeyi amaçlayan derneklerin kurulması yasaklandı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.3).

12 Eylül yönetimi dinci faaliyetlerin gelişmesine imkân vermemek düşüncesiyle devlet düzenini din kurallarına dayandıran, siyasi çıkarlar doğrultusunda dini kullanan, kurulma amacı dine dayanan, dini ve din kurallarını istismar etmek, çıkar sağlamak ve kötüye kullanmak amacıyla dernek kurulmasını yasakladı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.3).

Anayasa'nın 174. Maddesinde yer alan inkılap kanunlarını kaldırmayı, değiştirmeyi veya bu kanunlarda yasaklananları canlandırmayı amaçlayan; Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını kötülemeyi ve küçük düşürmeyi amaçlayan derneklerin kurulması yasaklandı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.3).

Bir siyasi partiyi desteklemek veya aleyhinde çalışmak, siyasi partiyi veya üyelerini desteklemek veya aleyhinde çalışmalar yürütmek; her türlü siyasi faaliyette bulunmak ve sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya vakıflarla bu amaçla ortak hareket etmek; Türkiye Devleti'nin manevi şahsiyetini kötülemek, küçük düşürmek; Suç işlemeyi teşvik veya telkin etmek amacıyla dernek kurulması yasaklandı. Yükseköğretim kurumlarında birden fazla öğrenci derneği kurulması yasaklandı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.3-4).

Kanunun 6. Maddesine göre derneklerin; kapatılmış veya faaliyette bulunan bir siyasi partinin, sendikanın veya konfederasyonun, bu Kanunun 76. Maddesi gereği kapatılmasına mahkemece karar verilen dernek veya üst kuruluşunun adını, amblemlerini, rozet vb. işaretler ile Türk Devletlerine mâl olmuş bayrak, amblem ve flamaları; komünist, anarşist, faşist, nasyonal-sosyalist, teokratik anlamlı adları ve işaretleri; kanunda yasaklanmış dilleri kullanmaları yasaklandı (Dernekler Kanunu, Kanun no:2908, Kabul Tarihi : 4.10.1983, s.4).

12 Eylül rejiminin devletin yüce sıfatını her kanunda olduğu gibi Dernekler Kanunu'nda da öne çıkararak devlete yönelik tehdit oluşturmayacak şekilde sınırlamalar getirdiğini; devlete ve devletin sosyal, ekonomik ve hukuk düzenine yönelik herhangi bir toplumsal sınıftan gelebilecek tehdit kaygısına yönelik önlemlerin alındığını görüyoruz. 12 Eylül rejimi aynı kaygıyla Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu çıkararak tedbir alma yoluna gitti.

2.2.8. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu

6 Ekim 1983 tarihinde kabul edilen Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu 5. Ve 19. maddelere göre Bölge valisi, vali veya kaymakama kamu düzenini bozacak olayların çıkması veya milli güvenliği ihlal eden veya Cumhuriyetin temel niteliklerini yok etme amacını güden fiillerin gerçekleşmesi veya devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne tehdit oluşturabilecek durumlar halinde genel ahlakın ve sağlığın korunması amacıyla belirli bir toplantıyı yasaklama ve iki ayı geçmemek üzere erteleyebilme yetkisi tanındı. Bölge valisi ve valilere yine aynı sebeplere dayalı olarak bütün toplantıları üç ayı geçmemek üzere yasaklama yetkisi tanındı (Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Kanun No. 2911 Kabul Tarihi: 6/10/1983, s.5-6). Bu maddeler ile cumhuriyetin ana niteliklerini korumaya yönelik tedbir amaçlandı.

12 Eylül rejiminin devleti yücelten ve cumhuriyetin temel niteliklerini korumaya yönelik çıkardığı kanunlardan bir diğeri Olağanüstü Hal Kanunu'dur.

2.2.9. Olağanüstü Hal Kanunu

Anayasa Madde 120'ye göre Bakanlar Kurulu'na, anayasa ile kurulan düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin bozulması hallerinde yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya tamamında, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşleri alınarak süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan etme yetkisi verildi ("Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," *Resmi Gazete* (Mükerrer), 9 Kasım 1982, Sayı. 17863, s. 33). 1982 Anayasası'nda yer alan Olağanüstü Hal ifadesi, 25 Ekim 1983 tarihinde Olağanüstü Hal Kanunu ile ayrıntılı şekilde düzenlendi.

Olağanüstü Hal Kanunu'nun 11. Maddesinde kolluk kuvvetlerine gazete, afiş, ilan ve benzer yayınların yayımlanmasını, dağıtılmasını, OHAL bölgesi dışında basılmış olanların bölgeye sokulmasını yasaklamak veya izne bağlamak, toplamak yetkileri verilerek (27.10.1983 tarihli 2935 numaralı Olağanüstü Hal Kanunu, Madde 11). Devletin baskı aygıtı olan kolluk kuvvetlerinin devletin ideolojik aygıtları üzerinde denetim ve işlevi genişletildi. Orduya Atatürkçü düşünce ve Atatürk ilke ve inkılaplarını koruma kaygısıyla geniş yetkiler veren 12 Eylül rejimi Milli Güvenlik Kurulu Kanunu ile Atatürkçü düşüncüyü güvenlik politikasında da kullanmayı amaçladı.

2.2.10. Milli Güvenlik Kurulu Kanunu

9 Kasım 1983 tarihinde kabul edilen Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4. maddesinde Milli Güvenlik Kurulu'nun görevleri arasında "Anayasal düzeni koruyucu, millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk Milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler. Sarılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdide karşı koymak, bu tehdidi etkisiz kalmak İçin gereken strateji ve temel esaslar İle birlikte planlama ve uygulama hizmetleri konularında görüşleri, İhtiyaçları ve alınmasını lüzumlu gördüğü tedbirleri tespit eder" ifadelerine yer verildi. (Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu

Kanun No. 2945 Kabul Tarihi 9.11.1983, s.4). Böylece Atatürkçü düşünce, ulusal güvenlik politikası içinde de ele alındı.

Devletin baskı aygıtının işlevini ön plana çıkaran 12 Eylül rejimi devletin ideolojik aygıtları üzerinde denetimini de doruk noktasına taşıdı. Bu doğrultuda Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu çıkarıldı.

2.2.11. Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu

11 Kasım 1983 tarihinde kabul edilen Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nun 2. Maddesine göre *“Radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması, geliştirilmesi, günlük yayın saatleri ve süreleri, yurt dışına yapılacak yayınlarla ilgili usul ve esasların Millî Güvenlik Kurulunun görüşü alınarak Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılır”* (Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu Kanun No. 2954 Kabul Tarihi; 11.11.1983, s.2). Bu ifadeyle devletin ideolojik aygıtı medyaya ordunun ağırlığı koyuldu.

Kanunun 5. maddesinde genel yayın esasları cumhuriyeti ve Atatürk ilke ve inkılaplarını koruyup yaymak; milli güvenlik ve ekonomik çıkarların gerekliliklerini esas almak; ırk, dil, din, mezhepsel ve sınıfsal üstünlüğe dayanan görüşlerin propagandasını yapmamak olarak düzenlenirken (Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu Kanun No. 2954 Kabul Tarihi; 11.11.1983, s.2) devletin ideolojik aygıtı medyada Atatürkçülük ideolojisini yaymak, sınıfsal çatışmayı yaratacak fikirlerin oluşmasını engellemek amaçlandı.

1982 Anayasası, öncesinde ve sonrasında çıkarılan kanunlar ile devlet mekanizması ön plana çıkarılarak birey ve bireyin özgürlükleri göz ardı edildi. Devletin Baskı Aygıtı olan ordu denetiminde hazırlanan Anayasa ile 12 Eylül yönetiminin getirmek istediği düzenin Anayasal temeli atıldı.

Althusser'e göre devletin baskı aygıtının rolü yalnızca kendi yeniden üretimine katkı sağlamak değil, aynı zamanda basit idari yasak ve emirlerle, açık ya da gizli sansür vb. baskılarla devletin baskı aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını sağlamaktır (2003, 175). Bu doğrultuda devletin ideolojik aygıtlarından biri olan

basına sansür uygulandı, sendikalar, siyasal partiler kapatıldı. Kanunlarda yapılan değişiklikler ve yeni Anayasa ve yeni kanunlar ile egemen ideolojinin meşruluğuna hukuki zemin oluşturuldu.

Kanunlarda yapılan değişiklikler ve yeni kanun ve Anayasa ile önemli bir yapılanmanın temeli oluşturuldu. Kapitalizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla düzenlenen yasalar ile devlet önemli bir otorite haline geldi. Ülkedeki temel sorunlar otorite lehine, özgürlük aleyhine çözümlere bağlandı. Sınırlamaların hedefi kent ve kır emekçileri ile soldaki siyasiler oldu. Ekonomik alanda tekelleşmeyi önleyici, tüketiciyi koruyucu yeni düzenlemeler getirilirken devletin ekonomik hayata müdahalesi zorlaştırıldı. Ekonomik istikrarın korunması önemli bir hedef olarak belirlenerek çalışma hayatı bu hedefe uygun olarak yeniden düzenlendi. Emekçilerin siyasal alandaki haklarına yasaklama ve kısıtlama getirilirken talepleri ekonomik sınırlar içine çekildi. Emekçilerin kolektif hakları zayıflatılarak sendikalaşma, grev ve toplu sözleşme yoluyla hak elde etmenin yerini, devletin çalışma barışını sağlamayı amaçladığı hakemlik sistemi aldı. Sosyal hakların kazanılmasında önemli güç, artık sendikalar ve çalışanların mücadelesi değil paternalist şefkate dayanan lütufkâr devlet sistemi oldu. Böylece yeni Anayasa ve kanunlar 1980 öncesinin sermaye-emek mücadelesini, sermaye lehine bir müdahale ile çözmeyi amaçladı (Tanör, 1986, 149-150). Bu doğrultuda aşağıdaki başlık altında 12 Eylül yönetiminin ekonomi politikası neo-liberalizm ele alınacaktır.

2.3. 12 EYLÜL'ÜN EKONOMİ POLİTİĞİ: NEOLİBERALİZM

1980 sonrasında dünya sosyo-ekonomik ve siyasal değişim ve dönüşümlerin yaşanması sürecine sahne oldu. Bu dönüşümün yaşanmasında başat rol neo-liberal politikalara aittir. Türkiye de bu dönüşümden etkilenerek neo-liberal politikaları uygulayan ülkeler arasındadır. Bu politikaları uygulayabilmek için dirençsiz ve etkin bir ortam gerekliydi ve bu ortam 12 Eylül Müdahalesi ile olağanüstü devlet pratikleriyle yaratıldı. 12 Eylül darbesi ile 1970'li yıllarda Türkiye kapitalizminin ekonomik ve siyasal dinamikleri disiplin altına alınarak yeni bir düzenin temelleri atıldı. Bu düzen arayışının gerekliliği neo-liberalizmin dayattığı sermaye birikim rejimiydi. Neo-liberalizm en genel anlamıyla devletin belirli düzeylerde kalkınmacı

bir role ve müdahale araçlarına sahip olduğu ekonomik yapının çözülerek yerini serbest piyasanın ve ulusal veya uluslararası sermaye güçlerinin belirleyici olduğu bir sermaye birikim rejiminin almasıdır (Saraçoğlu, 2015, 755-756).

Refah devletinin kriziyle, kapitalizm küreselleşmenin yeni bir evresine girerek neo-liberal doğrultuda yeniden yapılandırıldı. Siyasal sistem sermayenin bozulan dengelerini yeniden düzenleyebilmek adına daha otoriter tutum içerisinde oldu. Toplumsal rızanın kazanılmasında otoriter-popülist tarzlar önem kazandı ve yeni bir hegemonik proje gündeme geldi. Yeni hegemonik projede piyasa serbest, devlet küçük ama güçlü bir görünüm arz etmekteydi (Özkazanç, 2007, 41-42).

Türkiye’de Neo-liberal dönüşüm kapsamında: Meclis feshedilerek, parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı ve parti liderleri tutuklandı. Yeni düzenin oturtulmasına engel teşkil edebilecek siyaset mekanizması tasfiye edildi. Emek kesimi bastırıldı ve anayasal hakları askıya alındı. Sermaye- emek ikileminde emek kesimi aleyhine uygulamalar söz konusu oldu. Neo-liberal düzene ve 12 Eylül’ün yaratmayı planladığı düzene engel oluşturabilecek bir toplumsal düzenin oluşturulması amacıyla toplum depolitize edilerek katılım ve talep mekanizmaları minimum düzeye indirildi. Yürütme erki askerlerin eline geçti ve Konsey’in kanun niteliğindeki her kararlarına karşı yargı yolu kapatılarak yargı, siyaset ve ekonomi yeni ekonomi politikaları doğrultusunda düzenlendi (Çavdar, 2013, 264).

Kapitalist düzeni yerleştirme gayretiyle toplum üzerinde baskı arttırıldı ve öğrencilerden aydınlara kadar tüm kesim baskıların altında yaşamaya mecbur edildi. Bu baskı düzeni içinde tek egemen güç Milli Güvenlik Konseyi oldu. Konsey yürütme erkini tek başına kendi götüremeyeceği düşüncesiyle Emekli Oramiral Bülent Ulusu’yu Başbakan olarak atadı ve 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal’ı ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirdi. Böylece 12 Eylül müdahalesinin 24 Ocak kararlarının doğal bir türevi olduğu da meydana çıktı (Çavdar, 2013, 264).

12 Eylül müdahalesinin ardından uygulamaya konan ekonomik politikalar 24 Ocak Kararlarındaki beklenen uygulamalardır. 24 Ocak İstikrar ve Uyum Paketi IMF’nin kriz ve finansman açığı yaşayan ülkelere bir dizi reform önerisidir. Bu

program ile kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesi karşılığında IMF ve Dünya Bankasından dış yardımlar sağlanacaktır. Dolayısıyla 1980-1990 arası yeni birikim modelinin inşası döneminde bu dış yardımların sağlanması amaçlandı. Fakat bu program işçi sınıfının kazanımlarına saldırı nitelikte uygulamalar içeriyordu. Örgütlü bir işçi sınıfı karşısında bu kararların hayata geçirilmesi mümkün değildi. Bu kararlar ancak sendikal hakları ellerinden alınan, örgütlenmesine imkân verilmeyen, grev ve lokavt yasağının olduğu sütliman, sakın bir ortamda gerçekleştirilebilirdi. Bu ortam 12 Eylül askeri müdahalesiyle sağlandı ve bu sürecin beyin takımının liderliğini ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal yürüttü. Özal daha sonra Anavatan Partisi liderliğinde 1983 seçimlerini kazanarak neo-liberal politikalarını devam ettirecektir (Saraçoğlu, 2015, 757-758).

Türkiye 1982 Anayasası'nın izin verdiği düzenlemeler ile liberal politikaların etkisine daha da açık hale getirildi. Sermayenin dışa açılımcı birikim tarzına uyum sağlayan kesimler ile askeri bürokrasi ve liberal politikalar güden siyasi kadrolar bu dönemin iktidar çekirdeğini oluşturur. Büyük sermaye kesimleri iktidar bloğuna dâhil olurken, köylüler, kentlerdeki işçiler ve geniş halk kesimleri dışlandılar (Özkazanç, 2007, 68-69). Sadece sınıfsal temelde değil etnik ve dinsel anlamda da ayrımcılığa gidildi. Irk ve mezhep ayrımcılığına yer vermeyerek tüm toplumu Türkçülük ve İslamcılık senteziyle bütünleştirme amacını güden askeri rejim farklı kesimlerin taleplerini göz ardı etmiş oldu. Milliyetçi-Muhafazakâr iktidar, Kürtleri ve Alevileri ekonomik ve siyasal-kültürel anlamda dışladı. Bu tutumun ardında yatan sebep 1980 öncesinde sağ-sol grupların ve sermaye-emek kesiminin çatışmasından doğan organik krizdi (Özkazanç, 2007, 68-69). Bu dışlanan kesimler ilerleyen süreçlerde tezimizin ileriki bölümlerinde ele alacağımız Refah Partisi için oy tabanı olacaktır.

İthal ikameci yani ulusal kalkınmacı, devlet güdümünde sanayileşmeden, ihracata dayalı büyümeye, ticari mali serbestleşme, piyasa ekonomisine, minimal devlet anlayışına geçildi. Fakat Türkiye'de bunun uygulanması minimal devlet şeklinde olmadı. Devlet son derece müdahaleci, aktif, otoriter bir konuma yükseldi. Devlet neo-liberal hegemonyanın inşası için hem bir araç haline geldi hem de bunu yaparken otoriter devletçilik yönünde bir dönüşüme uğradı. Yürütme hem topluma

hem kendi iç işleyişine karşı güçlendi, yönetim merkezileşti, partilerin toplumla bağları zayıfladı, Meclisin kurumsallığı ve etkinliği azaldı, sivil siyaset mekanizmaları işlevsizleştirildi, devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları yürütme erki elinde (bu sırada ordu) aktif ve güçlü hale geldi. Ekonomik ve siyasi olduğu kadar toplumsal kültürel alanda da dönüşümler yaşandı. Toplumcu söylemlerin yerini bireyci, rekabetçi, kültürel kimlik merkezli ve cemaatçi söylemler aldı (Özkazanç, 2007, 41-42). Neo-liberalizmin temellerinin atıldığı bu dönemde Türkiye’de kamu iktisadi teşekkülleri tasfiye edildi veya özelleştirildi. Eğitim ve sağlık alanları dâhil olmak üzere birçok alanda yabancı sermayenin iç piyasaya girmesi yasallaşarak önündeki engeller kaldırıldı. Siyaset alanından sınıf temelli muhalefet tasfiye edildi, sol partiler ve sendikal faaliyetler güç kaybetti. Solun tasfiye edildiği bu dönemde parçalı toplumsal yapı, neo-liberal temellerin alt zemini Atatürkçülük ve İslamcılık ile bütünleştirilmeye çalışıldı (Saraçoğlu, 2015, 756).

2.4. NEOLİBERAL HEGEMONYANIN İNŞASI SÜRECİNDE TOPLUMSAL RIZANIN ARACI: TÜRK-İSLAM SENTEZİ

Neo-liberalizm aslında devletin ekonomiye müdahale etmediği, topluma müdahalesinin azaldığı, bireylerin özgürlüklerini temel alan bir ideolojidir. Fakat küresel kapitalizm politikalarıyla uyum içine giren Türkiye kendine özgü bir neo-liberal politika uyguladı. Türkiye’de neo-liberal politikanın aksine devletin ekonomiye ve topluma müdahalesini arttığı bir süreç yaşandı (Özkazanç, 2011, 19).

Egemen sınıfın hegemonyasını kurup sürdürmesinde ve toplum rızasının sağlanmasında devlet aygıtları büyük öneme sahiptir. Hegemonyasını inşa edip güçlendirmek isteyen sınıf baskı aygıtlarının yanında ideolojik aygıtları da kullanarak iktidarını kalıcı hale getirmelidir (Althusser, 2003, 172). Neo-liberal hegemonyanın inşa sürecinde baskı aygıtı olarak ordu, darbeyi meşrulaştırmak, ideolojisini yaymak ve tepkileri azaltmak için ideolojik aygıtları aktif şekilde kullandı. Neo-liberal politikaların öngördüğü özgürlüklerin aksine temel hak ve özgürlüklere büyük kısıtlamalar getirildi. Devletin baskı aygıtıyla ideolojisini kabul ettirmeye çalışan askeri yönetim topluma bütün alanlarda baskı uyguladı ve yeni bir anayasa hazırlayarak önceki anayasanın özgürlükçülüğünü ortadan kaldırdı.

12 Eylül yönetimi inşa yoluna gittiği piyasa ekonomisiyle resmi devlet ideolojisi Türk-İslam sentezini uyumlu hale getirmeye çalıştı. Hegemonyanın inşası sürecinde ideolojiyi yayma görevi üstlenen aydınların rolü büyük öneme sahiptir. Egemen sınıf, ideolojisini yayma işlevini kendilerine tabi olan aydınlar vasıtasıyla gerçekleştirir. Aydınlar Ocağı ideolojiyi yayma işleviyle bunda etkili oldu. 1973'te kurulan Aydınlar Ocağı Türk-İslam sentezini ideolojik bir görüş olarak formüle etti. 12 Eylül müdahalesi sonrasında ordu, Aydınlar Ocağı ile yakınlık kurarak Türk-İslam sentezini içerikleştirip yayma görevini Aydınlar Ocağı'na verdi (Şimşek, 2019, 63). Ekonomi politikasında neo-liberal hegemonyanın meşruluğunun sağlanması için toplum Türk-İslam sentezi etrafında bütünleştirilmeye çalışılarak rıza sağlanmaya çalışıldı.

Kendini tarafsız ve sınıflar üstü bir konumda gören ordu, neo-liberal hegemonyanın inşasında büyük sermaye güçleriyle ittifak içinde olarak egemen sınıfın çıkarlarını korumak adına toplumsal rızayı sağlama görevi edindi (Perinçek, 1987, 6-7). 12 Eylül yönetimi ekonomide neo-liberal politikaların hegemonyasını, Türk-İslam sentezi ile rıza kazanarak kurma yoluna gitti. Bu sentezin birinci ayağı Türkçülük, Atatürk milliyetçiliği olarak yorumlanarak içi boşaltılmış şekilde örtülü olarak ifade edildi. Atatürkçülük, inkılapçılık gibi değişimi, devrimi öngören soldan argümanları göz ardı edilerek sağdan yorumlandı. Sentezin ikinci ayağı İslamcılık, sadık vatandaş oluşturma ve geniş halk kitlelerini bir çatı altında toplayan ideolojik hegemonya inşasında rıza aracı olarak kullanıldı. Şeriatçılık yaratmayacak şekilde kontrol edilebilen İslamcılık ile de rejim net şekilde sağ bir konum arz etti. 12 Eylül yönetiminin benimsediği Atatürkçülük ideolojisi İslam ile sentezlenerek tüm toplum kesimleri bir çatı altında bütünleştirilmeye çalışıldı.

Bu bütünleşme gerçekleştirilirken cumhuriyet ve temel nitelikleri anayasal güvence altına alınıp Anayasa'ya Atatürk milliyetçiliği ibaresi eklendi. Anayasa öncesinde çıkarılan kanunlarda sürekli olarak Atatürkçülük vurguları yapıldı. 23 Eylül 1980 tarihinde "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı'nın Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması" adlı kanun çıkarılarak Atatürk'ün özelliklerini insanlara duyurmak amaçlandı. Milli Güvenlik Konseyi, Atatürk'ün doğum yıl dönümü nedeniyle 1981 yılını Atatürk yılı ilan ederek müdahalenin haklı gerekçesini,

meşruiyetini Atatürkçülük üzerinden dile getirdi. 12 Eylül askeri yönetimi 17 Mart 1981’de Ulusal Egemenlik Bayramı ile Çocuk Bayramı’nı resmi olarak birleştirdi. 20 Haziran 1983’den itibaren kutlanan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’na Atatürk’ü Anma ibaresi eklendi. Böylece 12 Eylül askeri yönetiminin belirlediği üst ideoloji olan Atatürkçülük toplum nezdinde benimsetilmeye çalışıldı (Nergiz, 2012, 97-103).

12 Eylül rejiminin, toplumu ideolojik anlamda bütünleştirme çabası olarak Türk İslam sentezi, İslam’ın her alanda gelişmesine ön ayak oldu. Türkiye 12 Eylül 1980’de yapılan askeri darbeyle bütün muhalif ve aşırı hareketler gibi İslamcı akımları da kovuşturdu. Fakat askeri hükümet rıza üretimini sağlamak ve sadık vatandaş oluşturmak adına İslamcılığı ideolojik argüman olarak kullandı (Bora, 2017, 459). Neo-liberal politikayı inşa etme sürecinde sol grupları bastırmak isteyen askeri hükümet sol kesime ve özellikle komünizme karşı dinselliği öne çıkardı. 12 Eylül aktörleri solun önünü kesebilmek amacıyla dini bir kalkan olarak gördüler. Toplumdaki sınıf çelişkilerinin şiddetli bir sınıf mücadelesine dönmesine engel olabilmek ve vatandaşların devlete itaatsiz olmaması için birçok kurumda denetimli bir şekilde dinin etkisi arttırıldı. Devlet, ideolojik aygıtlardan biri olan okullarda, din derslerini zorunlu kılarak ve diğer ideolojik aygıtlardan biri olan medya yoluyla, dini, laik rejime tehdit oluşturmayacak şekilde denetimi altına alarak destekledi. Sol örgütlere karşı bol bol dini bildireler dağıtıldı, camiler, ibadet yerleri komünizme karşı bir üs olarak görüldü (Çalışlar, 1995, 44). Müdahalenin ardından devletin baskı aygıtları yoluyla uygulanan baskı ve şiddet politikaları, sol toplumsal muhalefeti tasfiye etmeye yönelik hukuki ve idari düzenlemeler ile devletin ideolojik aygıtları Türk-İslam sentezi etrafında seferber edildi. Böylece neo-liberal hegemonyanın birikim rejimine siyasal ve ideolojik zemin oluşturuldu (Saraçoğlu, 2015, 754).

12 Eylül döneminin dini gelişim yönündeki avantajını, İslamcılığı argüman olarak kullanan Refah Partisi elde etti. Darbenin gerekli nedenlerinden biri olan Refah Partisi’nin öncül partisi Milli Selamet Partisi’nin rejim karşıtı tavırları iken 12 Eylül sonrasında İslamcılarının gelişmesi için uygun ortam yaratıldı (Çalışlar, 1995, 45). 1980 Darbesinin ideolojik tutumu İslamcı partilerin siyaset sahnesinde görülmesine sebep oldu. Devletin baskı aygıtı eliyle ideolojik aygıtlar neo-liberal hegemonyanın gerçekleşmesi adına dönüşüme uğradı. Devletin baskı aygıtlarının

topluma karşı etkin bir şekilde kullanıldığı bu dönem içinde resmi devlet politikaları doğrultusunda İslam dini devlet eliyle desteklenerek RP'nin ilerleyişinin önü açıldı.

RP'nin, sivil yönetime geçiş ile beraber dönemin koşullarından yararlanmasına fırsat yaratan gelişmeleri görmek adına aşağıdaki başlık altında sivil yönetime geçişle kurulan Anavatan Partisi'nin neo-liberal politika uygulamaları verilecektir.

2.5. NEO-LİBERAL POLİTİKALAR VE İSLAMİ SERMAYENİN GENİŞLEMESİ

1983 yılına gelindiğinde sivil yönetime geçilmesini kararlaştıran askeri hükümet kendi istekleri doğrultusunda bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Yeni politik yapıyı yeni bir anayasa ile oluşturma yoluna giden askeri hükümet eski partileri kapatarak seçimlere yeni siyasi partilerle gitmeye karar verdi. Bu doğrultuda seçim sistemi değiştirilerek, eski siyasi parti liderlerinin yeni seçimlere girmesi yasaklandı. Milli Güvenlik Konseyi'nin onaylamadığı ve kurulan yeni düzene muhalefet olabilecek, tehdit oluşturabilecek hiçbir partinin seçimlere girilmesine izin verilmedi ve birçok parti kurucu ve üyeleri veto edildi. Neticede 1983 seçimlerine sadece askerin desteklediği Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi, Necdet Calp'ın Halkçı Partisi ve Turgut Özal'ın Anavatan Partisi katılabildi (Doğan, 1985, 14).

Türkiye'nin 1980 sonrasında neo-liberal politikaya eklemlenmesi, liberalizmin devlet ve siyasette örgütlenmesi ve yerleşmesi, 1983 seçimlerinde iktidar olan (Anavatan Partisi) ANAP ile mümkün oldu. ANAP, liberalizm, milliyetçilik, muhafazakârlık ve sosyal adaletçilik olmak üzere dört eğilimi birleştirdiğini belirterek kapsayıcı bir parti olma yoluna gitti. Hem liberallerin hem milliyetçilerin, hem İslamcılarının oylarını aldığı geniş tabanlı bir parti oldu (Soysal, 1996, 2136). ANAP iktidarı siyasal yelpazede ideolojik etkiyi azaltabilmek adına diğer partileri gereksiz görüp dışlayarak geniş merkezli merkez sağ projesi ile hegemonyasını kurmaya çalıştı. Milliyetçi aşırı sağ, İslami sağ, liberaller ve sosyal demokratlar olmak üzere tüm toplumsal gruplar liberal politika ağırlığında bir çatı

altında toplanmaya çalışıldı (Köroğlu, 2011, 132- 134). Genişlemeci bir hegemonya kurmayı hedefleyen Özal, tüm sınıfsal farklılıkları çözerek ulusal bir birlik yaratmak istegindeydi. Bu doğrultuda hegemonyasını gerçekleştirebilmek için toplumun tüm kesimlerinin rızasını almak adına alt sınıfların taleplerini de programına ekledi (Tünay, 2002, 188-190).

ANAP siyasi söylemi, özellikle kültürel alanda öne çıkan ve geleneksel sağın hep vurguladığı “milli ve manevi değerlere bağlılık” ögesi, temel demokratik değerlerin mantiki uzantısı olan çoğulculuğun sınırlarını da işaret etmektedir. Piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında kurulan özdeşlikte yer alan “hürriyetçilik”, devlet kurumları aracılığıyla izlenen, “milli eğitim”in de içinde yer aldığı kültür politikası söz konusu olduğunda, yerini İslami öğelerin ağırlık taşıdığı bir “gelenekselcilik” anlayışına bırakmaktadır. Bu anlamda ANAP, 1945’ten itibaren Türk siyasi hayatında etkin olma yoluna giren dini örgütlenmelerin önünü hemen hemen tümüyle açmış bulunan ve bunu, “dine inanan devlete de bağlı olur ” anlayışı uyarınca itaatkâr bir toplum yaratmak amacıyla kullanmak isteyen 12 Eylül yönetiminin bir devamıdır (Köker, 1996, 1255).

Siyasal düzeyde merkezi baskın kılan ve aşırı uçları dışlayan ANAP, 1990’lara kadar neo-liberal ideolojiyi egemen kıldı. ANAP sadece sağın merkezdeki ve uçtaki ideolojilerden yararlanmakla kalmadı, aynı zamanda solun modernizm, ilericilik kavramlarını da piyasa ekonomisine, neo-liberal ideolojiye eklemledi (Bora, 2001, 15).

Özal’ın piyasa ekonomisiyle dışa açılma politikaları doğrultusunda Türkiye’nin ekonomik hayatında “yerli sermaye”, “İslamcı sermaye” veya “Anadolu kaplanları” adı verilen Anadolu Sermayesi olarak nitelendirilebilecek olgu ortaya çıktı ve giderek daha da belirginleşti. Anadolu sermayesi faize ve faizle çalışan kuruluşlara karşı nispeten uzak iş çevrelerinin oluşturduğu bir iktisadi oluşumdur. Özal ile başlayan ekonominin dış dünyaya açılma süreci Anadolu Sermayesinin oluşup büyümesinde önemli bir başlangıçtır. Doğrudan devlet desteği almasa da dışa açılmanın getirdiği avantajlar Anadolu’da hızla gelişen bir üretim ve birikim sürecini hızlandırdı. Devletin ekonomiye müdahalesinin azalması ve piyasaların güçlenmesi (dinci) ve dindar kesimlerin de ekonomik alanda görülmesine fırsat verdi (Demir,

2005, 870-872). Neo-liberal politikalar ile gelişme imkânı bulan İslamcı tabanlı Anadolu sermayesi tezimizin ana konusu RP'nin maddi güç dayanağı olarak siyaset sahnesinde ilerlemesine neden olacaktır. Yine bu yıllarda yozlaşan siyasal ve toplumsal yapı da aşağıda verileceği üzere RP'nin gelişmesine fırsat yaratacaktır.

1980-1983 yılları askeri yönetimin doğrudan sorumlu olduğu ve 1983-1987 yılları dolaylı olarak ülkeyi denetlediği yozlaştırıcı ve baskıcı yıllar oldu. Bu dönemler topluma müdahalenin arttığı, hiyerarşik ve kapalı bir toplum dönemidir. Atatürk adına, laiklik adına, Atatürk'ün ideolojik ve hukuksal mirası ve demokrasi zedelendi, büyük kentlerdeki yağma yoğunlaştı (Kongar, 1997, 145). Devletin sınıf karakteri yozlaştı ve çoğulcu parlamentarizm kollamacı, yanaşmacı, popülist ve enformel yapı ve ilişkilerin hakim olduğu bir dönem oldu. Yürütme organı hem topluma hem devlet içindeki diğer organlara karşı güçlendirildi, yönetim merkezileşti ve kişiselleşti. Siyasal alan devletleştirilerek siyasal partilerin toplumla ilişkileri kopartıldı. Toplumsal talep ve çıkarların temsil edilmesinde bozukluklar meydana geldi ve iktidar partisi ANAP yanaşmacı bir duruş sergiledi. Bir siyasi temsil ve müdahale aracı olarak meclisin etkinliği azaldı, milli güvenlik stratejisine dayanarak rejim üzerindeki devam eden askeri vesayetin varlığı sivil siyaseti işlevsizleştirmeye başladı. Devletin baskı aygıtları topluma karşı etkin bir şekilde kullanıldı. Devletin ideolojik aygıtlarının topluma müdahalesi arttı, devletin baskı aygıtları da devletin ideolojik aygıtı gibi kullanılarak devlet aygıtı içindeki işlevi arttırılarak özerkleşmeye doğru gitti (Özkazanç, 2007, 69-72).

Neo-liberal politikalar 1980'li yılların sonuna doğru olumsuz etkiler göstermeye başladı. 1980-1990 arası dönemde temel tüketim mallarında yüksek fiyat artışları yani enflasyon görüldü. Enflasyon ile reel ücretlerde düşüşler gerçekleşti. Ücretler düşürülerek ihracat yapan firmaların üretim maliyetlerinin düşmesi ve dış pazardaki rekabetlerinin güçlendirilmesi amaçlanıyordu. Bu amaçlara paralel olarak banka faizleri yükseltildi ve döviz kuru serbestleştirildi. Böylece sermaye sahipleri iç tüketimden finansal yatırıma yönelecek ve sürekli büyüme için gereken ekonominin finansmanı için sermaye bulunacaktır. Aynı zamanda çalışanlar tasarrufa yöneltilerek iç talep daraltılacak sermaye sahipleri ihracata yönelik yatırım yapacaklardır (Saraçoğlu, 2015, 758).

1980-1983 askeri yönetim döneminde sermayeden alınan vergiler düşük tutuldu ve kamu kaynakları ihracat teşvikine ayrıldı. Bütçe açığını makul düzeyde tutmak amacıyla devletin kamu sektörüne yaptığı yatırımlar çok düşük düzeyde kaldı. ANAP döneminde kamu harcamalarında artış yaşandı. Bu artış sermaye kesimlerinden alınan vergilerle değil, bankalara tahvil ve bono satışıyla yani devletin sermaye kesimine yüksek faizle borçlanması ile finanse edilmeye çalışıldı. Bu uygulamanın sürekliliği ile devletin faiz ödemelerinin toplam yatırım harcamalarına oranı sürekli artma eğilimi gösterdi. Bu döngü var olan kaynakların devlet aracılığıyla sermayeye aktarılmasıdır. Bu durum dış ticaret ile sermaye birikimi yapması beklenen kapitalist sınıfı bu tür finansal mekanizmaların nimetlerinden yararlanmaya ve biriktirdiği kârı finansal mekanizmalar içinde değerlendirmeye itti ve büyük bir rantıye zümresinin ortaya çıkmasına neden oldu (Saraçoğlu, 2015, 758-759).

Emekçi kesimlere yüklenen vergiler yoluyla, düşük ücret politikalarıyla sermayeye akan kar iç borçlanma mekanizmalarıyla kendi kendisini katladı. 1980-1990 aralığında yakalanan büyümeyi, çalışan kesimler üzerine büyük yük bindirerek, eşitsizlikleri derinleştirerek gerçekleştirdiler. Ekonomide köklü değişime rağmen resmi söylemin ve beklentilerin aksine ekonomi ihracata yönelik sanayileşmedi. İhracatta devlet tarafından belirli teşviklerle artış olsa bile imalat sanayiinde ihracatı arttıracak sanayi altyapı yatırımı gerçekleştirilemedi (Saraçoğlu, 2015, 759-760).

1980’li yıllara damgasını vuran neo-liberalizmin bunalıma girmesiyle ANAP’ın neo-liberal politikaları tıkanmaya başladı ve 1990’ların başlarında Türk siyasetindeki hegemonyasını kaybetti. Kapitalist dünya 1990’larla birlikte hem ekonomik hem toplumsal anlamda bir bunalım içine girdi. Yeni liberal programları uygulayan Türkiye gibi ülkelerde işsizlik ve yoksulluk tırmanırken, aşırı derecede pompalanan tüketimcilik ve bireycilikten öte geleneksel dokular da tahrip edildi. ANAP’ın düşüşe geçmesi, neo-liberal hegemonyanın zayıflaması demektir. ANAP 1989 yerel seçimleri ile düşüşe geçti, 1991 genel seçimlerinden sonra siyasi olarak parçalanmaya ve istikrarsızlık yaşamaya başladı. ANAP’ın gücünü yitirmesiyle istikrarsız bir dönem başladı ve koalisyon hükümetlerinin kurulmaya çalışıldığı siyasal kriz dönemine girildi (Ataay ve Kalfa, 2008, 71).

Emekçi kesimin aleyhine uygulamalar içeren yeniden yapılanma emekçi muhalefetin canlanmasına neden oldu. 1990'lı yıllarla birlikte yükselen emekçi muhalefeti ve ihracatın beklenen düzeyde gerçekleşememesi sebebiyle iç piyasada talebe dayalı büyüme hedefi, ücretlerin belirli düzeyde arttırılmasını gerektirince 1990'lı yılların ilk yarısında kamu ve özel sektörde çalışanların ücretleri arttırıldı. Arttırılan ücretler için gerekli kaynak sermaye sınıfının kârlarından ya da daha fazla vergilendirmeye değil doğrudan devletin kaynak aktarımıyla sağlandı. 1990'lardaki artışın kaynağı büyük oranda emekçi kesimlerden sağlanan vergiler ya da iç ve dış borçlanmaydı. Bu durum devletin sosyal alandaki yatırımlarını sekteye uğrattı ve enflasyon, bütçe açığı ve dış borcun atmasına sebep oldu. Emekçi kesimin aleyhinde işleyen bu büyüme stratejisi 1994'te yaşanan büyük bir ekonomik krizle sürdürülebilirliğini yitirme noktasına geldi (Saraçoğlu, 2015, 761).

Türkiye'de neo-liberal politikalarla birlikte; kamu bankalarının denetim dışı bırakılmasıyla soyulması arttı; kara para aklama işleri kolaylaştırıldı, para kaynağının sorgulanması kaldırıldı, faizci bankerlerin artmasıyla toplumsal yapıda derin yaralar açıldı, cinayetler, intiharlar yaşandı. Mevcut hükümet bunu ani bir transformasyon olarak belirtse de işsizliğin, yoksulluğun hakim olduğu ve buna rağmen tüketimin aşılandığı yıllar oldu. İşsizlik, köyden kente olan göçü, göç şehirlerde gecekondulaşmayı arttırdı. Bir yandan gecekondularda yaşayan sakinlerin kimlik bunalımı, bir yandan Kürt kimliğiyle dışlananların kimlik bunalımı insanları arayış içine sürükledi. Bu arayış siyasal partiler ile temsilcileri oldukları tabanlar arasında da bir krize yol açarak kendilerine kimlik vaat eden siyasal partilere kayışın önünü açacaktır. Bu partilerin başında, askeri yönetimin sentez ideolojisiyle büyüme imkânı bulan Refah Partisi gelir. Neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentezi ile gelişen İslamcılığı siyasal argüman olarak kullanan Refah Partisi bu ortamda büyüme imkanı bulacaktır ve devlet aygıtlarının Refah Partisi üzerindeki faaliyetleri ileriki bölümlerde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İSLAM SENTEZİ İLE YÜKSELEN İSLAMCILIK

12 Eylül sonrası devlet aşırı ideolojilere karşı toplumsal birliği kurmak ve korumak ve halkın rızasını alıp meşruiyetini koruyabilmek için İslam'ı tutkal bir ideoloji olarak kullanmaya başladı. Kuran kursları, tarikatlar, dini vakıf ve dernekler, camiler bu dönemde arttı ve büyük gelişme gösterdi. Devlet Türk-İslam sentezi ile dini de yanına alarak kitleleri manipüle etti, dini kitlelerin ideolojisi haline getirdi (Akdoğan, 2000, 59). Devlet sol kesime, azınlıklara karşı Türk-İslam sentezi politikalarıyla İslamcılığın gelişmesine yol açtı. Bu dönemlerde İslami sermaye politik faaliyetler için ekonomik yatırımlar gerçekleştirdi. İslamcılık gücünü bir anlamda sistemin kendisinden aldı (Çoban, 2011, 235). Böylece İslamcılığı esas alan Refah Partisi bu koşullar altında kurulacak ve büyüyecektir.

3.1. REFAH PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE İDEOLOJİK ARGÜMANLARI

12 Eylül'ün ardından 1983'te demokratik yönetime tekrar geçiş olarak siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesiyle Ali Türkmen başkanlığında 33 kişilik bir grup eski MSP'li 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi'ni kurdu. Milli Güvenlik Konseyi MSP'nin devamı niteliğindeki bir partiyi seçimlere sokmak istemediğinden parti kurucularını sürekli veto etti (Duman, 1998, 101). Askeri yönetimin parti kurucularını veto etmesi sebebiyle kadrolaşması tamamlanamayan RP, 1983 genel seçimlerine katılamadı.

MNP Kuruluş Beyannamesi'nde (1970) geçen "Millî Nizâm Partisi, Milletimizin fitratında mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizâm, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selâmet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir; bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun, Hak'kın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdeler; bütün vatandaşlarımızı bu

ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmağa çağırır”(s. 1) cümleleriyle Milli Görüş Partilerinin isimlerinin Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi olması bu geleneğin devamı olduğunun apaçık göstergesidir. RP sürekli MNP ve MSP’nin ön plana çıkardığı manevi kalkınma, ağır sanayi sloganlarını kullanarak da bunu belli etti (Duman, 1998, 102).

İslamcılığı ideolojik bir siyasi ve ekonomik bir temel olarak kabul etmiş olan Refah Partisi’nin Milli Görüş olan dünya görüşü farklı yerlerde farklı yorumlarla ön plana çıkması sebebiyle tam olarak net değildir. Milli Görüş Hareketi sağdan milliyetçilik, soldan popülizm ve devletçilik gibi iki taraftan da işine gelen görüşleri kendince yorumlayarak aldı ve bunları anlaşılması zor bir dinselikle yoğurdu. Milli görüş Hareketi sırf dindar oldukları için ikinci sınıf vatandaş olarak görülen insanları sisteme yeniden entegre etti (Çakır, 1996, 1214-1216).

RP, Milli Görüş çizgisindeki seleflerinden farklı olarak daha liberal söylemlere yöneldi. 1980’lerin Türkiye’sinde görülen liberalleşme politikaları siyaseti de etkiledi. RP de liberalleşme rüzgarından etkilendi ve söylem değişikliğine gitti. 1970’li yıllara egemen ekonomik düzen ithal ikameci sanayileşme modelinde MNP ve MSP küçük sermayenin sözcülüğünü üstlenirken 1980’lerin neo-liberal politikalarına paralel olarak uluslararası pazar ile ilişkileri kabul eder duruma geldi. MNP ve MSP korumacı-devletçi bir çizgideyken RP, serbest piyasayı kabul eden yaklaşımlar sergiledi (Akdoğan, 1999, 265).

Ekim 1993, Refah Partisi 4. Büyük Kongresi’nde Erbakan, Refah Partisi’nin vaatlerini; temiz yönetim, milli görüşe dönüş, manevi kalkınma, yönetimin merkeziyetçilikten kurtulması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, güvenlik reformu, adliye ve hukuk reformu, çevre ve doğal denge tahribinin önlenmesi, devletin ekonomik faaliyetleri bırakması ve asli görevlerine dönmesi, adil düzenin kurulması, olarak sıraladı (Çakır, 2005, 555-557). Bu vaatler doğrultusunda aşağıdaki başlıklar altında Adil Düzen projesi başta olmak üzere, RP’nin ideolojik söylemlerinden bahsedilecektir.

3.1.1. Adil Düzen Projesi

Refah Partisi'nin siyasi görüşlerini anlayabilmek için Adil Düzen kavramını da anlayabilmek gerekmektedir. Adil Düzen, adalet kavramı üzerine inşa edilen ve bir düzen değişikliğini öngören eklektik, karmaşık, ütöpik bir projedir. “Kabile sosyalizmi”, “Sovyet komünizmi”, “Arap sosyalizmi” gibi bir dizi siyasi nitelendirmeler yapılan Adil Düzen söylemi faizsiz, alternatif bir ekonomik sistem projesi olarak Erbakan tarafından 1991 seçimlerinde slogan olarak benimsendi (Çakır, 2005, 557-559).

1980 sonlarında neo-liberalizmin/serbest piyasanın hegemonyasını ilan etmesiyle birlikte Refah Partisi dinsel temelli ulusal kalkınmacılık fikrinde temellendirdiği devlet eliyle yeni ve dev fabrikaların açılmasını eskisi kadar savunamaz oldu. Refah Partililer “Gerçek özelleştirmeci biziz”, “IMF ile en iyi anlaşmayı biz sağlarız” gibi iddialarla ortaya çıkarak ekonomik alanda Adil Düzen politikasını ürettiler (Çakır, 1996, 1265).

Erbakan, 1991'de yayınlanan Adil Ekonomik Düzen adlı kitapçıkta, zamanın ekonomik sistemini köle düzeni olarak nitelendirerek bu düzenin milyonlarca insanı geçim sıkıntısına soktuğunu, açlık ve sefaletle ezdiğini, işsizlik ve geri kalmışlığa mahkûm ettiğini, insanların haklarını emperyalizme ve dünya Siyonizm'ine aktardığını belirterek eleştiri getirdi. Bu durumun ülkeleri sosyal patlamalara götürdüğünü, yeryüzünde huzur ve güvenliği ortadan kaldırdığını belirten Erbakan'a göre köle düzeninin beş temel mikrobunu vardır: Faiz mikrobunu, haksız vergi mikrobunu, darphane mikrobunu, kambiyo mikrobunu, kredi sistemi mikrobunu (Çakır, 2005 ,559-560).

Milli Görüş'ün yeni düzeni olarak gösterdiği Adil Düzen vaatleri; Anayasa'ya aykırı köle düzenini ortadan kaldırıp yerine Anayasa'da sözü edilen herkese refah getiren ve hakkını veren bir düzen, faizin olmayacağı, haksız vergilerin kalkacağı, paranın değerinin hak ölçüsü olacağı ve değerinin düşürülmeyeceği, kredilerin adil ölçülerle faydalı iş yapan herkese verileceği, herkesin olduğu zamandan üç katı fazla satın alma gücüne kavuşacağı, en ucuz üretimin Türkiye'de olacağı, Müslüman ülkelerle ortak pazar oluşturup Türkiye'yi dünyanın en güçlü ülkelerinden biri yapmak olarak sıralandı (Çakır, 2005, 560-561).

Adil düzen somut bir programdan çok üstünkörü bir ütopyayı andırıyordu ve hayata geçirilmesi ciddi gerilimlere yol açabilirdi. RP, katı ve taviz vermez bir şekilde Batı karşıtı bir politika izledi. Türkiye'nin Ortak Pazar, ardından Avrupa Topluluğu üyeliğine, buna bağlı olarak da Gümrük Birliği Antlaşması'na şiddetle karşı çıkan RP, dünyadaki gidişatın nedeni olarak ABD ve İsrail'i gördü (Çakır, 2005, 569). ABD'nin ve Siyonist mason komplosu olarak nitelendirdiği İsrail'in asıl hedefinin İslam dünyası olduğunu ileri sürdü. Bu doğrultuda Müslüman Ülkeleri Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Ortak Pazar Teşkilatı ve Birliği, Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi, Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği şeklinde liderlerinin de Türkiye olduğu birliklerin kurulması gerektiğini savundu (Çakır, 2005, 564-566). RP'nin anti-emperyalizmi, "siyonist ve mason komplosu" omurgasında yükseldi. RP, "İslâm NATO'su, ortak pazarı, UNESCO'su, dinarı" vb. gibi hayali önermeleriyle emperyalist sistemin özüne karşı çıkmadığını, Türkiye'nin öncülüğünde İslâm dünyasını yeni bir emperyalist blok haline getirmek düşüncesini sürekli olarak öne çıkardı (Çakır, 1996, 1216).

Adil Düzende devlet güvenlik, yönetim, yargı, enerji temini, su, yol, altyapı gibi genel hizmetleri yürütecekti ve temel şart olarak ise ne kadar tüketeceksen o kadar üreteceksin şeklindeydi. RP'ye göre Adil Düzen asıl amaç değildi, Saadet Nizam'ına giden bir ara aşamaydı. Fakat bunun da ayrıntıları RP tarafından tam olarak açıklanamadı (Çakır, 2005, 561-562). Türköne (1994), Adil düzen projesini değerlendirirken kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanlarını aldıklarını söyleyen RP'nin ütöpik bir arayış içinde olduğunu belirtir. Ona göre adil düzen söylemi propaganda aracı olarak halkın adalet arayışına karşılık veren güçlü bir slogan olabilir (s. 74-75).

3.1.2. Dış Politikada Yeni Açılım

RP Birinci Büyük Kongresinde partinin kurucusu ve o zamanki genel başkanı Ahmet Tekdal, dış politikada Türkiye'nin uluslararası çıkarlarını her yönüyle koruyan bağımsız bir dış politikadan yana olduklarını, NATO'yu bir savunma ittifakı olarak ulusal çıkarlara uygun gördüklerini, Türkiye'yi bir sanayi ve tarım ülkesi haline getirmenin ana hedefleri olduğunu ifade etti. Tekdal, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin engellenmemesi, taraflara karşılıklı menfaatler sağlaması ve ekonomik ilişkilerle sınırlı kalması halinde ortak pazarı desteklediklerini fakat Türkiye'nin Avrupa'nın bir eyaleti haline getirecek olan siyasi bütünleşmeye karşı olduklarını belirtti (RP Birinci Büyük Kongresi, 10).

RP, Türkiye'yi Avrupa'nın bir eyaleti yapacak birlikteliği değil, bölgesinde büyük ve güçlü bir Türkiye oluşturmak hedefindeydi. Batı'dan kopmadan Doğu ile ilişkileri arttırmak ve İslam dünyasının liderliğini üstlenmek istiyordu. Bu amaç doğrultusunda RP, iktidar ortağı olduğu dönemde ilk olarak D-8'ler Zirvesi kurarak Müslüman ülkelerle işbirliği oluşturma yoluna gitti (Akdoğan, 1999, 214). Batıya sadece ekonomik ve güvenlik ilişkileri yönünde önem veren RP, siyasi ve toplumsal olarak ümmetçi bir millilikle İslam ülkeleriyle ilişkiler kurmaya daha çok önem verdi.

Dış politikada yönünü İslam ülkelerine dönen RP'nin bu tutumu ülke içinde laikliğe yönelik kaygıların daha da artmasına sebep oldu. İktidara geldiği dönemde İslam ülkelerine yönelik gezileriyle tepki çeken RP'nin laiklik görüşü bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

3.1.3. Demokrasi ve Laiklik Görüşü

Kendilerini “gerçek demokrasi” savunucusu olarak gören Refah Partisi demokrasiyi lağvedip şariat düzenini oluşturmakla suçlandı. Örneğin Başbakan Tansu Çillerin, RP'yi kapatma, TBMM'den atma tehditlerini yanıtlayan Erbakan, bunun adının faşizm olduğunu, böyle bir gelişmeyi “demokrasiye inanan, gönül vermiş 65 milyonun karşı duracağını” belirtti (Çakır, 1996, 1266).

Refah Partisi demokraside temel iki prensip olan inanç ve fikir özgürlüğü ile eşitliğin Türkiye'de uygulanmasının Anayasa'da belirtilenden çok farklı olduğunu

ifade etti. Anayasa’da inanç ve fikir özgürlüğünden, temel hak ve özgürlüklerden bahsedilmesine rağmen inanan insanların inançlarının gereğinin yerine getirilmesine izin verilmemesini utanç verici bir durum olarak belirtti. RP’ye göre Anayasa’da bütün insanların inançlarının gereğini yerine getirebilecekleri, inançları doğrultusunda yaşayabilecekleri belirtilse de üç beş Müslümanın bir araya gelip ibadet yapması dini ayin olarak görülmekte ve bu insanlar Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nde yargılanmaktadır. Devlet dairelerinde, okullarda, üniversitelerde, hattâ imam hatip liseleri ile fakültelerinde okuyan kadınların başlarını örtmesine izin verilmeyerek kapılarından geri çevrilmektedirler. Refah Partisi’ne göre bu uygulamanın demokrasi ile bir ilgisi bulunmamaktadır (Tek Çözüm RP, 1987, 5).

Refah Partisi’ne göre Türkiye’de laiklik adına dinsizlik yapılmakta ve inananlara zulmedilmektedir. Laiklik karşıtı uygulamalar olarak başörtüsü takan kadınlara yönelik baskıların kaldırılması ve imam hatip okullarının açılması düzenlemeleri RP tarafından hedeflenen birtakım uygulamalardır. Laiklik terimini Türkçe olmadığı için Anayasa’dan çıkartacaklarını söyleyen RP’liler devletin farklı inanç toplulukları karşısında tarafsızlığını yalın bir din ve vicdan özgürlüğüne indirgediler (Çakır, 1996, 1266).

Erbakan, taklitçiler olarak nitelediği muhalefetin inananlara karşı Atatürkçülüğü ve laikliği bir tabu olarak kullandığını, hem Atatürk dine çok saygılıydı ifadelerini kullanıp hem de din ve vicdan hürriyetini sınırlandırmak için Atatürkçülüğü kullandıklarını ifade etti. Demirel bir konuşmasında, “*laiklik ve Atatürkçülük Din ve Vicdan hürriyetini tehdit eder, sınırlar*” ifadelerini kullanması üzerine Erbakan bunun suç olduğunu ifade etti. Erbakan’a göre, Demirel’in belirttiği ifadede laiklik, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak değil, onu sınırlayan bir faktör olarak ele alındı. Erbakan İstiklal Harbinden önce Amerikan mandacılığını isteyenlerin olduğunu bugün bu kişilerin taklitçiler olduğunu oysa Atatürk’ün bağımsızlık istediğini, yerliliği ve kalkınmayı istediğini, dolayısıyla Atatürk’ün yaşasa Refah Partili olacağını dahi öne sürdü (RP Yıkılan Tabular, 1992, 23-26). RP’nin Atatürk’ün hedefleriyle kendi dünya görüşünü özdeşleştirip soldan destek alma amacını gütmesi ne kadar zorlama bir söylemse de laikliği vicdan hürriyetinin

teminatı olarak görüp laiklik adına inanan insanlara adaletsizlik yapıldığını belirtmesi de bir o kadar gerçekçi bir söylemdir.

3.1.4. Teröre Sunduğu Çözüm

Refah Partisi teröre sunduğu reçetede Türkiye'nin uzun yıllar terörle uğraştığını ve ana meselelerinden biri olduğunu belirtti. Terörün dış güçler tarafından planlı olarak tahrik edildiğini ve desteklendiğini ve gittikçe daha tehlikeli bir yol alacağını belirtti. RP, terörün gelişmesindeki en büyük nedenlerden birini Güneydoğu'da uygulanan milliyetçi ırkçı yanlış politikalarla teröre müsait bir ortamın yaratılması olarak gördü (RP Güneydoğu, Terör ve Çözüm, 1990, 1).

Refah Partisi'ne göre terörün tırmanışında taklitçi zihniyete sahip ANAP, (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) SHP ve (Doğru Yol Partisi) DYP iktidarlarının yanlış politikalarının büyük payı vardı. Materyalist ve ırkçı politikalar uygulayan bu partiler, faizci ve bozuk ekonomik düzen ile özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini aç ve geride bıraktılar. Hizmet değil, baskı devleti uygulamaları yapıldı, insan hakları yeterince tanınmadı, teröre karşı yapılan savaşta suçlu ile masum arasında dikkatli bir ayırım yapılmayarak adeta bir savaş görünümü verildi. Bu durum bölge halkını yanlış tercihlere itti ve bölgedeki çatışmayı ve etnik düşmanlığı derinleştirdi. Milli menfaatleri gözetken politikalar uygulanmadı, Türkiye'yi bölmek isteyen dış güçlerin güdümünde hareket edildi ve teröre destek veren Çekiç Güç'ün Türkiye'de üstlenmesine izin verildi (RP Güneydoğu, Terör ve Çözüm, 1990, 3-5).

RP terör sorununu sadece tek açıdan ele almadı. Terör meselesi, Kürt Meselesi, Güneydoğu meselesi olarak üç yönden ele aldı. Kürt meselesi ve Güneydoğu meselesinin terör ortamının gelişmesine neden olduğunu belirtti. Bu meseleleri görmezden gelip veya yok sayıp sadece terör meselesi olarak ele almanın kesin bir çözüm getirmeyeceğini savundu. RP, teklif edilecek herhangi bir çözümün bölgenin tarihi ve sosyal gerçeklerine uygun olması gerektiğini, Kürtlerin büyük devletlere ev sahipliği yapmış bir bölgenin ve İslam coğrafyasının bir parçası olduğunu göz önünde bulundurularak çözüm getirilmesi gerektiğini savundu. Dolayısıyla İslam faktörü göz önüne alınmadan bölgede bir çözüme

varılamayacağını, bölgede yaşayan her etnik grup arasındaki barışın İslam altında bir çözümle mümkün olduğunu savundu (RP Güneydoğu, Terör ve Çözüm, 1990, 6).

Refah Partisi İslam kardeşliği, faizci düzenin terkedilmesi, baskı düzeninin terkedilmesi, Çekiç Güç'ün gönderilmesi, Irak'a ambargonun kaldırılması, kamu görevlilerinin eğitilmesi, özel güç, istihbarat, özel kalkınma programı, bölgedeki olağanüstü halin kaldırılması, modern teçhizat, TBMM izleme komitesi reçetesi ile terör hastalığının kaybolacağını ifade etti (RP Güneydoğu, Terör ve Çözüm, 1990,1)

3.1.5. Partinin Çalışma ve Örgütlenme Tarzı

1980 sonrasında itibaren sürekli sürekli olarak yükselme büyüme göstermiş olan RP gün geçtikçe kitle partisi görünümünü daha da arttırdı. Refah Partisi'nin örgütlenmesini Milli Görüş'ün 25 yıllık çekirdek kadrosu oluştuyordu. Bu kişilerin yaşlanmasıyla oluşan boşluğu, MSP Gençlik Kolları'nda politikaya atılmış orta kuşak doldurdu. 1980'lerde katılanlar ise uyumları ve yetenekleri sayesinde hiyerarşinin üst basamaklarına çıkabildi. Öncüllerinden farklı olarak gençlerin ve kadınların rolüne daha önem verilerek, il ve ilçe örgütlerine hanım komisyonları kuruldu (Çakır, 1996, 1966-1967).

Her apartmanda, her sokakta, her mahallede ayrı ayrı sorumluların olduğu, her mahalle sorumlularını denetleyen bir mahalle müfettişinin olduğu bu örgütlenme modeline “tespih modeli” denildi. İllerde 50 asil, 50 yedek üyeden oluşan il divanları toplandı ve benzerleri ilçelerde de oluşturularak, mahalle sorumluları doğrudan ilçe başkanlığı bağlandı (Çakır, 1996, 1967).

Refah Partisi her seçim genel stratejiler yanında yerel stratejiler de geliştirerek aktif bir örgütlenme gerçekleştirdi ve parti üyeliğine çok önem verdi. Tepeden tırnağa dinsel bir görünümde olan RP kendisine katılan üyelerle geçmişi ne olursa olsun teşkilatlı bir şekilde çalışmaya başladı. Bu bakımdan RP, MSP'de olduğu gibi partiye üye olacaklarda “İslami takva” şartı aramadı. RP içinde İstanbul örgütünün başını çektiği yenilikçi akım eskide olduğu gibi dinsel talepler etrafında değil sosyo-ekonomik sorunlar çerçevesinde seferber oldu. Özellikle 1990'lı yıllarda RP yenilikçi çizgide stratejilerini belirledi. Kadınların kapı kapı propaganda yapması,

açık kadınlarla imaj yumuşatılmasına gidilmesi, sakallı ve çarşaflıların partisi olmaktan çıkarılması, meyhaneler, gece kulüpleri, kiliselerin de seçim kampanyalarına dâhil edilmesi imaj değişikliğinin somut göstergeleri oldu. Refah Partisi laik kamuoyundan ziyade, daha çok ordudaki imajını düzeltmeye önem vermesi açısından çalışmalarını titizlikle ilerletti (Çakır, 1996, 1967).

Bu başlıklar altında RP'nin ideolojik argümanlarını inceledik. İleriki başlık altında RP'nin iktidar olma yolundaki mücadelesini, yükselişine sebep olan etkenleri inceleyeceğiz.

3.2. REFAH PARTİSİ'NİN İKTİDAR MÜCADELESİ

1980 darbesiyle siyasi yasak konulan liderlerin yasakları 1987'ye kadar devam etti. Bu süreçte 1983'te Refah Partisi kuruldu. Milli Görüş hareketinin üçüncü İslamcı partisi, 1983 genel seçimlerine katılmak istedi fakat askeri hükümetin vetoları sebebiyle seçimlere katılamadı. Ancak bir yıl sonra Ahmet Tekdal liderliğinde yerel seçimlere katılarak oyların % 4.8'ini aldı (Özdalga, 2006, 110).

RP'nin 1984 yerel seçimlerinde beklenenden az oy almasının sebebi, daha önce MSP'den İzmir Milletvekili aday olan Turgut Özal'ın dört eğilimi birleştirmek sloganıyla Anavatan Partisi'ni kurması, bunu yaparken de İslamcı tabandan destek almasıdır (Duman, 1998, 102). Erbakan'ın icazet alarak siyasete katıldığı İskender Paşa Cami imamı Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku 12 Eylül'ün ilk günlerinde yaşamını yitirmiş, yerini damadı Esad Coşan almıştı. Fakat Erbakan, Coşan'a Kotku'ya olduğu gibi bağlı değildi. RP'nin 1983 seçimlerine katılamamasıyla Coşan tabanına ANAP'ı destekleme talimatı verdi (Çalışlar, 1995, 51). Özal'ın hem daha önce Milli Görüş partilerinden birinde aday olması, hem parti kurmasıyla söylemindeki muhafazakârlık vurgusu İslami cemaatin oylarını almasına sebep oldu.

Erbakan, 1987 genel seçimlerinin hemen öncesinde partinin genel başkanlığına geldi ve seçimlere girecek partilere karşı eleştirilerde bulundu. 1987 erken genel seçimlerine girecek olan partilerden ANAP ve DYP olmak üzere ikisinin liberal, SHP ve (Demokratik Sol Parti) DSP'nin solcu zihniyete sahip olduğunu fakat aralarında hiçbir farkın bulunmadığını dile getirdi. Bu dört partinin, Amerikancı,

Avrupa Topluluğu savunucusu, IMF'ci, ahlak tahribatçısı, montajcı ve sömürge tipi kalkınmadan yana olduğunu, zihniyetlerinin ve politikalarının aynı olduğunu, dolayısıyla ülke sorunlarına çözüm getiremeyeceğini ifade etti. Erbakan bu partilerin dış politikada bağımlı olduklarını; Kıbrıs meselesini, Ege meselesini çözemeyeceklerini; ülkenin dışardaki haklarını koruyamayacaklarını; dar gelirliyi ezdiklerini; faizci olduklarını; paranın değerini düşürdüklerini ve vergiyi fakirden alıp krediyi zengine verdiklerini savundu (Tek Çözüm RP, 1987, 3).

Erbakan RP'nin başına geçince, RP'nin kaybettiği tabana yeniden kavuşma umudu doğdu. Bundan endişelenen ANAP'ın ani bir erken seçime gitme kararı alması üzerine Erbakan seçimleri, "Taklitçi dördüzler İstiklal Harbinden önce Amerikan Mandası isteyenlere benzemektedir" sözleriyle İstiklal Harbi'ne benzetti. Refah seçimlerde yüzde 10 barajını aşamasa da önemli bir oy oranına sahip olarak tabanına yaklaşabildi (Duman, 1997, 104).

SHP'nin birinci parti olarak çıktığı 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde RP de ilerlemesini devam ettirdi. RP, yerel seçimlerde oylarını arttırarak Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il belediye başkanlıklarını kazandı.

Turgut Özal, Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı süresinin dolmasıyla, muhalefet partilerinin katılmadığı Meclis'te 3. Oturumda, 31 Ekim 1989'da Cumhurbaşkanı seçildi. ANAP Genel Başkanlığına ise Yıldırım Akbulut geçti ve Cumhurbaşkanı Özal tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi (Kongar, 1999, 224). 1991 Erken Genel seçimlerine kadar ANAP Yıldırım Akbulut ve sonrasında Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında iktidarda kaldı.

ANAP iktidarı döneminde Özal ailesine karşı hanedan suçlamaları ve partililerin yolsuzlukları gündeme geldi. Hükümetlerin yolsuzlukları, adam kayırma ve rüşvetle anılması partilerin temsil güçlerini önemli ölçüde kaybetmelerine neden oldu. Bu durum seçmenlerin temiz ve şeffaf yönetim vaat eden Refah Partisi'ne yönelmelerine yol açtı.

3.2.1. Seçimler ve Refah Partisi'nin Yükselişi

ANAP hükümeti döneminde 1991'de erken seçim kararı alındı ve yeni bir seçim yasası kabul edildi. 1991 erken genel seçimleri öncesinde ANAP'ın seçim sisteminde küçük partilerin aleyhine olacak şekilde değişikliğe gitmesi partiler arasında birleşmeleri ve ittifakları doğurdu. ANAP'tan kopan kimi milletvekilleri DYP'ye katılma kararı aldı. Halkın Emek Partisi (HEP) seçimlere giremedi ve adaylar, SHP içinde yerlerini aldılar. Barajı aşma olanağı bulamayan İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) Refah Partisi'nin çatısı altında seçimlerde yer aldılar (Akşin, Boratav, Tanör, 2000, 86).

1991 erken genel seçimleri, siyaset anlayışının değiştiği bir ortama sahne oldu. 1991 genel seçimlerinde partiler, önceki seçimlerden farklı olarak imaj değişikliğine gittiler. Fakat siyasal partilerin söylem ve politikaları birbirine benzer bir hal aldı. 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Erbakan ve Perinçek dışındaki liderlerin söylemleri neredeyse birbirinin aynısıydı. Refah'ın 1991 erken genel seçimlerinde kullandığı dil ve söylem değişti (Çakır, 1996, 1265).

Geleneksel söylem ve tarzından çok farklı bir yol izleyen Refah Partisi 1991 erken genel seçimlerinde adeta modern ve laik bir parti görünümüne büründü. Tamamen bir vitrin değişikliğine giden Refah Partisi'nin afişlerinde başı açık kadınlara yer verildi. Kadınlar kongre salonlarında en ön sıralarda oturtularak çağdaş olduklarına dair mesajlar verildi. 1970'li yıllarda Ecevitli CHP'nin *bu düzen değişmelidir* sloganı gibi RP de solun neredeyse kullandığı tüm sloganları kullanarak köle düzeninin son bulacağına dair vaatlerde bulundu (Çalışlar, 1995, 56).

Erbakan, 1991'de verdiği bir söyleşide RP'nin kitle partisi doğrultusunda bir değişim gösterdiği söylemlerine, "Refah Partisi hiçbir zaman kitle partisi olamaz" diyerek cevap verdi. Partilerin bir inancı, bir amacı olması gerektiğini ifade eden Erbakan'a göre parti demek inanç ve düzen demektir ve ona göre kitle partisinden parti olamaz (Özdalga, 2006, 111). Erbakan bu ifadelerde bulunduyorsa da partinin 1991 erken genel seçimleri başarısının ardında, partinin kitle partisi olması gerektiğini ifade eden Bahri Zengin'in uygulamaları da yatmaktadır.

Partinin Genel Başkan yardımcısı ve tanıtma işlerinden sorumlu Bahri Zengin, RP'nin bir kitle partisi olması gerektiğine inanıyordu. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç ettiğinde imzaladığı Medine Anlaşması'ndan yola çıkarak Çok Hukuklu Toplum projesini gündeme getirdi. Bu projeye göre Hz Muhammed'in İslam'ın kuruluş yıllarında yaptığı gibi her dini ve siyasi topluluk kendi hukuku içinde yaşayacaktı. Mirastan evlenmeye ve ibadete kadar her alanda cemaatler, kendi anlayışlarına uygun bir hukuk içinde ilişkilerini sürecektirdi (Çalışlar, 1995, 57-58).

Refah Partisi'nin propaganda afişlerinde başı açık kadınlar yanında hakkını arayan, sömürü düzenine karşı çıkan işçiler, baskı ve şiddete karşı çıkanlar ve özgürlük arayan aydın kesimler de vardı. Geleneksel bir dinci parti yerine çağdaş bir parti görünümü veren Refah Partisi'nin geleneksel yöneticiler yerindeyken özünde ne kadar bir değişikliğe gittiği tartışma konusudur (Çalışlar, 1995, 56-57). Zengin'in bu görüşlerine rağmen partinin geleneksek İslamcı çizgisi sürdü ve parti tabanı için böyle bir şey mümkün değildi.

RP'nin geleneksel çizgisi Osmanlı'nın siyasi ve kurumsal yapısını savunmaktı. MNP-MSP ideolojisini bu geleneksel çizgi üzerine oturttu ve bu eğilimini Milli Görüş ilkesi altında yıllarca devam ettirdi. Milli Görüşçüler Cumhuriyet dönemiyle İslamiyet'in baskı altına alındığını ve din düşmanlığı yapıldığı sık sık vurguladılar. Laik sistem ve sol düşünce Milli Görüşçüler tarafından büyük tehlike olarak görüldü (Duman, 1997, 106-107).

Türkiye'de hızlı göç sebebiyle yaşanan çarpık kentleşme ve Körfez Savaşı ile Güneydoğu sorunun yarattığı ekonomik sıkıntılar toplumda tepki oluşturdu. RP, yeni bir arayış içine giren toplum için alternatif oldu. RP'nin söylem ve vitrin değişikliğine gitmesi, çağdaş, özgürlükçü, kentli bir çizgi çizmesindeki amaç, ülke durumundan yararlanarak iktidarı ele geçirmek ve devleti İslamileştirmektir. İlk yıllarında kırsal kesimin ve küçük burjuvazinin partisi olan Milli Görüş, RP sürecinde dış görünümü ve sloganlarıyla büyük şehirlerden de oy almaya başladı. Türk toplumunu İslami kurallar çizgisinde örgütleme amacı değişmese de söylemlerinde büyük değişikliğe gitti. Özellikle partisine olan liberal katılmalar da RP'nin değişiminde etkilidir. Anıtkabir'i put olarak gören Erbakan bu tavrını bile

değiştirdi. Erbakan “*biz gerici değiliz ilericiyiz*” diyerek hoşgörölü ve demokratik bir görünüm çizmeye çalıştı. Siyasi çevreler ve RP’nin bu tavrından hoşnut olmayan parti dışı dinci kesimler, “*Erbakan yönünü bir kıbleye bir Anıtkabir’e çevirmektedir*” şeklinde değerlendirdiler (Duman, 1997, 108-109).

1991 genel seçimleri Milli Görüş Hareketi’nin önünü açtı. TBMM’de temsil edilen Refah Partisi diğer partilerin krizlerinden istifade ederek dinamik örgüt yapısıyla hızla kitleselleşmeye başladı. Refah Partisi sadece din ve cami cemaati kavramı ile yetinmekle kalmadı ve tüm toplumu kucaklamaya çalışan bir parti görünümünü vermeye çalıştı. “Yaradılanı severiz Yaradan’dan ötürü” ilkesiyle kapı kapı gezerek seçmeni yanlarına çekmeye çalıştı (Çakır, 2005, 549). 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerine MÇP ve IDP ile ittifak yaparak giren RP, oylarını ikiye katlayarak 62 milletvekili çıkardı. “İnananlar Refah’ta birleşti” şeklinde ses getiren ittifak içinde önemli çatırdamalar gerçekleşti. Refah Partisi içinde Kürt kökenli bazı milletvekilleri ırkçı-şoven olarak gördükleri MÇP ile ittifak yapılması sebebiyle istifa ettiler (Çalışlar, 1995, 56). Kürt İslamcılarının sözcüsü durumundaki Altan Tan’a göre Refah’ın Türk-İslam sentezi isteyenlerce desteklenmesi RP’nin sağ eksene oturtulmak istenmesidir. RP’nin bu ittifakına İsmet Özel, Ali Bulaç gibi İslami düşünürler de tepki gösterdiler (Duman, 1997, 105).

1991 genel seçimlerinden sonra 8 yıllık ANAP dönemi kapandı ve Türkiye yeni ittifaklara, koalisyonlara sahne oldu. Özal’ın ANAP’ı DYP’nin ardından ikinci sıraya, SHP üçüncü sıraya düştü. Türkeş ile ittifak kuran Erbakan milliyetçi ve dinci sağ kesimlerin partisi olarak dördüncü sırada meclise girdi. Böylece 12 Eylül 1980 öncesinin liderleri Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş Mecliste tekrar yerlerini aldılar (Akşin, Boratav, Tanör, 2000, 87).

1991 genel seçimlerin sonrasında merkez sağ ve sol ideoloji arasında kurulan ittifakla Süleyman Demirel Başbakanlığında DYP-SHP hükümeti kuruldu. Siyasal İslam tutumuyla öne çıkan RP de yükselişe geçti. RP, iktidar olabilmek için merkeze tepki duyan kesimi yanına alma strateji uyguladı ve merkezci bir politika güderek partisinde vitrin ve söylem değişikliğine gitti. Refah Partisi, MSP’nin Milli Görüş söylemini daha az anar oldu ve daha çok Milli Şuur ve Adil Düzen söylemlerine yer verdi. RP’ye göre modernleşme yolunda ileriye gidilememesinin sebebi

sanayileşmede yabancı kaynaklara öncelik verilmesi, milli yerli sanayi eksikliği ve milli şuur eksiklidir. Sanayileşme ile bölgeler arası dengesizliğin kaybolacağı söylemleriyle RP sol düşüncenin söylemlerini de kullandı.

Türkiye neo-liberal politikaların yoğunlaşmasıyla dünya ekonomileriyle eklemlenmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle post-modern siyaset yaklaşımları toplumda egemen olmaya başladı. Post-modern siyaset yaklaşımlarının Türkiye’de yansıması İslam ve kimlikler konusuna, özellikle Kürt konusuna yapılan vurgularla gerçekleşti. Siyasetin gündemi ulus devlet, üniter devlet ve kimlikler; laiklik ve İslam/türban ekseninde oluşturulmaya başladı. 1990’larda merkez sağ ve sol partiler, bireylerin kimliklerini de dikkate alarak taleplerine karşı aşırı yerel istekler olarak değerlendirip, kimlik bunalımına cevap verememeleri bir temsil krizi yarattı. Merkez partiler devlet çeperinin içine çekilmeyi tercih ettiler (Bayramoğlu, 2001, 16- 17).

Refah Partisi’nin yükselişte olduğu bu yıllar ülkede terörün kol gezdiği, (Kürdistan İşçi Partisi) PKK’nın Güneydoğu’da hüküm sürdüğü, suikastların, katliamların, politik skandalların, ekonomik krizlerin yaşandığı yıllardı. Dolayısıyla Milli Görüşçüler bu yaşananlardan adeta beslenerek yükselişini sürdürdü. 1990’lı yılların özellikle ilk yarısı bu krizlerle geçti. PKK’nın Türkiye üzerindeki faaliyetleri arttı ve Irak’ın Kuveyt’i işgali nedeniyle Kuzey Irak’taki PKK varlığı Türkiye açısından problem yarattı. PKK’nın faaliyetlerinin artmasıyla Güneydoğu’da askeri önlemler arttırıldı. Güvenlik problemlerinin artışı, kamu yönetiminde sivil otoritenin askerlere geçmesine sebep oldu ve yerel yöneticiler askerlerin otoritesi altında kaldılar (Bayramoğlu, 2013, 33-35).

İrticai faaliyetlerin arttığı, suikastların yaşandığı korku dolu bu dönemde, dönemin başta gazeteci ve akademisyenler olmak üzere önemli isimler suikasta uğradılar. Bu süreç içinde 17 Nisan 1993’te ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal ani bir kalp krizi sonucu yaşamını yitirdi. Büyük bir şok etkisi yaratan Özal’ın ölümü sonrasında Cumhurbaşkanlığı konumuna kimin geleceği soruları gündeme geldi ve nihayetinde Süleyman Demirel Türkiye’nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Süleyman Demirel’in DYP’de boşalan koltuğuna ise Tansu Çiller seçildi. Çiller’in kurduğu hükümet daha güvenoyu alamadan, Madımak Katliamı yaşandı (Birand ve Yıldız, 2012, 15-29).

İslam ülkelerinde tepkilere yol çan Hint Asıllı Salman Rüşdi'nin "Şeytan Ayetleri" eseri Aziz Nesin tarafından Türkçe'ye çevrildi. Nesin'in 2 Temmuz 1993'te Sivas'a düzenlenen Pir Sultan Abdal Şenliklerine gelmesi radikal İslamcıları rahatsız etti. Nesin, uğradığı hakaretler sebebiyle korumaları tarafından Madımak Oteli'ne götürüldü. Aziz Nesin'e yönelik hakaretler Alevilere yönelik protestolara dönüştü. Cuma namazı sonrasında tepkisi şiddetlenen kalabalık oteli taşlamaya başladı. Polis ve askerin engelleyemediği kalabalık oteli ateşe verdi. Nesin otelde çıkan yangından bir görevli tarafından kurtarılırken 35 sanatçı, aydın ve gazeteci hayatını kaybetti (Birand ve Yıldız, 2012, 29-39). İslamcılığın tehlikeli boyutlara geldiğini gösteren bu olay, İslamcılığa karşı kaygıları daha da şiddetlendirdi. Ülkede İslamcılığa yönelik kaygılar olsa da siyasilere olan güvensizlikle bir sığınak olarak görenler de oldukça çoktu. Bu güvensizliğin nedenlerinden biri de ülkedeki yolsuzluklardı.

Refah Partisi'nin beslendiği bu güvensizliğe sebep diğer gelişme, İstanbul Su ve Kanalizasyon Dairesi'nin (İSKİ) Genel Müdürü'nün yolsuzluk yaptığı iddialarıydı. 1989 yerel seçimlerinde İstanbul Belediye Başkanlığını alan SHP döneminde seçilen İSKİ Genel Müdürü'nün kurumun ihalelerini paravan olarak kurduğu şirketlere verdiği ve bu ihalelerle büyük yolsuzluklar yaptığı ortaya çıktı. İSKİ skandalı ve diğer belediyelerin başarısızlıkları seçimde umutsuzluk yarattı (Çavdar, 2013, 328).de RP bu olaydan yolsuzlukların olmayacağı, temiz ve şeffaf bir yönetim vaadi vererek beslendi.

Yönetimlerin yolsuzlukla anılması, siyasal partilerin insanların taleplerine karşılık verememesi siyasete olan güveni ve inancı zedeledi. RP, yolsuzluklara karşı temiz ve dürüst yönetim vaat ederek seçmen desteğini kazandı RP, 1990'ların ilk yarısındaki siyasal gerginlik ve güvensizlikten faydalandı. Bu dönemde Adil Düzen söylemi ile ülkedeki adaletsiz ortamı göstererek ilgileri üzerine çekti (Çalışlar, 1995, 8).

RP'nin yükselişinde, Özal'ın önyak olduğu orta sınıfın güçlenmesi sürecinden yararlanmayı başarması da etkilidir. RP yönetici kadrosu daha çok İslamcılık içinde önemli damar oluşturan orta sınıf İslamcılığa yatkın kişilerce yönetilmekteydi. Geleneksel tarikat ve cemaatler bu orta sınıf İslamcılıktan 1950 ve

sonrası sağcılaşma serüvenlerinden beslendiler. RP'nin asıl başarısı, Özal'ın iktisadi politikası neo-liberal uygulamalar sonucunda yoksul kesimin ümit ve teselli odağı olarak RP'yi görmesidir. İktisadi ve toplumsal krize yanıt veremeyen sola karşı da inandırıcılık yitirilmişti. Özal'ın yarattığı toplumsal çözülme sürecinde RP İslamcılığı kullanarak insanlara hoşgörülü bir tavırla sığınma ve aidiyet hissi vererek toplumsal krizi aşabileceği umudunu verdi (Aydın ve Taşkın, 2020, 411-412).

RP'nin yükselmesiyle İslamcı hareket de yükselmeye devam ediyordu. 12 Eylül askeri darbesi İslamcılığı engellemek bir yana söylemlerle, özellikle Evren'in dine teşvik eden konuşmalarıyla daha da yükselmesine sebep oldu. Bunun en tipik örneği 1994 seçimleri oldu (Çavdar, 2013, 328).

RP, hoşgörülü ve demokratik tavrını 1994 yerel seçimleri öncesi de tekrarladı. Bahri Zengin'in de girişimleriyle Alevi kesimlerle ilişkiler kuruldu ve kimi yerlerde Alevi adaylar gösterilerek yenilikçi tutum belli edilmeye çalışıldı. Fakat İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde değişimcilerden çok muhafazakâr eğilimde olan adaylar tercih edildi. Bir önceki İstanbul Belediye Başkanı aday Bahri Zengin iken, 1994 yerel seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan aday oldu (Çalışlar, 1995, 60-61; Duman, 1997, 110-111).

RP'liler değişimci çizgisini alttan alta yürüterek özellikle gecekondü kesimlerinde yoğun etkinlikler gerçekleştirdiler. Kırsal kesimden gelip kentli havaya alışamayan ve kimlik arayışında olan taşralılar dini bir sığınak olarak görüp RP'ye yöneldiler (Çalışlar, 1995, 62). RP'nin özellikle 1994 seçimlerindeki başarısı kamuoyunda Kürt partisi olan Demokrasi Partisi'nin (DEP) seçimlerden çekilmek zorunda bırakılması olarak verildi. RP'nin Kürtleri tanıdıklarını ve haklarını koruyacaklarına dair söylemleri, Kürt sorununa İslami çerçevede kardeşlik ve barışla çözüm getireceklerini belirtmeleri RP'ye olan yönelimi arttırdı. DEP'in seçim dışı kalmasıyla, ciddi bir sol alternatif ortadan kalkınca Kürt seçmenin oyları RP'ye geçti (Duman, 1997, 114). Büyükşehirlerdeki Kürt seçmenler tepkisel olarak RP'ye yöneldiler. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirleri, Kürt seçmenlerinin yoğun bulunduğu yerleri ve Alevi şehirlerini kazandı. Seçim sonucunda RP'nin oyları %20'yi buldu. Özellikle Güneydoğu'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerin neredeyse tamamında kazandı (Çakır, 1996, 1265).

RP'nin özellikle İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye başkanlıklarını kazanması laik kesim için tedirginlik yarattı. Cumhuriyet değerlerine açıkça cephe alan partinin iki çok önemli şehri alması basın tarafından “Başkent düştü” şeklinde yorumlandı. RP'liler seçim sonucunu hak ile batılın mücadelesinde hakkın zaferi olarak görürken, İstanbul belediye başkanlığını kazanmalarını yeniden fetih olarak kabul ettiler (Duman, 1997, 111-112). 1994 yerel seçimleri sonuçlarında en çok tartışılan sonuç Ankara'nın artık RP'li belediye başkanı tarafından yönetilecek olmasıydı. İstanbul'da ise belediye başkanı seçilen RP'li Recep Tayyip Erdoğan kamuoyunun gündemindeydi. İstanbul'da sol oyların üç partiye bölünmesi ve merkez sağ partilerin de parçalanmasıyla RP İstanbul'da kıl payı kazandı. Erbakan “Diğer partilerin seçmenleri varsa bizim inananlarımız var” diyerek diğer partilerden farklarını inananları bir çatı altında toplamasıyla ifade ediyordu (Aydın ve Taşın, 2020, 414).

1994 seçimlerinin RP için önemli sonucu bu partinin büyük kentler merkezli bir hareket olduğunu ortaya çıkarmasıydı. SHP yerine oturarak İstanbul'u alan RP'nin motor gücünün İstanbul örgütü olduğu anlaşıldı. İstanbul'un 17 ilçe belediye başkanlığı Refah'ın oldu. Ülkede yeniden laiklik tartışmaları yaşandı fakat kısa bir hız kesilerek Refah'ın icraatları anılır oldu (Çakır, 2005, 557).

RP'nin yükselişine neden olan etkenlerden biri de ekonomideki bunalımdır. Türkiye 1990'lardan itibaren bir kriz süreci içine girdi ve bu süreçte Çiller Hükümeti, 1994 yerel seçimlerinden sonra ekonomik krize giren ülkeyi kurtarmak adına küresel kapitalizmin kurumlarından IMF'in reçetelerine başvurarak 5 Nisan Kararlarını aldı. Bu kararlarla enflasyonu düşürmek, döviz kurlarında düzenlemeye giderek istikrarı sağlamak, özelleştirmeleri hızlandırmak hedeflendi. 5 Nisan ekonomik paketiyle bazı tarımsal ürünler dışında sübvansiyonların kaldırılması tarım sektöründe gerilemeye yol açtı. Emeklilik için gereken günlerin artırılması ile kimi sosyal haklar zarara uğrarken ek vergiler ve zamlarla kamu açıkları kapatılmaya çalışıldı. Ancak enflasyonun ve işsizliğin artmasıyla ekonomik bunalım daha da derinleşti. Bu kararlar üzerine yaşanan bunalım üzerine sendikalar tepkilerini gösterdiler ve büyük sermaye kesimleri ekonomik bunalımdan ötürü Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal ilan etmesi gerektiğini öne sürdüler (Çavdar, 2013, 329). Çiller Başbakanlığındaki

DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulalı bir yıl olmadan ekonomik kriz, İSKİ olayı, Sivas Madımak olayı, PKK terörü ve oy kaybı yaşandı. RP, tüm bu sorunlara karşı kendisini tek çözüm olarak gösterdi ve seçim stratejilerini bu doğrultuda geliştirerek 1995 genel seçimlerinde büyük gelişme kaydetti.

İslamcılık temelli söylemine, sosyal demokrat sloganları olan gelir adaleti, fırsat eşitliği gibi söylemleri ekleyen RP, vaatlerini Adil Düzen projesi üzerine oturttu. RP bir yandan serbest piyasa ekonomisi olan kapitalizmi savunurken bir yandan da faize karşı çıktı. Söylemlerindeki çelişkili ve muğlak ifadelerle rağmen RP hâkim sistemi eleştirerek seçmenin alternatifi konumuna geldi. Burada etkili olan sadece sistemin eleştirisi değil aynı zamanda iktidar ve diğer muhalefet partilerin bu eleştirileriyle pekişecek tutumlar içine girmeleridir. RP'nin avantajına olan bir diğer gelişme, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, liberal-kapitalist düzene başka bir alternatif olarak yükselişe geçen (İslamcılık) siyasal İslam'dır. RP özellikle büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde yaşayan ve sistemle bütünleşemeyen yoksul kesimlerden oy aldı (Kongar, 1999, 272). Buradaki yoksul kesimler kimliklerini İslami cemaatlere katılarak edinme yoluna gitti.

Toplumdaki kimlik taleplerinin ifade edilmesi, Refah'ın da kesimlere kimlik vaat etmesi, partinin yükselişine katkı sağladı. Refah sistemdeki siyasal boşluğu İslamcılık ile doldurdu. İdeolojik söylemindeki çeşitliliği temel olarak İslam'a dayandırdı ve adil düzen söylemleri ile siyasal yelpazede sağda yer aldı.

İstanbul İl Örgütünün Yenilikçi olarak anılmasına sebep olan tarz ve söylemleri 1990'lar ile daha da belirginleşti. 1980 öncesinde İslamcılık bir üst kimlik olarak verilirken artık Refahlı kimliği kazandırılmaya çalışıldı. Farklı kesimlerle sosyo-ekonomik sorunlar üzerinden ilişki kurma yoluna gidilerek daha önce uzak durdukları meyhanelere bile gidip tanıtımlar yapıldı. Neo-liberal iklimin merkez sol partileri bile etkisine aldığı bu dönemde yoksulluğu ön plana çıkarmak ayıplanıyordu. Refah yoksulluğu sorun haline getirerek ön plana koydu ve yoksul kesimlere bir çare olarak kendini gösterdi (Aydın ve Taşkın, 2020, 415).

Özellikle yolsuzlukla mücadelede öne çıkan Refah, seçimde oluşan güvensizliği ve umutsuzluğu fırsata çevirerek kendisini tek çözüm ve tek alternatif

olarak sundu. Sağ partilerin bölünmesi, sosyal demokratların gerilemesi ve yerel seçimlerde aldığı belediyelerdeki başarısı ile nihayetinde 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde birinci parti oldu (Çakır, 2005, 557-559).

1995 genel seçim sonucunda merkez siyasetin tıkanmışlığı somut olarak görüldü. Hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip değildi ve hiçbir parti koalisyon kurmaya yanaşmıyordu. İlk kez Milli Görüş'ün bir partisi sandıktan birinci parti olarak çıktı. Fakat müesses nizam, laik düzen açısından tehdit oluşturan bir partinin iktidara gelmesi kabul edilebilir bir şey değildi. Laik kesim için tek teselli Refah'sız koalisyon seçeneklerinin bulunmasıydı (Tayyar, 2012, 9). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini Refah'a verdi fakat laik çevrelerin tedirginlikle bakacağı bu koalisyona kimse dâhil olmak istemedi. Cumhurbaşkanı bu sefer görevi Çiller'e verdi fakat o da hükümeti kurmayı başaramadı. Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı Çiller'e RP'nin yer aldığı bir koalisyonun asker tarafından hoş karşılanmayacağını dile getirdi. Cumhurbaşkanı bu sefer de görevi ANAP'lı Mesut Yılmaz'a verdi ve DYP'li Çiller ile bir ANAYOL (Anavatan Partisi-Doğruyol Partisi) koalisyonu kuruldu.

Anayol hükümeti bu dönemde müesses nizam için en ideal çözüm olarak görüldü fakat Anayol hükümetinin yolsuzlukları, iktidarı gözleyen Erbakan için hükümeti düşürme fırsatı yarattı. DYP'nin yolsuzluklarını, Çiller'in mal kaçırdığını ve bunun 53. Hükümet Başbakanı Mesut Yılmaz bilgisinde gerçekleştiğini iddia eden RP, bu iki liderin Yüce Divan'a sevk edilmesini istedi (Akyol, 1996, 36). Koalisyondaki partilerin de karşılıklı olarak birbirleri aleyhine oy vermeleri koalisyonda çatırdamalara sebep oldu. Refahsız bir hükümetin kurulamayacağını dile getiren Erbakan, Çiller'e ortaklık çağrısı yaptı. Mesut Yılmaz 6 Haziran 1996 günü görevi Cumhurbaşkanı Demirel'e iade etti. Refah Anayol'u yıkarak DYP'yi adeta keline mahkûm etti. 28 Haziran 1996'da Erbakan ve Çiller liderliğinde Refahyol hükümeti kuruldu (Birand ve Yıldız, 2012, 141-146; Tayyar, 2012, 15).

İslamcılığın gelişme imkânı bulduğu 1980 sonrasında RP'nin kendini nasıl alternatif olarak yarattığını kuruluşundan hükümet oluşuna kadar inceledik. Bir sonraki başlık altında RP'nin iktidar mücadelesini kazanmasındaki etkenleri ele alacağız.

3.3. REFAH PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİNDEKİ ETKENLER

Laikliği tercih etmiş bir ülkede Refah'ı bu denli güçlendiren etkenler nedir? Sorusuna Oral Çalışlar şu iki tezi cevap olarak sunuyor: Birincisi, Cumhuriyet yönetiminin yasakçı anlayışı tutucu eğilimleri güçlendirdi. Devletin her şeyi baskıladığı bir ortamda halk laik sisteme karşı bir tepki geliştirdi ve bu tepki siyasal İslam'a dönüştü. Devletin dine müdahalesi tutuculuğun ve dinci örgütlenmenin dinamiklerini geliştirdi. İkincisi, devlet yöneticilerinin laiklikten sapması şeriatçıların güçlenmesine neden oldu. Demokrat Parti ile Kemalizmden sapıldı, dincilerin kapısı aralandı. Devlet dincilere yeteri kadar müdahale edemedi, Atatürk dönemindeki uygulamalar terk edildi ve her alana din sokuldu. RP bu durumdan cesaret aldı ve güç topladı (Çalışlar, 1995, 9-10).

Türkiye'de öteden beri özellikle de 1980 sonrasında dinci akımlar sola karşı bir kalkan olarak görüldü. Egemen iktidar arkasındaki egemen sınıflar da dinci akımların, devletin her köşesinde önemli yer etmelerine katkıda bulundular, İslamcı akımların diktacı-şeriatçı şekilde örgütlenmelerine bizzat ortam sağladılar. Küreselleşmeye doğru giden, solun da geri çekildiği bir dünyada İslam kendini alternatif bir ideoloji olarak sundu (Çalışlar, 1995, 71-72). İslami hareketin ve bu doğrultuda RP'nin de gelişip yükselmesinde çok önemli sebeplerin başında 12 Eylül'den sonraki dönemde toplumsal düzenin değişimi gelmektedir. Bu dönemde sosyalist ve radikal İslamcı düşünceye karşı devlet kontrolü altında İslamiyet kullanıldı. Aşırı uçlu ideolojilere karşı devlet denetimi altında Türk-İslam sentezi politikasıyla İslamcı kesimin büyümesi devlet eliyle pompalandı (Duman, 1997, 115).

12 Eylül'ün en önemli sonucu halkın siyasete olan inancının kırılmasıydı. Bunalımdan şikâyet eden halk, sorunlara çözüm getirecek bir güç de bulamıyordu. RP, bu bunalımdan güçlenerek çıktı. İstanbul'u hızla çevreleyen göç akımı gecekondulaşmaya sebep oldu. Kentleşmesi birkaç kuşak daha gerçekleştiremeyecek olan bu kesim, itilmeyle ve dışlanmayla karşılaştığı bu yeni çevrede kimlik kazanma arayışı içine girdi. Kendi değerlerine, inançlarına, yaşam biçimlerine en yakın gördükleri cemaatlere girme ihtiyacı duyan bu kesimin yöneldiği parti de elbette

Refah oldu. Anadolu tüccarını, yoksul kesimi ve diğer bütün kesimleri içine aldığı izlenimini veren RP, çaresizlik ortamının kurtarıcısı olarak görüldü (Çalışlar, 1995, 70).

RP'nin başarısı diğer partilere öfkeden kaynaklanan bir tepki olarak da değerlendirildi. Fakat RP'nin başarısını sadece tepki oylarıyla açıklamak da mümkün değildir. RP geleneğinin yıllardan beri sürdürdüğü planlı, ciddi organize çalışmalar ve partinin imaj ve yapısal değişikliği başarının elde edilmesinde daha da etkili oldu. Düzenli ve özverili çalışmaya, sistemdeki tıkanıklığa karşı oluşan tepki ve ekonomik güçlükler de eklenince RP alternatif olarak ön plana çıktı (Duman, 1997, 114-115).

Refah'ın kazandığı başarının nedenlerine, geniş bir çerçeveden bakacak olursak dünyaca yaşanan bir eğilimin parçası olarak görülebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve komünizmin çökmesinden sonra yaşanan ideolojik boşluk, aşırı sağ veya din ile dolduruldu. Kurulu düzene karşı çıkan, sömürü düzeninin ortadan kalktığı, daha adil ve eşit bir düzeni savunan sol ideoloji, vaat ettiği düzeni başaramayınca, aşırı sağcı ve dinci ideolojiler yükselişe geçtiler. Kuzey Afrika'da, özellikle Cezayir ve Mısır'da yükselen İslamcı akım, kitlelere ekonomik eşitlik, daha adil bir düzen ve kimlik vaat ettiler. İslamcı akım topluma, Batı etkisinden temizlenmeyi, gerçek kimlik ve kültürlerini korumayı vaat etti. Kapitalizm, sosyalizm ya da Arap sosyalizmi bu ülkelere beklenen refahı getiremedi. Diğer alternatiflerin başarısız olduğu bu ortamda İslam çözümün tek alternatifi olarak görüldü. Sosyal bir kimlik krizi içinde bulunan Türkiye'de de alternatif olarak RP görüldü. Türkiye'de de sorunları çözmeye başarılı olamayan geleneksel sağ ve sol kesime tepki olarak Refah'a yönelim gerçekleşti (Duman, 1997, 116-117).

RP'nin yükselmesindeki sebeplerden bir diğeri de ülkedeki ideolojik ve ekonomik bunalımdır. Özellikle DYP-SHP koalisyonuyla merkez sağ ve sol arasında ideolojik olarak ciddi farkların bulunmadığını gören RP, bu alternatifsiz ortamda yeni bir yönelim seçeneği yarattı. Mevcut düzende aradığını bulamayan toplum, sorunların çözümü ve sığınacak liman olarak Refah'ı gördü (Duman, 1997, 115).

Ülkedeki siyasal yozlaşma, yolsuzluk, rüşvet skandalları adalete ve siyasete olan güveni kaybettirdi. Güneydoğu ve terör sorununun çözülmemesi, ekonomik ve

sosyal sıkıntılar, mevcut düzene karşı olan RP'yi başarıyı ulaştırdı. RP, mevcut düzendeki sıkıntıların çözümü, bölgeler ve sınıflar arasındaki dengesizliğin giderilmesi için ahlaki değerlerin kayboluşunu engellemek için adil düzen projesini gündeme getirdi. RP, adil düzen sloganıyla köklü bir değişiklikten söz ederek bireylerin adaletçi, eşitlikçi söylemin cazibesine kapılmalarına yol açtı. Ağır sanayi, hakça düzen, eşit paylaşım sloganlarıyla RP, kitleleri hızla etkiledi (Duman, 1997, 112).

Büyük şehirlerde ve özellikle gecekonduarda yoğun bir propagandaya girişen RP, kent yaşamına alışamayan ve kapitalistleşmeyle parçalanmış değerleri yozlaşma ve dinden sapma olarak gören taşra sakinleri tarafından sığınak olarak görüldü. RP'nin sorunlara çözüm arayan kitlelerin karşısına adil düzen formülü ile çıkması, diğer partilerin ikna edici olmayan politikaları RP'nin yükselişinde önemli etkenlerdir (Duman, 1997, 113).

RP'nin oy tabanı; Cumhuriyetle birlikte uygulanmaya konan laiklik anlayışından rahatsızlık duyan dindar-muhafazakâr kesim, Anadolu kökenli küçük burjuvazi, dar gelirli tabaka, değerlerin aşınmasına tepki gösterenler ve büyük şehirlerin gecekondu sakinleri, ümmet anlayışını benimseyen Sünni Kürtlerdir (Bozarslan, 2004, 116). Hiçbir siyasal gücün, partinin halkın yaşadığı bunalıma çare bulamaması, terör ve kan dolu bu bozuk düzenden onları kurtarabileceğini söylememesi, karşılarında kendilerini küçümseyen, inançlarını kimlik arayışlarını değerlerini ve yaşam biçimlerini sindirmeye çalışan baskı devleti bulması halkı Refah'a yöneltti. Refah, bu alternatifsizlikten, boşluktan, bunalımdan yararlanarak örgütlendi ve büyüdü. Dünya koşulları, dış destekler ve solun bunalımı siyasal İslam'ın yükselişinde etkili oldu. Alternatifsiz, çaresiz kitleler Refah'a yöneldi. Siyasal parçalanmışlığın olduğu bu ortamda Refah sadece oyların yüzde 20'si ile aslında kazanamadığı bir seçimin rakipsiz galibi oldu (Çalışlar, 1995, 73).

Bu bölüm altında, devletin baskı aygıtı olarak ordu denetimindeki neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentezi ile gelişen İslamcılığı siyasal argüman olarak kullanan RP'nin kendisini alternatif bir çözüm göstererek iktidar olma mücadelesini ele aldık. Ordu, rıza aracı olarak belirlediği sentez ideolojisinde İslam'ı sadakat vatandaş oluşturacak şekilde denetimi altına alsın

da İslamcılığın en çok gelişme gösterdiği dönemin kendi yaratıcısı oldu. İslamcılığın yükselişi, laik kesimi ve RP'yi şeriatçılığı getirecek parti olarak görenleri ve İslamcı sermayenin büyümesi karşısında büyük sermayeyi korku ve paniğe, RP'yi iktidardan düşürme arayışına sürükledi. Bu durum demokrasi dışı çözümleri, darbeyi gündeme getirdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELİŞİ VE 28 ŞUBAT SÜRECİ

4.1. REFAHYOL HÜKÜMETİ

Başarısız ANAP-DYP koalisyonunun ardından RP-DYP koalisyon hükümeti DYP'li Çiller Başbakanlığında kuruldu. RP'nin hükümet kurma taktiği olarak görülebilecek Çiller'in örtülü ödenekten para kullandığına dair meclis soruşturması önergesi hükümet kurulduktan sonra RP ve DYP'nin oylarıyla reddedildi. Önerge sahibi RP olmasına rağmen Erbakan, hükümet kurma karşılığında dosyanın rafa kaldırılmasına razı oldu. DYP lideri Çiller, Yüce Divan korkusuyla, PKK ile özdeşleştirdiği, uyuşturucu kaçakçılığı suçlamalarında bulunduğu RP ile koalisyon kurdu. Çiller parti tabanlarının farklı olduğunu ancak rekabetin hizmet için kullanılacağını, iki partinin hedef kitlerinin esnaf, köylü, ezilmiş kesim olduğunu büyük sermaye partisi olmadıklarını ifade etti (Tayyar, 2012, 16-20).

Erbakan hükümet programı müzakerelerinde yaptığı konuşmada muhalefetin kendisine rejim tehdidi ve RP'nin %21 küsur oy aldıklarını ama bunun karşısında %79'luk başka bir kütle olduğuna dair yöneltilen eleştirilere, konunun rejim değil hükümet programı olduğunu ve diğer partilerin de karşılarında büyük bir kütle olduğunu söyleyerek cevap verdi (Erbakan, 1996, 3-9). Erbakan kurdukları koalisyon hükümetini altı aylık siyasi krize son veren çözüm ve değişim hükümeti olarak gördü. Türkiye'nin meselelerine tek çözümün RP-DYP koalisyon hükümeti olarak gören Erbakan'a göre kurdukları hükümet (büyük sermayeyi kast ederek) rantiyeci değil, üreten, icraat hükümetidir. Erbakan, kurdukları hükümeti halkın inancına ve tarihine saygılı, demokratik esaslara uygun, geniş tabanlı ve istikrarı temin edecek ve saadetin temeli olacak bir hükümet olarak nitelendirdi (Erbakan, 1996, 30-33). Hükümetin daha kurulmasının başında büyük sermaye karşıtı söylemleri bu çevrelerce tepkiye yol açarak ordu ile büyük sermayenin işbirliğine giden yolu hızlandırdı.

Refahiyol Hükümetinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret, Dışişleri, İçişleri, Milli Savunma, Milli Eğitim Bakanlıklarını DYP; Adalet, Maliye, Tarım ve Köy İşleri ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıklarını RP aldı. Ağır sanayi hamlesi ve maddi kalkınmanın yanında manevi kalkınmanın teminatı için eğitime önem veren RP'nin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Milli Eğitim bakanlığını alamaması hedefleri için ödün verici bir durumdur.

Erbakan, 3 Temmuz 1996'da okuduğu Hükümet Programında iki partinin programlarının ve hedeflerinin farklı olduğunu bilincinde olduğunu fakat ülkeye ve halka hizmet için demokrasinin gereği olan uzlaşmanın, ilim, akıl, tecrübe, milletin faydası ve temel insan haklarına saygı ilkelerine göre yapıldığını dile getirdi. Erbakan programın asıl amacının halkın, bürokrasinin, bütün üretim kesimlerinin beklediği huzuru vermek için devletin yeniden yapılandırılarak çağa uygun hale getirilmesi olduğunu ifade etti (TBMM Hükümet Programı, 1996, 525).

Maddi kalkınmanın temelinin manevi kalkınma olduğunu, bunun da eğitimden geçtiğini her defasında dile getiren RP, Hükümet Programında; eğitimde milli, manevi ve ahlaki değerleri benimsemiş, bilgili ve ilmi düşünceye sahip, herkese karşı saygılı ve hoşgörülü, laik, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, çağının gereklerini yerine getirebilecek becerilerle donatılmış insan yetiştirmenin temel amaç olduğunu ifade etti (TBMM Hükümet Programı, 1996, 534).

Erbakan, Hükümet Programının ana hedeflerini; hukuka ve insan haklarına bağlı, demokratik devlet anlayışının tavizsiz bir şekilde uygulanacak, terörle içte ve dışta kararlılıkla mücadele edilecek, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde insanların refahını gözetecek, kardeşlik duygularını pekiştirecek ekonomide güven ortamının tesisi ve serbest piyasa ekonomisinin tüm şartlarını sağlayacak ortamın gerçekleştirilmesi olarak açıkladı (TBMM Hükümet Programı, 1996, 525-526).

Gümrük Birliği'ne hiçbir zaman sıcak bakmayan RP, Gümrük Birliği ile ilgili olarak gerçekleştireceği çalışmaları milli menfaatler, ülke şartları, birlik tarafının niyet ve çabası göz önünde tutularak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması hedefiyle akdedilen Gümrük Birliği ile uyum politikası yürüteceğini açıkladı (TBMM Hükümet Programı, 1996, 532).

Refahyol Hükümeti, doğrudan dine atıf yapmaktansa, İslam'ı maneviyat altında kodladı, İslami vurguları uluslararası ilişkiler düzeyinde Müslümanlarla ilişkiler çerçevesinde ele aldı. RP'nin BM, IMF veya AB gibi uluslararası yapılanmalara alternatif olarak tasarladığı İslami örgütlenmeler programda yer almadı, aksine Batı yapılanmaları ile uyum içine gidildi.

Ekonomide, enflasyonla mücadele ve istikrarlı büyüme sağlanması çerçevesince kamu açıklarının azaltılması ve kamu harcamalarında yapılan tasarruflarda şeffaflık ve denetlenebilirliğin sağlanması, parasal disiplinin sağlanması, ihracat artışının sürekliliği için sanayinin rekabet gücünün arttırılması, ürün çeşitliliğinin arttırılması, yeni pazarlara giriş imkânlarının yaratılması hedefleri sıralandı. 1980 sonrası benimsenen ithal ikameci kalkınma modeli ve neo-liberal politikalara uyum içinde devam edileceği ifade edilerek sermaye sınıfının çıkarı gözetildi (TBMM Hükümet Programı, 1996, 526-529). Kapitalizmin neo-liberal politikaları ile uyum için giden bu hükümet döneminde Anadolu sermayesi güçlenerek İstanbul merkezli büyük sermaye ile hegemonya mücadelesine girişecektir.

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) kurulmasından sonra Anadolu sermayesi Refahyol hükümeti döneminde büyüme gösterdi. İslamcı esnafa yaptıkları vurgu ile öne çıkan MÜSİAD devletin büyük sermayeye destek vermesini eleştirerek İslamcı girişimcilerin ortaya çıkmasını sağladı 1990'lı yıllarda Özal'ın uygulayıcısı olduğu neo-liberal politikaların etkisiyle Anadolu Sermayesinin güçlenmesi, büyük sermaye kesimlerini endişelendirdi. Devlet eliyle paylaştırılan rantın bölüneceği kaygısı ve seçkin sınıf statüsünü kaybedeceği kaygısı, TÜSİAD'ın başını çektiği büyük sermaye güçlerinin askeri güçle ve muhalefetle birlikte olarak RP'ye karşı mücadele içine girmesine sebep oldu. RP'ye yönelik irtica ve Atatürk ile ve inkılaplarına karşı olmak suçlamaları siyasi partiler ve toplumsal kesimler tarafından bir araç haline getirildi (Yavuz, 2005, 600-6001). Ordu ve laik kesimler için RP, rejim için tehlike arz eden bir partiydi ve ülkede ekonomik kriz, terör krizinden sonra bir de şariat endişelerinin doğmasına neden oldu. Bu endişelerden hareketle RP'nin hükümette olmasına muhalefet eden kesimler bir araya gelerek RP üzerinde karşı hegemonya mücadelesi verdiler.

4.2. DEVLETİN BASKI AYGITI ORDU VE İDEOLOJİK AYGITI MEDYANIN REFAH ÜZERİNDEKİ İŞBİRLİĞİ

İslamcı hareket ve RP'ye karşı verilen hegemonya mücadelesinde etkili araç devletin ideolojik aygıtı olan medyadır. Kamuoyu yaratma ve egemen sınıfın kendi ideolojisini yaymasında önemli bir aygıt olarak medya aracılığıyla Türkiye'de irtica tehdidi olduğu algısını yaratmaya çalıştılar. Bu süreçte gazete, radyo ve televizyonlarda gizli ayinler, RP'lilerin laik rejim karşıtı konuşmaları yayınlanarak müdahaleye meşru bir zemin oluşturma yoluna gittiler (Özipek, 2005, 641). Medya'da irtica beka meselesi ve milli güvenlik meselesi olarak verilerek topluma ideoloji ve kanaatleri benimseterek müdahaleye meşru bir zemin oluşturmaya çalıştılar.

Hegemonyasını kurmak isteyen sınıf devletin aygıtlarını aktif bir şekilde kullanmalıdır. İdeolojik aygıtlar içinde yar alan medya da kitleler üzerinde büyük bir yönlendirme aracıdır. Medya propaganda yoluyla kamuoyu oluşturarak kitleleri siyasal anlamda yönlendirme etkisine sahiptir. Kamuoyu oluşturmak demek bireyleri ideolojik açıdan yönlendirmek ve hegemonik açıdan egemenlik kurmak demektir. Egemen olmak isteyen sınıf ideolojisi medya yoluyla hayatın tüm alanına girerek kendini insanların bilincine pazarlamaktadır (Çoban, 2011, 98). RP, medyaya öteden beri kendisine karşı sergilenen görmezlikten gelme ya da yaptığı algılardan dolayı karşı oldu. Dolayısıyla Refahyol hükümetinin ilk icraatlarından biri basına yapılan devlet kredilerinin kapatılması oldu. Refah'ın İstanbul-İzmir eksenli kapitalist-tekelci büyük sermayeye kredi ve teşviklerini kesmesiyle, büyük sermaye ve kontrolündeki büyük medyayla Refahyol'un sonu hazırlanmaya başlandı (Kocabaş, 1998, 58). Bu karar medyada basın özgürlüğüne darbe olarak yer aldı ve artık medyada aleyhine yer alacak haberlerin daha da artmasına bir gerekçe oldu.

Erbakan'ın faizci azınlık olarak adlandırdığı büyük sermaye kesimleri RP'nin faiz karşıtlığını gündeme getirerek Batı'nın rahatsızlık duyduğunu gündeme getiriyorlardı. RP, rantçılığa karşı olduğunu, faizci azınlığı geniş halk kitlelerine tercih ederse ANAYOL'dan farkı kalmayacağını dile getiriyordu. Erbakan'ın faiz karşıtı tutumları medyada dış çevrelerin RP politikasından rahatsız oldukları ve

piyasadan çekilecekleri, Başbakan'ın onları küstürmeyecek demeçler vermesi gerektiği, şeklinde yer alacaktır (Özel, 1997, 64-69).

Refahyol'un ilk icraatlarından bir diğeri de 1230 hakim ve savcının tayin kararnamesi oldu. RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın açıkladığı bu kararname medyada “tasfiye operasyonu, sürgün kararnamesi” ve gazete manşetlerinde “yargıda deprem” olarak nitelendirildi. RP kurulur kurulmaz, muhalifleri onu iktidardan düşürmenin hazırlıklarına çoktan başladı (Kocabaş, 1998, 58). 28 Şubat Süreci'nin aslında RP'nin koalisyon ortağı olmasıyla hazırlanmaya başladığını, olayların fitillenmesiyle ‘28 Şubat medyası’ ile daha görünür hale geldiğini söyleyebiliriz.

11 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı Karadayı ve kuvvet komutanları Başbakan Erbakan'a tebrik ziyaretinde ve 24 Temmuz'da ise Genelkurmay'da iç ve dış güvenlik sorunları hakkında brifingde bulundular. Bu brifing medyada “Genelkurmay'ın irtica uyarısı” olarak yer aldı. YÖK Başkanı Kemal Gürbüz de laiklik karşıtlarına karşı mücadele edeceği mesajını vermek amacıyla 7 Ağustos'ta tüm rektörleri Anıtkabir'e davet ederek çelenk koydular (Tayyar, 2012, 22-24).

28 Şubat medyasının hareketliliğini başlatan ilk olaylardan biri Başbakan Erbakan'ın, 4 Ağustos 1996'da verdiği bir yemekte Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın alkollü içecek istemesidir. Bu olay TSK ile Refahyol'un ilk görünür çatışmasıydı (Öczan, 2010, 21-22). Erkaya bu tutumuyla hükümete toplumda seküler hayat tarzına sahip insanların da olduğunu, sadece din saikleriyle politika yaparak diğer kesimlerin görmezden gelinemeyeceğini göstermeye çalıştı. RP'nin irticai olarak nitelendirilen laikliğe aykırı faaliyetlerini incelemede Erkaya'nın, iktidarın dış politika alanında aldığı kararları denetlemesi için kurduğu Batı Çalışma Grubu (BÇG) artık önemli bir mekanizma haline gelecektir.

Ordunun, sermaye sınıfının, medyanın gözetimi altında göreve başlayan Refahyol Hükümetinin ilk icraatları arasında en çok ses getireni kamu personeli maaşlarına %50 zam yapma kararı oldu. Refah Partililer o güne kadar karşı çıktıkları Irak Lideri Saddam'ın Kuveyt'i işgali ardından ve Irak'ın Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelere müdahalesini önlemek amacıyla, ABD ve müttefik ordularından oluşan,

Türkiye’de konuşlanan “Çekiç Güç”ün görev süresinin ve olağanüstü halin uzatılmasına evet demek zorunda kaldılar. Ardından İsrail ile yapılan askeri anlaşmayı direnseler de sonunda tüm bakanlar imzaladılar (Çakır, 2005, 570). RP, Çekiç Güç’ün ülkedeki ikametine Siyonizm’in hizmetine alet ve adeta vatana ihanet olarak baktığı halde izin vermesiyle kendi ideolojisi ve söylemleriyle çelişti.

Erbakan’ın ilk resmi ziyareti, ABD’nin karşı çıkmasına, Genelkurmay Başkanı’nın ikazlarına rağmen uluslararası alanda teröre destek verdiği gerekçesiyle ambargo uygulanan İran’a oldu (Çakır, 2005, 570). ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, Erbakan’ın uyarılara rağmen İran’a gitmesine ve İran ile doğal gaz anlaşmasına, “*ABD bu anlaşmadan son derece rahatsız*” sözleriyle tepki gösterdi. Medyada bu ziyaret Erbakan’ın Doğu Seferine çıktığı, yüzünü Doğu’ya çevirdiği şeklinde yer aldı. Erbakan ise Batı’ya karşı olmadıklarını, Doğu’ya girişiminin Batı’nın karşı olduğu İslam ile Batı arasında köprü kurmak amacıyla olduğunu ifade etti (Kocabaş, 1998, 61).

Erbakan, 5 Ekim’de Mısır, Libya, Nijerya turuna çıktı. Gelişmiş 7 ülkenin bir araya geldiği G-7 zirvesine karşılık Müslüman ülkeler birliği D-8 projesine destek arayan Erbakan’ın gezisinin Libya ayağı, hem ortaklar arasında hem devlet içinde siyasi sorun oldu. İçişleri Bakanı Mehmet Ağar “*Kaddafi Türk düşmanıdır, Türklerin Kürtleri kestiğini, Güneydoğu’nun Kürdistan olduğunu söyleyen birinin davetini olumlu karşılamak bize yakışmaz*” diyerek Erbakan’ı uyarsa da Erbakan Libya programını iptal etmedi (Tayyar, 2012, 35). Kaddafi’nin çadırında Türkiye rejimine karşı hakaretamiz cümleleri ve Türklerin, Kürtlere soykırım yapıyor iddialarına karşı Erbakan’ın sessiz kalışı Türkiye kamuoyunda skandal etkisi yarattı ve Erbakan’a karşı büyük eleştirilere yol açtı (Çakır, 2005, 570).

RP’nin iktidara gelmesiyle siyasetin çatışmacı çehresinde biraz olsun yumuşama olmuştu. Devlet politikalarının özünden, laik eğitim ve temel hak ve özgürlüklere ters büyük bir girişimde bulunmayan RP, laiklik krizi alevini az da olsa söndürmüştü (Bayramoğlu, 2007, 78). Fakat Libya gezisi RP’nin dönüm noktasını oluşturdu; ülkedeki cepheleşmeyi ve politik gerilimi arttırdı. Bulaç’a (2009) göre Kaddafi bunu bilinçli olarak yapmıştı. Bölgedeki askeri diktatörlükler, İslam’ın demokrasi ile uzlaşmasını istemiyorlardı. Eğer RP bunu başarıyla uygulayabilseydi

bu her bölgeye yayılacaktı. Bulaç, Batılı ülkelerin de her defasında Türkiye'ye olmadık sözler söylediklerini fakat yine de işbirliğinin devam ettiğini, söz konusu İslam dünyası olunca “Araplar bizi arkamızdan vurdu” sözlerinin yankılandığını dile getirdi. Bulaç’a göre diktatörler, aşiretler, nüfuzlu ailelerin Müslümanların kanını emdiği Ortadoğu bölgesi hastalıklı bir bölgedir ve Erbakan’ın İslam Birliği projesinin hayata geçmesi zordur. Fakat nasıl ki Türkiye’nin AB’ye girmesi bir hayalse İslam Birliğini canlı tutmak isteyenlerin de hayal kurma hakları vardır (s. 282-287).

Medya hükümeti bu sefer de Taliban Olayı ile vurmayı amaçladı. 1979’da Afganistan’ın Sovyet Rusya tarafından işgali üzerine, işgali ortadan kaldırmak için ülkede özellikle üniversite gençlerinden oluşan direnişçi grup Talibanlar grubu oluştu. Medyada İslam terörist bir din olarak gösterildi ve Taliban olayı Refah aleyhine kullanılarak Taliban gibi terör estirerek laikliği yıkacak algısı oluşturulma yoluna gidildi. DSP lideri Ecevit RP’yi kastederek Türkiye içinde Ortadoğu rejimlerine özenenlerin olduğunu ifade ederken; TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) temsilcileri, şeriatçıların başlarının ezilmesi gerektiği şeklinde ifadelerde bulundular. CHP İzmir İl Başkanlığı ise 6 Ekim’de İzmir’de “Şeriat Hayır Mitingi” düzenleyerek “Türkiye İran Olmayacak” sloganları attılar (Kocabaş, 1998, 67).

Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı’nın Taliban olayı ile ilgili Türkiye’nin alacak dersleri olduğunu ve bekleyecek zaman olmadığına dair sözlerine Çiller, *“Türkiye’yi Afganistan’la kıyaslayıp laikliğe ne oluyor demek akla sığmaz, laikliğin teminatı biziz”* diyerek cevap verdi. Taliban olayı ve ardından gelen laiklik endişeleri ülkede darbe söylentilerine sebep oldu. Çiller darbe söylentilerine *“Orduyu kimse tahrik etmesin, kimsenin aklında böyle bir şey yoktur. Silahlı kuvvetlerimiz demokrasinin teminatıdır”* sözleriyle cevap verdi. Fakat TSK darbe istemese de hükümetten rahatsız olan büyük medya ve tekelci sermaye adeta orduyu tahrik ettiler (Kocabaş, 1998, 71).

Medyadaki laiklik tartışmalarından sonra ülke gündeminden uzun süre düşmeyecek Kasım 1996’da Susurluk’ta meydana gelen kaza, devlet içindeki siyaset ve mafya bağlantısını ortaya çıkardı. Doğru Yol Partili Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak, İstanbul Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ’ın, uzun yıllardır aranan kanun

kaçağı bir isim Abdullah Çatlı'nın aynı araçta bulunması ülkede büyük bir tedirginlik yarattı ve bu skandal uzunca bir zaman medyada yer aldı (Akpınar, 2007, 115).

Susurluk olayı medyada “mafya, çeteleşme gerçeği”, “devletin kokuşmuşluğu” şeklinde ele alındı. Özellikle Tansu Çiller’e yüklenilerek hükümetin istifası istendi. DYP Milletvekili ve Siverek’te büyük bir aşiretin reisi Sedat Bucak PKK’ya karşı devlet safında yer alan biriydi. Adı pek çok olaya karışan ve Interpol tarafından aranan Abdullah Çatlı’nın yurt dışına çıkışını sağlayan yeşil pasaport ise Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar zamanında verilmişti. Ağar’ın DYP milletvekilliği yanında Refahyol’un İçişleri Bakanı olması tüm gözleri Çiller üzerine çekti. Çiller, Refahyol’u ve özellikle Libya’ya giden Erbakan’ı eleştiren, İçişleri bakanı Mehmet Ağar’ı istifaya davet etti (Akpınar, 2007, 116; Kocabaş, 1998, 90-91).

CHP lideri Deniz Baykal “Devletin içinde özel bir devlet var”, ANAP lideri Mesut Yılmaz “Devlet, içindeki kirli ilişkileri açıklasın” ifadeleri ile olaylara açıklık getirilmesi gereğini belirttiler. Tansu Çiller ise DYP Milletvekili Sedat Bucak’ı hastanede bizzat ziyaret edip, TBMM grup toplantısında “Devlet için kurşun atan da kurşun yiyen de bizim için şerefli” diyerek Abdullah Çatlı’yı savundu (Akpınar, 2007, 116). Çiller kendisine yöneltilen Çatlı ve Bucak’ı PKK ve Ermeni Terörü mücadeleleri sebebiyle koruyor iddialarına karşı “Ülkemizin geleceğine yönelik umutlarını kasıtlı bir şekilde yok etmek isteyenler var. Asalak ve tekelci büyük sermaye ana muhalefet lideri üzerinden yıkım ve menfaat üzerine siyaset yapıyorlar, sonra da temiz siyaset temiz toplum diye öne çıkıyorlar. Bizim toplumumuzda bir sıkıntı yok siyasette var” sözleriyle cevap verdi (Kocabaş, 1998, 93). Erbakan ise sorular karşısında cevapsız kaldı. Hükümetin tavrı olayları basitleştirmek ve geçiştirmek oldu. Başbakan Erbakan, Adalet Bakanı Şevket Kazan’a Susurluk olayının araştırılması için talimat verdi. Ankara ve İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemeleri harekete geçtiler ve TBMM’de Meclis Susurluk Araştırma Komisyonu kuruldu. Erbakan bu şekilde talimat vermesine rağmen “basın bu olayı büyüttü ve suni gündem yarattı” diyerek konuyu küçümsedi (Kocabaş, 1998, 93).

Bu karanlık skandal üzerine ülkede “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” protestoları başlarken, Erbakan eylemler için “fasa fiso” eyleme katılanlara “gulu

gulu dansı yapıyorlar”; RP’li Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın “*mum söndü oynuyorlar*” ifadeleri kamuoyu tarafından tepkilerin daha çok artmasına neden oldu. Meclis Araştırma Komisyonunda hazırlanan raporlar, önergeler, fezlekeler bir sonuç bulamadı ve hükümete “devlet sırrı” denilerek olayın üstüne gidilmesi engellendi (Birand ve Yıldız, 2012, 164-175). RP’nin bu söylemlerle olayı itibarsızlaştırıp küçümsemesi toplumda gerilime sebep oldu.

Asker ile Refah’ın ilk açık çatışması 2. Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu’nun 10 Kasım’dan bir gün önce Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak’a danışmadan Sultanbeyli Meydanı’na Atatürk anıtı yaptırması ve caddenin adını değiştirmesi oldu. Koçak, Silahçioğlu hakkında suç duyurusunda bulunarak yapılanların hukuka saygısızlık ve hukukun üstünlüğüne riayetsizlik ve açıkça tahrikçilik olduğunu dile getirdi. Sonuçta büst 10 Kasım’da açıldı ve Koçak da törene katıldı (Birand ve Yıldız, 2012,184; Özcan, 2010, 24).

Refahiyol hükümetini 28 Şubat’a götüren diğer skandal olay ise RP’li Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe’nin 10 Kasım 1996’da “*törenlere içim kan ağlayarak katıldım beni sakın laik sanmayın*” dediğine dair iddialar oldu. Medya olayı “Karatepe’den Kara leke” olarak ele alırken Refah yanlısı medya “medya gerçeği yine çarptırdı”, “laik yobazlar, despot laiklik uygulamalarına karşı çıkan Şükrü Karatepe’yi belli mihraklara hedef gösteriyorlar” şeklinde ele aldı (Kocabaş, 1998, 95). Karatepe o sözlerin önünün arkasının kesildiğini, aslında öyle söylemediğini, konuşmanın devamında kendi partisini de eleştirdiğini söylediye de olaydan bir yıl sonra “halkı din farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek” suçlamasıyla DGM’de yargılanarak bir yıl hapse mahkûm olacaktır (Birand ve Yıldız, 2012, 185-186).

Refah ile askerin arasını açan bir diğer olay Erbakan’ın 10 Aralık 1996’ta toplanan Yüksek Askeri Şura’nın (YAŞ) aldığı kararı imzalamak oldu. Altmış dokuz subayın ordudan atıldığı kararı Refah yanlısı medya tarafından eleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Atatürk ilke ve inkılaplarının koruyucu misyonuyla TSK, RP yanlı medyayı TSK’yı aşındırmakla suçlayarak eleştirdi. Ordunun tepkisinin ardından Erbakan RP içinde YAŞ kararlarının eleştirilmesini yasakladı (Kocabaş,

1998, 112) Bu olay, ordu tarafından denetim ve gözetim altında olan RP ile ordu arasındaki gerilimin artmasına neden oldu.

1996'nın son günlerinde medyanın uzun süre işlediği, ordu-hükümet gerilimini tırmandıran bir diğer olay Aczimendi tarikatının şeyhi Müslüm Gündüz'ün Fadime Şahin adlı bir kadınla birlikte yakalanması oldu. Şahin kendini ifade etmek için televizyon kanallarına çıkarak nasıl kandırıldığını, tarikat şeyhlerinin tuzaklarına nasıl düştüğünü anlatıyordu (Birand ve Yıldız, 2012, 188). Kalkancı'nın tarikat ayinindeki görüntüleri, Aczimendi'nin sokak görüntüleri, Müslüm Gündüz'ün hapishaneden rejimi tehdit eden mesajları medyada dolaşıyordu. Müslüm Gündüz daha önce *“Türkiye’de devletin başındakiler kendileri Şeriata geçmez ise bunu halk getirecektir. Ve Allah muhafaza o zaman kan akacak. Böyle bir durumda yapabileceklerimiz DHKP-C’yle ve PKK’yla kıyaslanamaz”* şeklinde sözler sarf etti (Kocabaş, 1998, 118). Tarikatların bu kirli yüzü, kendilerini inandıkları dinin gereğinden farklı bir durumda ortaya çıkarmaları medya aracılığıyla gün yüzüne çıkarılarak Refah’a karşı koz olarak kullanıldı. Müslüm Gündüz'ün milli güvenliğe ve laik rejime tehdit içeren sözleri toplumda tarikatların varlığına karşı büyük tedirginliğe yol açtı.

Medya bu olayı gündemde çok sık işledi ve kanallara İslamcı ve laik yazarlar çıkartılarak tartışma ortamı yarattılar. Refah'ın bu olaylarla ilgili hiçbir alakasının olmadığını sürekli dile getirmesine rağmen, parti içerisindeki kişilerin söylemleri laik kesim nezdinde rahatsızlık yarattı. RP’li Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın medyada kadınlar ile hakaret içeren sözleri yan yana kullanması RP’ye yönelik tepkilerin daha da artmasına neden oldu (Kocabaş, 1998,122). Medya RP’yi temsil edenlerin laik rejim karşıtı ve seküler-çağdaş toplum düzeninden uzak görüntülerini sürekli olarak işleyerek toplumda şeriat kaygısının içselleştirilmesine ortam yarattı.

Medyanın RP’ye karşı kullandığı bir başka olay Tarikat lideri imamı eşi olduğunu söyleyen Emine Ersoy'un RP’li Belediye Başkanı ile çıkar ilişkilerinin olduğunu söylemesidir. Bu olay medyada “Refah kamunun parasını tarikatlar yoluyla Şeriat devleti isteyenlerin kasasına mı döküyor?” sorularıyla tartışıldı. Erbakan medyada RP’ye yönelik eleştirilerin ardında yatanın laik karşıtı söylemler veya tarikat ilişkisi değil, rantiyeci olarak nitelendirdiği büyük sermayedarlara olan devlet

desteğinin kesilmesinden kaynaklandığını dile getirdi (Kocabaş, 1998, 123). Büyük sermaye kesimi ile Anadolu sermayesinin hegemonya mücadelesi içinde olduğu bu dönemde Erbakan'ın bu ifadesi haklı bir söylemdir ancak RP'nin laik rejime yönelik tehdit içeren söylem ve eylemleri Anayasa ile de koruma altında olan cumhuriyetin temel niteliklerine açık bir saldırı niteliğindedir. RP'li temsilciler ve tarikatlar üzerinden medyada dolaşan laiklik karşıtı söylemler toplumsal ve siyasal gerilimi arttırdı.

1980 sonrasında askeri yönetim, komünizm tehdidine karşı ahlaki bir savunma ve toplumsal alanda bütünleşmeyi sağlamak adına İslami vurguyu ön plana çıkararak kamusal alana taşımaya çalıştı fakat önceki yıllara göre İslamcılığın kamusal alanda en çok görüldüğü yılların yaşanmasına neden oldu (Çiğdem, 1996, 28-30). Bunun üzerine ordu 1990'lı yıllarda toplumun İslamcılık kontrolüne geçmesini önlemek için Atatürk ilkeleriyle yeniden bütünleştirme çabası içine girdi ve 11 Ocak'ta TSK, Cumhurbaşkanı Demirel'i Genelkurmay karargahına davet edip, brifing verdiler. Bu brifingde irticai faaliyetlerin yıllara göre seyri, grafikler ve fotoğraflarla anlatılırken, hükümetin irticai faaliyetleri cesaretlendirdiği, tasfiye edilmezse TSK'nın bertaraf için her türlü yönteme başvurulacağı mesajı verildi (Tayyar, 2012, 47).

Refahyol'un itibarını sarsan bir diğer gelişme Cumhurbaşkanı Demirel'e brifing verildiği günün akşamı Erbakan'ın tarikat ve cemaat liderlerinin içinde bulunduğu bir gruba Başbakanlık Konutunda iftar yemeği vermesi oldu. Davetlilerin bir de cübbe ve takkeyle gelmesi devlete ve resmi ideolojiye karşı açık bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Konuttaki iftar yemeği medyada, "Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlettir, Şeriatçı oldukları apaçık bilinen tarikat liderlerinin devletin kuruluşunda yer alması laikliğe aykırıdır. Erbakan suç işlemiş, RP gerçek yüzünü göstermiştir" sözleriyle yer aldı ve günlerce konuşuldu. Erbakan ise olayın laiklik karşıtlığıyla alakası olmadığını millet devlet kaynaşmasının sağlanması amacıyla gerçekleştiğini dile getirdi. RP Manisa Milletvekili Bülent Arınç'ın çıktığı kanalda, "*Yemek devlet millet kaynaşmasıdır*" sözlerine İslamcı Yazar İsmail Nacar "*İslam'da tarikat ve ruhban sınıfı olmaz bunlar milleti temsil edemez*" sözleriyle karşı çıktı (Kocabaş, 1998, 132).

Refahyol'un kurulmasında büyük çaba harcayan DYP'li Sanayi Bakanı Yalım Erez, iftar yemeği için, *“Bu görüntülüler Türkiye için hoş değildi”* diyerek tepki gösterdi. DSP lideri Bülent Ecevit Erbakan'ın bu yemeği kendi evinde verseydi bu kadar tepki almayacağını, bu şekilde tarikatların devletin kanadı altına alınması izlenimi vermesi dolasıyla yanlış bulduğunu ifade etti. ANAP'lı Eyüp Aşık bu görüntüleri *“din istismarı ve güç gösterisi”* sözleriyle eleştirdi. CHP Genel Sekreteri Adnan Keskin ise *“Kıyafet Yasasını ihlal eden bu kişilerin Başbakanlık Konutunda suç işlemelerine Başbakan'ın göz yummasına izin veren yasa var mı?”* Sorusunu TBMM Başkanlığına soru önergesi olarak sundu (Akpınar, 2007, 149).

Ocak ayı sonunda ülke gündemini meşgul eden diğer olay RP'li Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen Kudüs gecesidir. Kamuoyu Susurluk Skandalını protestoya başlamışken bir yandan da Ankara'da bambaşka bir ayaklanma provası gerçekleşti. Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız protestoların başladığı aynı gece, İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin işgal altındaki Kudüs'ü anmak için başlattığı geleneği Türkiye'de başlatmak istedi. İsrail'e tepki göstermek, Filistin direnişine destek vermek için toplanan Kudüs Gecesi'nde Belediye Başkanı Bekir Yıldız Atatürk büstünün karşısına Mescid-i Aksa'ya benzer bir çadır diktirdi. Duvarlara radikal İslamcı Hamas ve Hizbullah'ın portreleri asılarak, şeriat yanlısı sloganlar atıldı ve tiyatro oyunları sergilendi. Geceye davet edilen İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin şeriatı öven sözleri ve *“Hamas ve Hizbullah'ı destekledik, Amerika ve İsrail ile anlaşma imzalayanların Allah elbet cezasını verecek”* sözleri, Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın *“çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede elbette Şeriat tanınır”* sözleriyle resmi ideolojiye adeta meydan okuması ülkeyi ayağa kaldırdı (Akpınar, 2007, 152-156; Özcan, 2010, 25-26).

Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan görüntüler için tüyler ürpertici derken, Ülkede *“Türkiye İran mı olacak?”* sorusu yankılanıyordu. Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı ile Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız hakkında soruşturma başlattı. Kudüs gecesinde yaşananları protesto etmek amacıyla CHP Sincan örgütü bir gösteri düzenledi ve Şeriat karşıtı sloganlar atıldı. İnterstar televizyonun muhabiri Işın Gürel, Bekir Yıldız ile röportaj yapmak için Sincan'a geldiği sırada çadırı görmek için gittiği meydanda saldırıya

uğradı. Bu görüntüler tüm televizyon kanallarında yayınlanınca tansiyonu iyice yükselterek tepkilere yol açtı (Akpınar, 2007, 156-158).

Ülkede hükümete karşı istifa çağrıları yükseldi. DYP’li milletvekilleri gelişmelerden rahatsızlığını dile getirirken Çiller, RP’nin protokolü çiğnemediğini, her şeyin hukuk kuralları içinde gerçekleşeceğini ve hükümetin devam edeceğini açıkladı. Erbakan ise olayların hararetini yatıştırmak yerine türban ve Taksim’e Cami tartışmalarını sürdürerek “*yüzde 99’u Müslüman olan bir ülkede cami yapımına karşı çıkılmanın asıl garipsenecek şey*” olduğunu ifade etti ve siyaset içindeki gerginliği daha da tırmandırdı (Akpınar, 2007, 159).

Devlet Güvenlik Mahkemesi olayları incelemeye alırken en sert tepki TSK’dan geldi. 3 Şubat’ta Genelkurmay Başkanlığı’nda toplantı yapıldı ve ertesi gün Sincanlılar tank sesleriyle uyandı. Tanklar bir tatbikata gidiyordu fakat genelde basına verilmeyen motorlu yürüyüş Anadolu Ajansı tarafından haber yapıldı. Adeta darbe izlenimi veren tank geçidi ile köktendinci rejim karşıtlarına açıkça bir gözdağı veriliyordu (Akpınar, 2007, 161). Bu olay devletin baskı aygıtı ordu ile devletin ideolojik aygıtlarından biri olan medyanın birlikte işlediğini ortaya koyan bir başka gelişmedir.

Laiklik ve rejim tehlikede iddiaları üzerine Başbakan Erbakan, 4 Şubat 1997’de RP Meclis Grubu’nda yaptığı konuşmada Sincan olayını değerlendirirken “*Birileri bir yere bez resim asmakla rejim tehlikeye düşmez. Altı milyar elinde bezle gelse bu devlet yıkılmaz... Rejim tehlikede değildir, her şey Anayasa’da gösterilmiştir. Türkiye demokratik, laik bir ülkedir. Rejim meselesi değil, tatbikat meselesi vardır... Mesele laiklik değil, laikliği din düşmanı olarak kullanmak isteyenlerin rahatsızlığıdır...*” sözlerini sarf etti (Kocabaş, 1998, 147).

Medyada sürekli Refah’ın anti-laik ve şeriat öven söylemleri dolandır oldu. Laik kesim tepkisini 15 Şubat 1997’de Ankara’da Şeriata Karşı Kadın Yürüyüşü ile gösterdi. Yürüyüşün görünürdeki nedeni Refah’ın çıkardığı Türban Yasa Tasarısı’ydı. Bu yasadan dolayı Refah’ın şeriat düzenini getireceği, ülkenin Ortaçağ karanlığına sürükleneceği propagandası yapılıyordu. Başbakan Erbakan RP Meclis Grubu konuşmasında laiklik adına din düşmanlığını yapıldığı, gerçek laikliğin farklı

inançların birbirine saygı duyması için bir fren olduğu ve gerçek demokrasinin farklı düşünen ve inananlara saygı olduğu ifadelerinde bulundu (Kocabaş, 1998, 160). RP, her ne kadar söylemde laiklik tanımlanmasında haklı olsa da eylemde laik cumhuriyet niteliklerine aykırı hareketleriyle göze çarpan bir izlenim verdi. Laik kesim ve büyük sermayenin kaygı odağı haline gelen Refahyol Hükümeti karşılarında güçlü bir medya ve sermaye muhalefeti buldu.

Medya çoğulculuğunun olduğu bir ortamda gerçekleşen 28 Şubat sürecinde önceki darbelerde olduğu gibi tek bir medya merkezi basılmadı. 28 Şubat post-modern darbesi devam edegelen bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreçte önemli olan tek bir merkezi ele geçirmek değil süreci yönetebilmektir. Medya bu süreçte aktif hale getirilerek süreci kontrol etme ve yönetme aygıtı haline getirildi (Yılmaz, 2012, 230). Bu doğrultuda tarikatların skandalları, RP'lilerin söylemleri ve Kudüs Gecesi gibi faaliyetleri medya aracılığıyla sunularak 28 Şubat süreci hızlandırıldı.

4.3. 28 ŞUBAT SÜRECİ

İran ve Libya gezisi, Susurluk olayı ve yapılan eylemlere karşı küçümseyici tepkiler, Başbakanlık Konutunda tarikat şeyhlerine yemek verilmesi, parti içinden kimselerin Atatürk ve rejim karşıtı sözleri, Kudüs gecesi ve şariat söylemleri RP'yi 28 Şubat'a götüren gelişmelerdir. Müdahalenin süreç olarak verilmesinin nedeni doğrudan bir askeri müdahale ile değil sivil güçler eliyle ideolojik bir meşru zemin kazanma çabasıdır.

28 Şubat 1997 Cuma günü Türk siyasal hayatına son darbe, post-modern darbe kavramlarıyla geçecek 9 saatlik MGK toplantısı Çankaya Köşkü'nde 15.10'da başladı. MGK toplantısında; Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine verilen iftar temeği, Kudüs Gecesi, cami ve imam hatiplerin artışı, Kuran Kurslarının durumu, yeşil sermaye olarak adlandırılan Anadolu sermayesinin gelişimi, RP'li yerel yönetimlerin faaliyetleri, RP'li bakan ve milletvekillerinin laik düzen karşıtı açıklamaları, ordudan atılan subay ve astsubayların belediyelerde istihdamı, pompalı tüfek sayısındaki artış, kılık kıyafet yasasının istismarı gibi çok sayıda iddia ve konu gündeme getirildi (Tayyar, 2012, 63).

TSK'nın hükümete sunduğu 18 maddelik talimat niteliğindeki bildiri; cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olan laikliğin korunması ve bu yönde yasalar eksikse yeni düzenlemelere gidilmesi, tarikatlara bağlı vakıf, yurt ve okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak din eğitiminin devletin sorumluluğu altına alınması, din adamlarının cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık olması, dini tesislerin siyasi mesaj vermek için kullanılmaması ve istismar edilmemesi, 8 yıllık kesintisiz eğitimin uygulanması, Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklara izin verilmemesi, TSK'nın dine karşıymış gibi gösterilmesi faaliyetlerine son verilmesi, TSK'dan uzaklaştırılan personelin başka kurumlarda istihdam edilmesine imkân verilmemesi, TSK'ya dinci kısımdan sızmaların engellenmesi, topumu kutuplaştırılacak faaliyetlere izin verilmemesi, kılık kıyafet düzenine uyulması, silahlara ait ruhsat işlemleri düzenlenmesi, kurban derilerinin mali kaynak amaçlayan kuruluşlar tarafından toplanmasının engellenmesi talimatlarını içeriyordu (Öcal, 2009, 21).

Bildiride, imam hatip liselerinin orta kısımlarının kapatılmasını sağlamak için ilköğretimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması, tarikatların kapatılması ve Kuran kurslarının denetimi maddeleri Refah'ın kolayca kabul edebileceği maddeler değildi. Dolayısıyla Erbakan, MGK bildirisini hemen imzalamadı. Erbakan toplantı sonunda uyum içindeyiz dese de Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'ın *“Ordu, Atatürk'e inananlarla uyum içindedir”* sözleri aslında bildirinin imzalanmasının er ya da geç gerçekleşeceği gerginliğini taşıyordu (Birand ve Yıldız, 2012, 215).

Erbakan, *“her türlü irtica Türkiye için büyük tehlikedir ve irtica ile mutlaka mücadele edilecektir. MGK anayasal bir kuruluştur ve tavsiye kararları yerine getirilmeye çalışılacaktır”* derken Çiller de laikliğin teminatı olduklarını ve arkalarında meclisin ve halkın bulunduğunu, partilerin tabanlarına sahip çıkmasını gerektiğini, din ve laiklik üzerinden partizanlık yapılmaması gerektiğini dile getiriyordu (Birand ve Yıldız, 2012, 215).

28 Şubat sürecinde irtica öncelikli bir iç tehdit ve milli güvenlik sorunu olarak ilan edildi. Bu süreçte toplumu çağdaş yaşamın gereklilikleri yönünde yeniden biçimlendirmek için önlemler alındı. Bu önlemlerin uygulanmasına ön veren irade

seçilmiş siyasi organlar değil MGK Genel Sekreterliği ve Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve silahlı kuvvetlerinden içinden doğan Batı Çalışma Grubu gibi bürokratik oluşumlar oldu. 28 Şubat'ın başarıya ulaşmasında ve meşruluğunu kazanmasında bu bürokratik oluşumların öncülüğünde devletin ideolojik aygıtı büyük medya, yüksek yargı organları ve bazı sivil toplum örgütleriyle işçi ve işveren örgütlerinin oluşturduğu “Beşli Sivil İnisiyatif” olarak nitelendirilen TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK örgütleridir. Bu kesimler müdahalenin sivil toplum tarafından meşru görülmesi izlenimini vermek için çalışmalar gerçekleştirdiler. Ordu 12 Eylül sonrası sivil toplum örgütleri ve siyasi partilere karşı mesafelidir fakat 28 Şubat sürecinde kendi politikalarının toplum tarafından kabul görüp desteklenmesini sağlamak ve meşru temel e gerçekleştğini göstermek için ittifaka girişti (Özipek, 2005, 640).

Bu süreçte güç kaybetmeye başlayan laik asker-sivil bürokrasi, 1990'lı yıllarda İslamcılığın etki alanını genişletmesini bir tehdit olarak görerek algıladı ve hegemonya kaybını önlemek için toplumu yeniden Atatürk ilke ve inkılapları ile bütünleştirmede önemli faaliyet gösterdi. Toplum nezdinde rıza elde edebilmek için uzun süreçli bir hegemonya mücadelesi gerçekleştirdi.

Erbakan hiçbir şey olmamış gibi davranıyor, bildiriye imzalamamak için direniyordu. Vaatlerinin tam tersini yapmasını bekleyen bildiriye imzalamak siyaseten intihar etmek olacaktı. DYP kanadında ise Milletvekillerinden ya çekil ya imzala sesleri yükseliyordu. Erbakan hükümeti bozmamak için nihayet 5 günlük direnişine son vererek 5 Mart'ta bildiriye imzaladı. Bildiriye imzalarsa da tavsiyeleri uygulamamakta kararlı olan Erbakan, MGK kararlarını mecliste milletvekillerinin oylarıyla reddettirme planına uygulamak istedi fakat Meclis Başkanı Mustafa Kalemli “*MGK kararlarını mecliste konuşturmam, gündem maddesi yapmam bu konusunun muhatabı hükümet*” deyince plana başlayamadan geri çekildi (Birand ve Yıldız, 2012, 218-220).

Refahyol'un karşısında iktidarı değiştirmek için TSK'nın ve medyanın bulunduğu güçlü bir koalisyon yer alıyordu. TSK tarihinde ilk kez bu şekilde medyayla ilişkiye girerek medyayı taleplerinin süzgeci olarak kullandı. Refahı devirme kararını veren takımın beyni ise Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya idi. Erkaya, iktidarı denetleyen bir mekanizma olarak kurduğu Batı

Çalışma Grubunu bu kez irticanın kaynağı olarak görülen RP ile ilişkili her şeyi araştırmak için çalışmaları başlattı (Birand ve Yıldız, 2012, 201).

Erbakan, MGK tavsiyelerini uygulamakta direniyordu. Asker Refahiyol'u hükümetten indirmeye kararlıydı fakat bunu önceki darbeler gibi ani, sert ve silahlı olarak yapmak istemiyordu. Refahiyol'un nasıl bir tehlike olduğunu medya aracılığıyla kamuoyuna gösterip meşruluğunu sağlamak istiyordu. Hükümeti silahlı savaşla değil psikolojik savaşla düşürmenin harekâtına irtica brifingleriyle başladı. Hukukun yerini brifing hukuku aldı ve Silahlı Kuvvetler eliyle Batı Çalışma Grubu, medya, büyük sermaye ve muhalefet partileri üzerinden toplum üzerinde baskı kuruldu. TSK medya aracılığıyla RP'nin Atatürk ve rejim karşıtı sözlerinin yer aldığı kasetleri kamuoyuna sundu. Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın *"Kemalizm, kapitalizm, laiklik ve bütün şeytani düzenleri boykot ederek nöbete geliyoruz"* sözleri, RP'nin bir dönem sözcülüğünü yapmış olan Hasan Hüseyin Ceylan'ın *"Asker PKK'lı olmanıza müsaade ederim ama şeriatçı olmanıza asla diyor"* sözleri medyada yankılandı (Birand ve Yıldız, 2012, 189-190).

Erbakan, MGK kararlarına imza atmasına rağmen Bakanlar Kurulunu toplamayarak, MGK tedbirlerini uygulamakta direniyordu. Bu durum hükümet ilişkilerini daha da gerginleştirdi. RP ile DYP arasındaki kriz derinleşiyor, Çiller Erbakan'dan başbakanlığı kendisine vermesini istiyordu. Çiller başbakanlığın kendine geçince siyasetteki çatışma ortamının durgunlaşacağını düşünüyordu fakat Erbakan buna sıcak bakmıyordu (Tayyar, 2012, 83). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 21 Mayıs 1997 tarihinde RP hakkında *"laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği"* gerekçesiyle, kapatma istemiyle dava açtı. Başbakanın dava açılmasına ilk tepkisi *"Bu gerçekte hiç alakası olmayan iddianameden ibarettir. Basit bir iddiadır çünkü Refah Partimiz laikliğin bekçisidir"* sözleri oldu. Dava sürecinde Genelkurmay'ın bir yandan irtica brifingleri de devam ediyor, bir yandan kimi İslami şirketlere ambargo konması için önerilerde bulunuyordu (Birand ve Yıldız, 2012, 231-232).

Krizin derinleştiği o günlerde Bakanlar Kurulu'nun 22 Mayıs Perşembe günü toplanacağı duyuruldu fakat tarih 27 Mayıs'a ertelendi. Nihayet 55 gün süren aradan sonra Bakanlar Kurulu toplandı. MGK kararlarının yer aldığı rapor mecliste okundu

ve bakanlar konuyu tartıştılar. DYP’li Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam kesintisiz eğitime önümüzdeki öğretim yılı başlayabiliriz derken RP’li Abdüllatif Şener bunun mümkün olmadığını söylüyordu. RP, ömrünü uzatma uğruna denge siyaseti izlemeye kalksa da asker ve halk arasında bocalayıp durdu (Tayyar, 2012, 84). Ülkede darbe söylentileri Genelkurmay brifingleriyle beraber artık daha da dillendirilmeye başlandı.

28 Şubat süreci irtica ile mücadelenin yanında ekonomik ve sınıfsal olarak ayrıcalıklı kesimlerin, büyük sermayenin, bürokrasinin yeni gelişen İslamcı sermayeye karşı bir tasfiye operasyonu olarak değerlendirilebilir. Özipek’e göre sarıklı ve sakallı İslamcı esnaf büyük sermaye ile rekabete girişmeseydi rejim için tehdit oluşturmayacaktı. Aynı şekilde Özipek, TÜSİAD’ın sekiz yıllık eğitim ve laiklik konusundaki hassasiyetinin sadece çağdaş yaşam değerlerine bağlılıkla izah edilemeyeceğini öne sürdü (Özipek, 2005, 641).

28 Şubat sürecinde ordu irtica tehlikesini hedef alarak müdahalesinin meşru zemine koymayı amaçladı. Devletin ideolojik aygıtı medya, üniversiteler ve yargı organları ile irticaya karşı brifingler düzenlendi. Üst düzey yönetici ve seçilmiş muhabirlerin bulunduğu geniş katılımlı ve açık büyük medya brifingi 30 Nisan’da yapıldı. Bunu yargı brifingleri takip etti (Özipek, 2005, 640).

Tümgeneral Fevzi Türkeri’nin, Refahyol’un kuruluşundan itibaren irticai kesimin kadrolaşmaya başladığını, türbanın irtica sembolü olarak kullanıldığını, özelleştirmede irticai kesime öncelik verildiğini, İran’ın Türkiye’de şeriat düzeni kurmak için destek verdiğini, kuran kursların ve imam hatiplerin kontrolsüz büyüdüğünü belirterek; yargıya, TSK’nın İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesi gerektiğinde silahlı kuvvetlere devleti koruma görevi verdiğini, görevinizi yapın yoksa darbe yaparız mesajını açık bir şekilde veriyordu (Tayyar, 2012, 91).

İrtica brifinglerinin yoğun bir şekilde devam etmesiyle Refahyol’un iktidarda duramayacağı anlaşıldı. DYP’li milletvekillerinin art arda gelen istifalarıyla koalisyon içindeki deprem büyüdü ve 1997 Haziran ayında Refahyol yol ayrımına girdi. Askerlerin irticai brifingleri devam ediyor, gazeteler “Gerekirse silahla” manşetlerini atıyordu. DYP’deki istifaların büyümesiyle, Erbakan Çillerin baskısına

dayanamadı ve istifasını 18 Haziran günü Cumhurbaşkanına sundu (Birand ve Yıldız, 2012, 241-242).

Erbakan, istifasını sunduğunu gün ortağı Çiller ve Büyük Birlik Partisi (BBP) lideri Muhsin Yazıcıoğlu ile bir basın toplantısı düzenledi. Erbakan'ın elinde RP, DYP ve BBP'den 278 milletvekilinin imzası bulunan yeni hükümete destek deklarasyonu vardı. Yeni hükümetin Çiller'in başbakanlığında kurulması konusunda aralarında anlaşmalarını söyledilerse de işler bu üçlü liderin hesap ettiği gibi olmadı. Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini Tansu Çiller yerine Mesut Yılmaz'a verdi (Tayyar, 2012, 97-99). Yılmaz, Erbakan'dan görevi alarak Demokratik Türkiye Partisi ile koalisyon kurdu ve Başbakanlık koltuğuna oturdu. RP de bu süreçte hakkında yürütülen dava sonucunda Ocak 1998'de kapatıldı ve başta Erbakan ve Şevket Kazan olmak üzere partinin önemli isimleri siyaseten yasaklı hale getirildi. İslamcı hegemonyaya karşı toplumu yeniden düzenleme çalışmalarına gidildi. Bu doğrultuda İmam Hatip okullarının orta kısımlarını kapatmak amacıyla sekiz yıllık kesintisiz eğitim devreye girdi, başörtülü kadınların eğitim ve çalışma hakları engellendi. İslamcı sermaye ve İslamcı toplum baskı altında alındı.

İktidarı elinde bulunduran egemen sınıf, toplum rızasını kazanırken aynı zamanda ideolojinin yeniden üretimini sağlar. Gramsci, egemen sınıfın kendi görüşlerini yaymak ve hegemonyasını güçlendirmek için ideolojik aygıt olan kitle iletişim araçlarının kullanılması gerektiğini belirtir. Toplumun rızasıyla toplumsal üretiminin, sermayenin, yönetici sınıfın hegemonyasını sürdürmesini güvence altına alan yapı devlettir. Althusser'e göre devlet yapısının altında devletin baskı aygıtları ile ideolojik aygıtları yer alır. İdeolojik üretim DİA'larda yapılır. İdeolojik aygıtların en önemlileri araçlarından biri olan medya egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını kurup sürdürmesini sağlar. Medya toplumu değişen koşullara uygun olarak ideolojik yeniden üretimi sağlamada aktif bir araçtır. Egemen sınıfın ideolojisini bireylere ulaştıran medya, bireylerin bu düşünceleri tıpkı kendi düşünceleriymiş gibi sahiplenmesini sağlayarak egemen sınıfın ideolojik egemenliğini sağlar. Dolayısıyla hegemonyasını kurup sürdürmesinde önemli rol oynar. Kamuoyu oluşturmada en etkili silah olan medya ülkemizde holdinglerin, büyük sermayenin elindedir (Çoban, 2011, 110) Medya hem büyük sermaye sahiplerinin kar elde ettiği hem de

burjuvazinin ideolojisini yaymasında, hegemonyasını kurmasında etkin bir ideolojik araçtır. RP, uygulama ve hedefleriyle büyük sermayenin tepkisini çeken bir parti oldu. Laik devlet yapısının korunması amacıyla Ordu öncülüğüyle 28 Şubat sürecinde Türkiye’de büyük sermaye sahiplerinin elinde bulunan medya RP üzerinde etkin bir şekilde kullanıldı.

SONUÇ

Küresel kapitalist sistemin bunalım yılları 1970'ler ithal ikamesini öngören refah devleti uygulamalarının tıkanma yıllarıdır. Bunalımın Türkiye'de somut olarak hissedilmesi 1973 petrol kriziyle gerçekleşti ve dönem sonunda şiddetli bir görünüm arz etti. Dünyada petrol ve türevlerinin fiyatlarının neredeyse dört misli artarken Türkiye'de fiyatlandırmalarda önemli değişikliğe gidilmemesi üretim sürecini durdururken CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde gerçekleştirilen haşhaş ekim yasağının kaldırılması ve Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle ABD'nin ambargo koyması ekonomik bunalımı daha da derinleştirdi.

Bu ekonomik bunalım içinde işçi sınıfının birçok grev ve direnişle reel ücretlerini koruma çabası içine girmesi, sendikal faaliyetlerin artmasıyla fabrikaların iş gününün azalması yakıt yokluğuyla tam kapasite çalışamayan fabrikaları durma noktasına getirdi. Tüm bu süreç üretimin gerilemesi, büyüme hızının düşmesi, yatırımların durması, ödemeler dengesi açıklarının büyümesi, enflasyonun yükselmesi ile sonuçlandı. İthal ikameci modelin yeniden üretimi imkânsız hale geldi. İşçi sınıfının örgütlü hareketi sermaye sınıfının tepkisini çeker hale geldi. 1970'lerin sonlarında sermaye sınıfı, işçi ücretlerinin denetim altında tutulması, tam rekabet koşullarının sağlanmasından yana zamanın hükümetlerine eleştirilerde bulundular.

Ekonomideki bu durumun topluma yansması da ağır sonuçlar doğurdu. Temel gıdalarda oluşan kuyruklar halkta, gidişatı düzeltemeyen siyasilere karşı güvensizlik yarattı. Kamplara ayrılmış durumda olan toplum kargaşa ortamının içindeydi. Sol ve sağ kamplara ayrılmış bulunan toplumda mezhepsel çatışmalar da kendini göstererek yüzlerce kişinin can kaybı ile sonuçlandı. Ülke toplumsal ve siyasal kargaşa ortamının ve ekonomik bunalımın içindeyken küresel kapitalizm yeni düzenlemelere hazırlık sürecindeydi.

İhracatın öncülüğünde dışa açılmayı öngören neo-liberal politikalar İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan hükümetleri ile gündeme

geldi. İthal ikame temelli refah devleti anlayışına karşı olan neo-liberaller ekonomiye devlet müdahalesine karşı çıkarak, iç pazarın uluslararası rekabete açıldığı serbest piyasaya hakim olan ihraç ikamesi modelini savundular. Neo-liberal dalga tıkanmakta olan Türkiye ekonomisine yeni birikim modelini dayattı. Bu doğrultuda IMF ve Dünya Bankası kredi karşılığında yeni birikim modelinin uygulanmasını sağlayacak koşulların gerçekleştirilmesini talep ettiler. Kapitalist toplumda egemen sınıf hegemonyasını inşa edebilmek için yapısal düzenlemelere ihtiyaç duyar. Dönemin hükümetleri örgütlü bir işçi sınıfı karşısında, işçi sınıfını ezecek politikaları uygulamaları gerçekleştirecek sosyo-politik güçten ve yapısal düzenlemeleri uygulayacak güçten yoksundu. Kararların uygulanmasına imkân verecek sosyo-politik ortamın olmayışı 24 Ocak İstikrar Paketi programı amacına ulaştıramadı.

Devletin baskı aygıtının rolü üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasının koşullarını son aşamada zor kullanarak sağlamaktır. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile baskı aygıtı olarak ordu, kapitalist üretim sürecinin devamlılığını, devletin ideolojik aygıtları üzerinde artan işleviyle sağlayarak neo-liberal hegemonyanın inşa sürecine girişti. Yürütmeyi ele alan Milli Güvenlik Konseyi, ilk iş olarak sermaye kesiminin rahatsızlık duyduğu sendika, meslek ve gençlik örgütlerinin liderlerini gözaltına alarak sendikal faaliyetleri durdurdu, grev ve lokavtları erteledi.

Ekonomik bir yapının sürekliliği ona meşru bir zemin hazırlayacak olan hukuk düzenidir. 12 Eylül Askeri Hükümeti neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde hegemonyanın sürekliliğini sağlayacak ve hukuki meşruiyetini koruyacak düzenlemelere giderek kanunlarda düzenleme ve yeni Anayasa oluşturma yoluna gitti. Askeri yönetim bu hukuki düzenlemelerle, 12 Eylül öncesindeki kargaşanın sorumlusu olarak gördüğü sendikal faaliyetleri kısıtlamaya yönelik hukuki düzenlemeler gerçekleştirdi. Devletin baskı aygıtı olan ordu geniş yetkilerle donatılarak Devlet Denetleme Kurulu'nun görev alanı dışında tutuldu ve daha da özerk bir konuma getirildi.

Althusser'e göre devletin baskı aygıtının rolü yalnızca kendi yeniden üretimine katkı sağlamak değil, aynı zamanda basit idari yasak ve emirlerle, açık ya da gizli sansür vb. baskılarla devletin baskı aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını sağlamaktır (Althusser, 2003, 175). Bu doğrultuda egemen sınıfın kendi dünya

görüşü neo-liberal hegemonya bizzat devlet aygıtı eliyle inşa edildi. 12 Eylül müdahalesinin gerekçelerinden biri üniversitedeki kargaşalar olması sebebiyle devletin ideolojik aygıtı eğitim kurumları yükseköğretim kurumları denetlemeye alındı. Eğitim alanında birçok öğretmen ve akademisyen, yargı alanında hakimler tutuklanarak cezaevine konuldular. Birçok kişi tutuklandı, gözaltına alındı, idam cezası verilerek uygulandı. Birçok kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, dernekler kapatıldı. Birçok film yasaklandı ve binlerce dergi, kitap imha edildi. Birçok gazeteci cezaevine konuldu. 12 Eylül müdahalesi ile devletin ideolojik aygıtları olan basın, okullar ve hukuk üzerine devletin baskı aygıtı olan ordu hâkim oldu. Kanunlarda yapılan değişiklikler ve yeni Anayasa ile egemen ideolojinin meşruluğuna hukuki zemin oluşturuldu. Ordu devletin baskı aygıtı olarak bizzat kendi eliyle devletin ideolojik aygıtları üzerinde faaliyetlerini doruk noktasını taşıdı.

12 Eylül askeri yönetimi darbeyi meşrulaştırmak, tepkileri azaltmak ve neo-liberal hegemonyayı inşa edebilmek için devletin ideolojik aygıtlarını etkili şekilde kullandı. Askeri yönetim ekonomide neo-liberal politikaların hegemonyasını Türk-İslam sentezi ile rıza kazanarak kurma yoluna gitti. Bu sentezde Türkçülük, Atatürk milliyetçiliği olarak yorumlanarak inkılapçılık gibi değişimi, devrimi öngören soldan argümanları göz ardı edilerek sağdan ele alındı. Sentezin ikinci ayağı İslamcılık yönetime itaat eden sadakat vatandaş oluşturma aracı olarak şeriatçılık yaratmayacak şekilde kontrol altına alınarak kullanıldı.

Cumhuriyet döneminde bastırılan, çok partili hayata geçişle denetimi altına alınarak yedek ideoloji olarak kullanılan din, 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlükçü ortamda gelişme alanını büyüttü. 12 Eylül yönetimi toplumdaki sınıf çelişkilerinin şiddetli bir sınıf mücadelesine dönmesine engel olabilmek ve vatandaşların devlete itaatsiz olmaması için birçok kurumu denetimli şekilde İslamlaştırdı. Devlet, ideolojik aygıtlardan biri olan okullarda, din derslerini zorunlu kılıp ve diğer ideolojik aygıtlardan biri olan medya yoluyla dini, laik rejime tehdit oluşturmayacak şekilde denetimi altına alarak destekledi. İslam'ın gelişme imkânı bulduğu bu dönemde İslam'ı argüman olarak kurulan Refah Partisi yükselme imkânı buldu.

Bu sürece gelirken 1983'te sivil siyasete geçilmesiyle Turgut Özal'ın liderliğinde Anavatan Partisi birinci parti olarak hükümetini kurdu. Neo-liberal politikaların Türkiye'deki uygulayıcısı Turgut Özal ile 1980'ler hem neo-liberal hegemonyanın hâkim olduğu hem de Türk-İslam sentezi ile toplum bütünleşmesinin sağlanmaya çalışıldığı yıllar oldu. Fakat neo-liberal politikalar 1980'li yılların sonuna doğru olumsuz etkiler göstermeye başladı ve ekonomi ihracata yönelik sanayileşemedi (Saraçoğlu, 2015, 758-760). 1991 genel seçimleriyle koalisyon hükümetleri dönemine girilen süreçte toplumsal şiddet olayları ve ekonomik bunalım kendini yeniden gösterdi. 1994 yerel seçimlerinden sonra, istikrarsızlığı ve bunalımı beraberinde getiren kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması bütçede sıkıntı yarattı, ülke kriz ortamına girdi. Bunun akabinde seçimlerden hemen sonra 5 Nisan Kararları yayımlanarak alınan kararlarla kamu ürünlerine ve özel ürünlere büyük oranlarda zam yapıldı. Uygulamada ekonomideki yapısal sorunlardan hiç birinin çözülemediği, enflasyonun gündemden düşmediği, kamu gelirlerinin yetersiz olduğu, ek vergilerle kamu gelirlerinin artırılmaya çalışıldığı ve işsizliğin arttığı bir dönem oldu.

Emekçi kesimin aleyhine uygulamalar içeren yeniden yapılanma emekçi muhalefetin canlanmasına neden oldu. İşsizliğin, yoksulluğun hâkim olduğu ve buna rağmen tüketimin aşılandığı yıllar oldu. İşsizlik köyden kente doğru göçü, göç şehirlerde gecekondulaşmayı arttırdı. Bir yanda gecekondularda yaşayanların kimlik bunalımı, bir yandan Kürt kimliğiyle dışlananlar kimlik bunalımı insanları arayış içine sürükledi. Bu arayış siyasal partiler ile temsilcileri oldukları tabanlar arasında da krize yol açarak kendilerine kimlik vaat eden siyasal partilere kayışın önünü açtı. Bu partilerin başında, askeri yönetimin sentez ideolojisiyle büyüme imkânı bulan Refah Partisi gelir. Neo-liberal hegemonyanın inşası sürecinde toplumsal rızanın aracı Türk-İslam sentezi ile gelişen İslam'ı siyasal argüman olarak kullanan Refah Partisi bu konjonktürde büyüme imkânı buldu.

1980'lerdeki liberalleşme ortamı Refah Partisi'ni de etkisi altına aldı. Anadolu sermayesi öncülüğünden, dünya pazarı ile ilişkiyi kabul eder hale evrildi. RP, imaj değişikliğine giderek parti çarşaflıların, sakallıların partisi olma görünümünden çıkmanın çalışmalarını yaptı. Parti, tüm kesimleri içine alan,

demokratik bir izlenim vermeye çalıştı. Krizlerin olmadığı, istikrarlı bir ekonomi vadeden Refah Partisi, Adil Düzen söylemiyle 1990'ların ortalarına doğru oy oranını arttırdı. Adil Düzen bölünmüşlüğü yok edilerek adaletin sağlanacağı bir manifestodur. RP'nin yükselişinde ortaya koyduğu temiz ve dürüst siyaset vurgusu etkili oldu. Son dönemlerde ülkede çıkan siyasal sistem rüşvet-yolsuzluk ve suiistimallerin gölgesinde ciddi bir yıpranma içine girdi. Rüşvetle, yolsuzlukla anılan partiler, insanları temiz siyaset arayışına itti ve neticede insanlar Refah Partisi'ne yöneldiler. Refah Partisi ülkedeki terörün bitmesini bir İslam kardeşliği ile bağdaştırdı ve bölünmüşlüklerden biri olan Kürt- Türk ayrımı yerine herkesi İslam kardeşliği altında toplamayı amaçladı.

Türkiye'de sosyal, ekonomik ve siyasal sorunların giderek derinleşmesi özellikle 1990'lı yılların başında değişim ve dönüşüm taleplerinin dile getirilmesine sebep oldu. Partilerin ülke sorunlarını çözmede başarısız olması, enflasyonun yol açtığı sosyal dengesizlikler insanları başka seçeneklere götürdü ve Refah Partisi Türkiye'de İslam'ın siyasal bir argüman olarak kullanıldığı bir parti olarak yükseldi. Özal'dan sonra iç ve dış politikada yaşanan misyon ve vizyon kayıpları ve ekonomik kriz diğer nedenlerle de birleşerek, önce 1994 yerel seçimlerinde ve 1995 genel seçimlerinde Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu Refah Partisi'ni birinci parti ve DYP ile koalisyon hükümeti kurulması ile sonuçlandı.

Özal'ın neo-liberal politikalarının etkisiyle büyüyen İslami sermaye Anadolu sermayesi giderek daha da belirginleşti ve RP'nin hükümet olduğu zamanda öne çıkarak büyük sermayenin tepkisi ile karşılaştı. Özal ile başlayan dışa açılma Anadolu'da üretim ve birikim sürecini hızlandırdı. Erbakan'ın siyaset sahnesine çıktığı andan beri koruyup kolladığı Anadolu sermayesi büyük sermaye ile hegemonya mücadelesi verdiler. RP, faize karşı tutumu, rantiyeci ve faizci azınlık olarak nitelendirdiği büyük sermayeye karşı söylemleriyle sermaye güçlerinin; laik cumhuriyet rejimine karşı söylem ve eylemleriyle laik kesimin tepkileriyle karşılaştı.

Toplumdaki huzursuzluk ortamı, İslam'ın siyasette, ekonomide, toplumun her alanında aktif olarak var olması, irticai kadrolaşmanın artması askeri ve laik kesimleri rahatsız etti. 1960 Darbesi, 12 Mart Muhtırası ve 12 Eylül Darbesi gibi talihsiz olayların Türkiye siyasetindeki demokrasi unsurunu iyice yıpratması, askerin

imajını zedelemesi, ordunun farklı bir yol izlemesine neden oldu. Büyük sermaye, çoğu büyük sermaye sahiplerinin elinde olan medya, laiklik yanlısı muhalefet ve ordu birlikteliğiyle devletin ideolojik aygıtı medya aracılığıyla hegemonya mücadelesi verildi. İslamcılık- laiklik ve Anadolu sermayesi-büyük sermaye ekseninde kurulan hegemonya mücadelesinde DİA aktif olarak kullanıldı. 28 Şubat Süreci önceki müdahalelerden farklı olarak silah yoluyla değil, medya yoluyla gerçekleşti. Sadece devletin zor aygıtı ön plana çıkarılarak değil, zor aygıtları eliyle ideolojik aygıtlara öncelik verilerek hegemonya mücadelesi gerçekleşti.

Toplum üzerinde rızanın sağlanmasında ideolojik aygıt önemli bir role sahiptir. Büyük küçük çeşitli sermaye grupları ve tekellerinin, sahip oldukları güçle bütün kontrolü ellerinde tuttukları medya sektörü, burjuva devlet ve siyasi yapısıyla karmaşık bir ilişki içindedir. Medya sadece sermayenin kâr elde ettiği bir sanayi ürünü olarak kalmaz, aynı zamanda egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını kurmasının ve sürdürmesinin aracıdır. Rıza üretiminin en önemli araçlarından olan medya, Türkiye tarihinde sistem ve genel ideolojiye paralel yayın yapmıştır. Refah Partisi de 90'larda sistem ve genel ideoloji dışında tutulan bir partiydi. RP, hegemonya stratejilerinde önemli yeri olan iletişim sistemlerinden yoksun kaldı. Dönemin medyası ve sermayesi direkt olarak RP'ye muhalefet bir tutum sergiledi. Kendi varlığını genel bir ideolojide temellendiren medya, RP ideolojisine karşı tepkili bir duruş sergiledi. Medya karşısına aldığı İslamcı hareketlerin tümünü irticai olarak isimlendirdi. Özellikle tarikatların skandalları RP ile ilişkilendirilerek laik cumhuriyeti korumak düşüncesi, büyük sermaye çıkarlarını korumaya araç olarak kullanıldı. 1990'lı yıllarda İslamcı akımlar ekonomiden kültüre, siyasetten medyaya, her alana sirayet edince laik rejime ve büyük sermayeye karşı tehdit oluşturdu.

Devlet aygıtı 1980'lerde olduğu gibi askeri vesayet altına girdi, rejim devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları yoluyla korunmaya çalışıldı. 12 Eylül Askeri Darbesi, fiziken tasfiye edilen sola karşı Türk-İslam sentezi politikası devletin resmi politikası olarak kabul edilmişti. Böylece soldan boşalan ideolojik alan, bir süre sonra yine sol tarafından doldurulmasın diye alternatif bir değer sistemi olarak İslamcılık bizzat devlet eliyle desteklendi. RP, bu genel devlet politikasının yarattığı kültürel muhafazakârlık ikliminde fiilen yararlandı. Devletin amacı RP'yi

desteklemek değildi fakat solun hem fiziken hem ideolojik olarak geri çekildiği koşullarda, topluma devlet eliyle İslamcılık dayatılınca, bunun siyasal yansıması RP'nin değirmenine su taşımak oldu. 80'lerde DİA'nın RP üzerinde böyle bir olumlu etkisi söz konusuyken bir süre sonra DİA, RP üzerinde yeterince işlememiş, bir ters etki yaratmıştır. Öngörülemeyen sonucun olumsuz etkilerini bertaraf etmek için devlet bu kez 28 Şubat sürecinde DBA'yı öne çıkardı ve özellikle DİA medyayı aktif şekilde kullandı. Ordu İslamcı hegemonyaya karşı 28 Şubat sürecini organize ederek özellikle devletin ideolojik aygıtı eğitim kurumlarında düzenlemeye gitti ve meşruiyet kazanmanın en etkili ideolojik aygıtı medya ile irticai tehdit kaygısını bilinçlere işledi. Süreç sonunda İslamcı sermaye ve İslamcı toplum baskı altına alınarak RP hükümetten uzaklaştırıldı.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayın.
- AHMAD, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Çev: Yavuz Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- AKDOĞAN, Y. (2000). *Hayatı ve Siyaseti Düşünmek Türkiye'nin Siyasal Durumu Ve Zor Zamanda Yaşamak*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- AKPINAR, H. (2007). *28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü*, İstanbul: Bir Harf Yayınları
- AKŞİN, S. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- AKŞİN, S., BORATAV, K., ve TANÖR, B. (2000). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- AKTAY, Y. (2005). Sunuş. (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- İslamcılık Cilt 6*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYOL, H. (1996). *Başlangıcından Günümüze Refah'ın Gelişimi*. İstanbul: Pelikan Yayınları
- ALTHUSSER, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- ALTHUSSER, L. (2002). *Marx için*, (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İthaki Yayınları.
- ALTHUSSER, L. (2005). *Yeniden-Üretim Üzerine*, (Çev. A. Işık Ergüden). İstanbul: İthaki Yayınları.
- ANAYASA DÜZENİ HAKKINDAKİ KANUN. (Kanun No. 2324). *Resmi Gazete* 17145 (28 Ekim 1980). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17145.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

- ANDERSON, P. (1988). *Gramsci, Hegemony, Doğu Batı Sorunu ve Strateji*, (Çev. Tarık Günersel). İstanbul: Alan Yayınları.
- ATAAY, F. ve KALFA, C. (2008). Modern Prens'ten Post-Modern Prense: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 15, 26-49.
- ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU KANUNU. (Kanun No. 2876). *Resmi Gazete* (14 Ağustos 1983). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18138.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.
- AYDIN, S. ve TAŞKIN, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAYRAMOĞLU, A. (2007). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BİRAND, M.A, YILDIZ, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. (9. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap
- BİRAND, M. A. (1984). *12 Eylül saat 04.00*. İstanbul: Karacan.
- BORA, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- BORATAV, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- BOZARSLAN, H. (2004). *Türkiye'nin Modern Tarihi*. İstanbul: Avesta Kitap.
- BULAÇ, A. (2009). *Göçün ve Kentin Siyaseti MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- BULUT, Y. (2011). İdeolojinin tarihçesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 183-206.
- ÇELİK, B. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Siyasal İslam*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇİĞDEM, A. (1996). İslamcılık. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (15. Cilt. ss. 1225-1231). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAKIR, R. (1990). *Ayet ve Slogan*. İstanbul: Metis Yayınları.

ÇAKIR, R. (1994). *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisi'ni Anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.

ÇAKIR, R. (1996). İslamcılar ve Sistem. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (15. Cilt, ss. 1210-1218). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAKIR, R. (1996). Refah Partisi. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (15. Cilt, ss. 1264-1267). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAKIR, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- İslamcılık Cilt 6*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇALIŞLAR, O. (1995). *RP Nereden Nereye*. İstanbul: Pencere Yayınları.

ÇOBAN, S. (2011). *Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DEVLET MEMURLARI KANUNUNUN BAZI MADDELERİNİN

DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN. (Kanun No. 2679). Resmi Gazete 17696 (16 Mayıs 1982). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17696.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

DERNEKLER KANUNU. (Kanun No. 2908). Resmi Gazete 18184 (7 Ekim 1983). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18184.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

DUMAN, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: Eylül Yayınları.

DOĞAN, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*. Ankara: Tekin Yayınevi.

- EAGLETON, T. (1996). *İdeoloji*. (Çev: Muttalip Özcan.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERBAKAN, N. (1991). *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri*. Ankara.
- ERBAKAN, N. (2017). *Milli Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*. (Hazırlayan: Üzeyir Türk). Ankara: MG V Yayınları.
- ERBAKAN, N. (2019,Şubat). *Adil Ekonomik Düzen*. (Hazırlayan: Tacettin Çetinkaya). Ankara: MG V Yayınları.
- ERBAKAN, N. (2019,Eylül). *Darbe*. (Hazırlayan: Tacettin Çetinkaya). Ankara: MG V Yayınları.
- GRAMSCI, A. (1986). *Hapishane Defterleri*. (Çev. Kenan Somer). İstanbul: Onur Yayınları.
- GRAMSCI, A. (1984). *Modern Prens*. (Çev. Pars Esin). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- HEYWOOD, A. (2013). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- JESSOP, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (Der: Betül Yazar, Alev Özkazanç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAMAN, H. (1997). *Laik Düzendeki Dini Yaşamak*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- KARPAT, K. (2015). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOCABAŞ, S. (1998). *Refahiyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası*. Kayseri: Vatan Yayınları.
- KONGAR, E. (1999). *12 Eylül Kültürü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, E. (2000). *28 Şubat ve Demokrasi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, E. (1997). *Demokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖKER, L. (1995). Turgut Özal: Siyasi İdeolojik Bir Portre. *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ansiklopedisi*. (11, 1253-1257). İstanbul: İletişim Yayınları.

KÖROĞLU, A. (2011). Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, 2010, 289 s. *İnsan & Toplum*.

MARDİN, Ş. (1996). İslamcılık. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (7. Cilt. Ss.1936-1941). İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2017). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. (21. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

MİLLİ EĞİTİM TEMEL KANUNUNUN BAZI MADDELERİNİN

DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN. (Kanun No. 2841). Resmi Gazete 18091 (18 Haziran 1983). Web:

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18081.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

MNP. (1970). Kuruluş Beyannamesi.

Web:<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/798/197600498.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden 5 Kasım 2020 tarihinde alındı.

NERGİZ, B. (2012). *Eylül Döneminde Milli Güvenlik Konseyi’nin Yasama Faaliyetleri (12 Eylül 1980-18 Ekim 1982)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

OLAĞANÜSTÜ HAL KANUNU. (Kanun No. 2935). Resmi Gazete 18204 (27 Ekim 1983). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18204.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

OZAN, E. D. (2015). İki darbe arasında kriz sarmalı. (Gökhan Atılğan & E. Atilla Aytekin & Ebru Deniz Ozan & Cenk Saraçoğlu & Mustafa Şener & Ateş Uslu & Melih Yeşilbaş (Haz.) İçinde). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. 659-746. İstanbul: Yordam Kitap.

ÖCAL, B. (2009). 12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*. Sayı: 1/4.

- ÖRS, H. B. (2018). *İdeoloji: karmaşık dünyayı anlaşılır kılmak*. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. (3-46).
- ÖZCAN, Z. (2010). *Arz Ederim: 28 Şubat 1997/ 12 Eylül 2010 Basın Sendromu*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- ÖZEL, M. (1997). *Refahlı Türkiye*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZBEK, S. (2011). *İdeoloji Kuramları*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- ÖZÇELİK, P. K. (2011). 12 Eylül'ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(01), 73-93.
- ÖZDALGA, E. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif*. İstanbul: İletişim yayınları.
- ÖZİPEK, B.B. (2005). 28 Şubat ve İslâmcılar. (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- İslamcılık Cilt 6.* / 640-651. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZKAZANÇ, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- PERİNÇEK, D. (1987). 12 Eylül Ve Laiklik. *Saçak Dergisi*, 36, 6-17.
- PORTELLİ, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. (Çev. Kenan Somer). Ankara: Savaş Yayınları
- POYRAZ, E. (1996). *Refah'ın Gerçek Yüzü*. Ankara: Poyraz Yayıncılık.
- RP. (1993). Adil Düzen.
Web:<http://www.esam.org.tr/pdfiler/Adil%20D%C3%BCzen/K%C3%BCt%C3%BCphane/1993%20Adil%20D%C3%BCzen.pdf> adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1983). Tüzük. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.

- RP. (1985). Tüzük. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1985). Büyük Kongresi. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1985). Program ve Tüzük. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1986). Programı. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1987). İkinci Büyük Kongresi. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1987). Tek Çözüm Refah Partisi. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1989). Bugünkü Düzen Köle Düzeni. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1989). Milli Görüş 20. Yıl Kutlama Günü. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1990). 3. Olağan Büyük Kongresi. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1990). Güneydoğu Terör ve Çözüm. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1991). Seçim Beyannamesi. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1992) Refah Partisi ve Gerçekleri. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1992). Yıkılan Tabular. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.

- RP. (1993). Millet Nasıl Bir Cumhurbaşkanı İstiyor. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1993). Yedi Oluşum Büyük Değişim. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1994). Türkiye'nin Teminatı. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1994). 27 Mart Seçimleri. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1995). 24 Aralık Seçim Sonuçları. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- RP. (1996). Başbakan Erbakan'ın Hükümet Programı. Web: http://www.esam.org.tr/refah-partisi_online13.html adresinden 6 Kasım 2020 tarihinde alındı.
- SALİMOĞLU, M. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı Ve Din Politikası (1945-1950). *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*. (4), 57-75.
- SAYGIN, T. (2010), Louis Althusser. *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, C. 2, (ed. Çetin Veysal). İstanbul: Etik Yayınları.
- SANCAR, S. (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç Ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- SARAÇOĞLU, C. (2015). Tank Paletiyle Neoliberalizm. Atılğan, Gökhan vd.(Der.). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap. 747-871.
- SENDİKALAR KANUNU. (Kanun No.2021). Resmi Gazete 18040 (7 Mayıs 1983). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18040.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

SENCER, M. (1999). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

SİYASİ PARTİLER KANUNU. (Kanun No. 2820). *Resmi Gazete* 18027 (24 Nisan 1983). Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

SOYSAL, İ. (1996). 12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri. *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (8. Cilt. Ss.2132-2140). İstanbul: İletişim Yayınları.

SÖNMEZ, M. (1986). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, İstanbul: Belge Yayınları.

ŞİMŞEK, Ş. (2019). *Resmi Dini Alanın Yeniden Düzenlenmesi: 12 Eylül Ara Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*, Onaylamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

TBMM. (1996). Erbakan Hükümeti Programı. Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c007/tbmm20007070.pdf> adresinden 13 Aralık 2020 tarihinde alındı.

TBMM DANIŞMA MECLİSİ TUTANAKLARI Web:

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c001/dm__02001009.pdf adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

TANÖR, B. (1986). *Anayasa 1961-1982*. İstanbul: Beta Yayını.

TAYYAR, Ş. (2012). *Kıt'a Dur!': 28 Şubat'tan 27 Nisan'a İktidar Kavgası*. İstanbul: Timaş Yayınları.

TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİ KANUNU.(Kanun No. 2909). *Resmi Gazete* 18185 (8 Ekim 1983). Web:

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18185.pdf> adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

TUNAYA, T.Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı 3*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

TÜNAY, M. (2002). *Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi*. (Çev. Nazım Güveloğlu ve Demet Dinler), *Praksis*,(5), 177-197.

TÜRKİYE RADYO VE TELEVİZYON KANUNU. (Kanun No. 2954). *Resmi*

Gazete 18221 (14 Kasım 1983). Web:

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18221_2.pdf adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.

TÜRKÖNE, M. (1994). *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: Ark Yayınevi.

YAVUZ, M. H. (2005). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- İslamcılık Cilt 6*. 591-603. İstanbul: İletişim Yayınları.

YILMAZ, N. (2012). *Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. Binyılın Sonu*. 211-237.

ZÜRCHER, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner Gönen). 7. İstanbul: İletişim Yayınları.

1402 SAYILI SIKIYÖNETİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI

HAKKINDA KANUN. (Kanun No. 2310). *Resmi Gazete* 17131 (10 Ekim

1980). Web: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17131_1.pdf adresinden 4 Ekim 2021 tarihinde alındı.